

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA PSIHOLOGIJU**

DIPLOMSKI RAD

***POVEZANOST RELIGIOZNE ORIJENTACIJE,
SEKSUALNOSTI I PROSOCIJALNOSTI***

MENTOR:
dr. Damir Ljubotina

KANDIDAT:
Antonio Dragun

Zagreb, svibanj 2001.

SADRŽAJ

1. UVOD

1.1 Religija i međuljudski odnosi.....	2
1.2 Psihologija religioznosti.....	4
1.3 Psihologija seksualnosti.....	10
1.4 Psihologija altruizma.....	18
1.5 Empirijska i teoretska podloga za istraživanje povezanosti religioznosti, seksualnosti i prosocijalnosti.....	24
1.5.1 Istraživanja odnosa religioznosti i seksualnosti.....	24
1.5.2 Istraživanja odnosa religioznosti i prosocijalnosti.....	26
1.5.3 Istraživanja odnosa seksualnosti i prosocijalnosti.....	27
1.5.4 Teorije konzistencije i istraživanje povezanosti religioznosti, seksualnosti i prosocijalnosti.....	29

2. CILJEVI.....	33
------------------------	-----------

3. PROBLEMI I HIPOTEZE.....	35
------------------------------------	-----------

4. METODA.....	36
-----------------------	-----------

4.1 Sudionici.....	36
4.2 Instrumenti.....	38
4.2.1 Upitnik intrinzično/ekstrinzične religiozne orijentacije.....	38
4.2.2 Upitnik seksualnih stilova.....	40
4.2.3 Upitnik prosocijalnosti.....	42
4.3 Postupak.....	43

5. REZULTATI I INTERPRETACIJA REZULTATA.....	45
---	-----------

5.1 Korelacije religioznosti i seksualnosti.....	53
5.2 Korelacije religioznosti i prosocijalnosti.....	56
5.3 Korelacije seksualnosti i prosocijalnosti.....	59

6. OPĆA RASPRAVA.....	62
------------------------------	-----------

7. ZAKLJUČCI.....	68
--------------------------	-----------

8. LITERATURA.....	69
---------------------------	-----------

9. PRILOZI.....	73
------------------------	-----------

9.1 Upitnik intrinzično/ekstrinzične religiozne orijentacije.....	73
9.2 Upitnik seksualnih stilova.....	76
9.3 Upitnik prosocijalnosti.....	83
9.3.1 Upitnik emocionalne empatije.....	83
9.3.2 Upitnik altruizma.....	85
9.3.3 Upitnik socijalne poželjnosti.....	87
9.4 Faktorska struktura upitnika religiozne orijentacije.....	88

1. UVOD

1.1. RELIGIJA I MEĐULJUDSKI ODNOSI

Jedno od glavnih pitanja na koje ovo istraživanje pokušava odgovoriti glasi: da li je i ako jest, na koji način je, religioznost čovjeka povezana s njegovim odnosom prema drugom čovjeku, bilo da je riječ o seksualnom ili neseksualnom odnosu s drugim. S obzirom na takvu tematiku ovog istraživanja, najprije ćemo se upoznati s osnovnim etičkim načelima koja proizlaze iz religije. Vidjet ćemo, prema literaturi, koja su od tih načela univerzalna, a zatim ćemo se podsjetiti osnovnih *katoličkih* načela budući da živimo u društvu pretežno katoličke vjeroispovijesti.

O univerzalnosti morala, kao i religije, izvješćuju mnogi izvori koji se bave tom problematikom. Primjerice, u *The Encyclopedia of Religion* (1987) piše kako se svugdje zabranjuje ubijanje drugih ljudi, nanošenje ozljeda, lišavanje slobode i kršenje obećanja – ako se sve to nekome čini bez njegovog dobrovoljnog pristanka. U knjizi *Religije svijeta* (1998) otkrivamo: “Čini se da svaka kultura, religija i moralni kodeks, ima neku vrst pravila o odnosima između roditelja i djece, o spolnom ponašanju, govorenju istine, svetosti života i o tome što pripada a što ne pripada pojedincu ili skupini. Naravno, postoje mnogi različiti izrazi takvih pravila, ali to su samo varijacije na temu” (str. 406). Küng (1994) kaže: “Neki etički temeljni napuci jednaki su u budizmu (i hinduizmu) i u cijeloj židovsko-kršćansko-islamskoj tradiciji: ne ubiti, ne krasti, ne lagati i ne činiti blud (izbjegavati razvrat)...” (str. 285).

Za etiku Židova i kršćana od iznimne su važnosti “deset zapovijedi Božjih”. Prvi dio dekaloga se odnosi na religiozni život (sakralna etika) a drugi dio, koji proizlazi iz prvog, se odnosi na ćudoredno područje: poštuj oca i majku... , ne ubij, ne sagriješ bludno, ne ukradi, ne reci lažna svjedočanstva, ne poželi tuđeg ženidbenog druga i ne poželi nikakve tuđe stvari. Prema kršćanskom učenju, odvajanje ili samo zasebno vođenje tih dvaju “životnih krugova” znak je lomnosti i slabosti religioznog i ćudorednog života, ili bar njihove površnosti. Što se kršćanski život savršeniše živi, to se jedinstvo tih dvaju područja jače odražava u stvarnosti. (Häring, 1980).

Izvorno kršćanstvo se u etici dijelom razlikuje od ostalih velikih svjetskih religija – židovstva, hinduizma, budizma i islama. Jedna od glavnih razlika je njegova sloboda spram normi (zakona), odnosno nadilaženje normi – ljubavlju (prema Bogu, sebi i bližnjem). Ljubav je osnova zakona, ona zakon ispunjava ali ga i nadilazi. Kristu nisu uopće bitna mnoga pravila – redovita vježba, duge meditacije, liturgijski napuci, propisi o jelu i odjeći, ritualna pranja, nerad subotom (kod nas nedjeljom), celibat, askeza, samotnjaštvo,... - dok god je ljubav glavni motiv za ponašanje. Treba oprostiti ‘ne sedam puta nego sedamdesetsedam’ – to ne znači da sedamdeset i osmi put ne treba oprostiti jer bi se radilo o legalističkoj interpretaciji – bitna je ljubav, a ona izmiče svakom ozakonjenju. (Küng, 1994).

Za kršćanstvo je ljubav najveća vrlina kao što je samilost najveća budistička vrlina, a jen (ljudskost, pravednost) konfucijanistička (*Religije svijeta*, 1998). Za kršćanina glavni motiv ljubavi prema bližnjemu nije sama zapovijed, ili goli strah pred Božjim sudom, pa ni težnja za vlastitim usavršavanjem – motiv je sama Božja ljubav. Prijateljstvo je, po svojoj naravi, vrhunac plemenite ljubavi. Ljubav prema bližnjemu je dvostruko usmjerena: prema tjelesnim (milostinja, karitativni rad) i prema duševnim potrebama bližnjega i zajednice. (Häring, 1980). Za razliku od Bude, Isus apelira ne na odricanje volje nego upravo na čovjekovu volju za koju zahtijeva da se upravlja prema volji Božjoj i sveopćem dobru. Tako on naviješta ljubav koja se osobno zauzima, koja uključuje sve patnike, potlačene, bolesne, osuđene, pa i čovjekove suparnike i neprijatelje: univerzalnu ljubav i aktivno dobročinstvo. (Küng, 1994).

U pogledu izvorno–kršćanske *seksualne etike*, treba primijetiti kako u Bibliji nema ni najmanjeg znaka da bi užitak kao takav mogao u urednoj spolnosti biti grešan. A ima mnogo upozorenja protiv traženja užitka u neurednom životu. Npr. sva judeo-kršćanska tradicija, osobito Novi Zavjet, osuđuje preljub kao jedan od najtežih grijeha. Bludnost i svaka vrst nekontrolirane spolnosti odvodi od kraljevstva Božjega – 1 Kor 6,9. (Häring, 1986).

Primarna i temeljna funkcija seksualnosti, po Bibliji, jest odnos, pripadanje jednog drugome (‘Nije dobro da je čovjek sam...’ Post 2,18). Druga funkcija je stvaranje potomstva (‘Plodite se i množite...’ Post 1, 27-28). (Šolić, 1994). Danas Crkva smatra kako je nereproduktivni seks, kao i reproduktivni, dopušten ako je bračni, ako je po svojoj ‘naravi otvoren prokreaciji’ (bez korištenja umjetne kontracepcije; broj djece i trenutak djetetova rođenja može se regulirati s obzirom na ženine plodne i neplodne dane) i, prije svega, ako je iz *ljubavi*. Kao što svrha spolnosti nije samo reprodukcija, tako ni svrha braka nije samo rađanje i odgajanje djece, nego i

zadovoljavanje potrebe za društvom i intimnošću (smirivanje požude), odnosno zbližavanje dvoje ljudi u uzajamnoj ljubavi i pomoći. (Häring, 1986).

Norme, tumači danas Crkva, izvire iz realističkog shvaćanja života i smisla ljubavi, te ljubav zaštićuju (Häring, 1986). Normama Crkva potiče ljude ne da seksualnost potisnu ili je se odreknu, nego da ju postave kao izraz prave ljubavi muškarca i žene. 'Prava' podrazumijeva i najčvršću uzajamnu vjernost, dakle, brak. Ljubav bi trebala uvijek biti glavni motiv u ponašanju, bilo u seksualnim vezama, bilo uopće u međuljudskim vezama. Stajalište Crkve je, konačno, da nije ona ta koja postavlja etička pravila, već to čini sâm Bog a ona, s druge strane, ljudima samo osvještava ta pravila, podsjeća i senzibilizira ljude na njih, te motivira ljude da ih slijede.

1.2 PSIHOLOGIJA RELIGIOZNOSTI

Proučavanju religije i religioznosti može se **pristupiti na brojne načine**. U knjizi *Religije svijeta* (1998) navodi se nekoliko različitih disciplina i škola, koje sve imaju donekle različit pristup: antropologija, sociologija, povijest, teologija, psihologija, fenomenologija, redukcionizam, evolucionizam, funkcionalizam, strukturalizam i teorija značenja.

U istom izvoru navodi se i šest znanstvenika koji su dali najznačajniji doprinos u proučavanju religije: Friedrich Max Müller, Edward Burnett Tylor, William James, William Robertson Smith, Nathan Söderblom i Rudolf Otto. Primjećujemo da je među njima i jedan psiholog – William James.

Kako su brojni načini na koje se može pristupiti proučavanju religije i religioznosti, tako su i brojne **definicije religije i religioznosti**. Prema jednoj, tipično psihologijskoj definiciji, '*religija* je sustav shvaćanja, vjerovanja, ponašanja, obreda i ceremonija, pomoću kojih pojedinci ili zajednica stavljaju sebe u odnos s Bogom ili s nadnaravnim svijetom i često u odnos jednih s drugima, te od kojega (sustava) religiozna osoba dobiva niz vrednota prema kojima se ravna i prosuđuje nadnaravni svijet' (English and English, 1976; prema Ćorić, 1998, str.17).

Religioznost je pak zanimanje za religiju, angažiranost ili sudjelovanje u religiji; taj se pojam više odnosi na kontinuum stupnja sudjelovanja u religijskim ritualima i religijskoj praksi, nego na visok stupanj religijske angažiranosti (Reber, 1995).

Slavska riječ 'vjera' samo donekle odgovara pojmu religije (*Opća Enciklopedija*, 1977). Prema kršćanskoj teologiji vjera je, za razliku od prostog slijeđenja religije, nadnaravni dar – a to onda znači i da vjernik nije svatko tko je religiozan nego samo onaj tko je 'nadaren' vjerom (Rahner & Vorgrimler, 1992). Ipak, u ovom radu će se ta dva pojma upotrebljavati kao sinonimi – radi jednostavnosti, a i stoga što se u svakodnevnom izražavanju pod 'religiozan' podrazumijeva 'vjernik' i obratno. Ćorić (1998) napominje i da 'religiozan' nije isto što i 'crkven', odnosno da 'nereligioznost' nije isto što i 'necrkvenost'.

Što je **predmet psihologije religioznosti**? 'Kao empirijska znanost psihologija religioznosti posvećuje se uočljivim fenomenima, i utoliko ih djelomično objašnjava, koliko otkriva odnos njihovih uloga i funkcija s praktičnim životom pojedinca. Stoga, ne spada u njezinu kompetenciju štogod ustvrditi o egzistenciji i osobinama Nadnaravnoga, na koje se religija odnosi'. (Ćorić, 1998, str.20). Ona precizno promatra i opisuje komponente i forme religioznog života, proučava ono psihološko u religiji, razvija prikladne instrumente za ovu svrhu, oblikuje teorijske koncepte koji će omogućiti skupljanje i interpretiranje uočenih sadržaja te, po mogućnosti, formuliranje zakona na tom području. Psihologija religioznosti pomaže razumjeti kako čovjek svoj religiozni odnos razvija ili ne razvija, a ne kako on 'stvora religiju'. Ona proučava i religioznost i nereligioznost jer se i jedna i druga odnose na isti sadržaj, samo što ga jedna potvrđuje a druga negira.

Glock i Stark su 1962. predstavili pet glavnih dimenzija religije: 1. ideološka dimenzija (vjerovanje), 2. ritualne praktike, 3. religiozna iskustva, 4. intelektualna dimenzija (znanje o vjeri) i 5. značenje vjere za život (utjecaj religije na druga životna područja). Jasno je da će se psihologija religioznosti baviti svim ovim dimenzijama.

Za psihologa je važno da bude, koliko je god to moguće, **kritički i metodološki neutralan**. Psiholog vjernik, kao i psiholog nevjernik, u opasnosti je da se određenim fenomenima posveti površno i jednostrano, te da o njima donese brzoplete zaključke. Prvi može te fenomene prebrzo ili bez dovoljno razloga svrstati u religiozne, a drugi ih možda neće svrstati u religiozne onda kada oni to jesu. Prvi je u opasnosti da neke fenomene objašnjava neznanstveno (nadnaravnim djelovanjem), a drugi da ih uopće ne objašnjava ili da to čini sasvim pogrešno i neutemeljeno.

Neki smatraju da se **početak psihologije religioznosti** dogodio 1882. kada je G.S. Haal objavio svoj prilog o moralnom i religioznom odgoju. Drugi njen početak vezuju uz prijelaz 19. u 20. st. kada je E.D. Starbuck (1889. god.) objavio studiju 'Psihologija religije', W. James (1902.

god.) svoju studiju 'Razne vrste religioznog iskustva', a S. Hall (1904.god.) pokrenuo 'Američki časopis religiozne psihologije i odgoja'.

Među **najznačajnijim imenima psihologije religioznosti** su svakako William James, Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Erich Fromm, E.H. Erikson, Jean Piaget, B.F. Skinner, Gordon W. Allport, A.H. Maslow, R.R. May i Viktor E. Frankl. U svojim perspektivama i stavovima svi ovi autori su manje ili više međusobno različiti, ponekad i suprotni, a nerijetko pristrani. Usprkos tome, nije malo i zajednički utvrđenih činjenica i opće prihvaćenih mišljenja.

Kao **glavne probleme**, na koje su psiholozi pokušavali odgovoriti, mogli bismo označiti: pitanje univerzalnosti vjere (sva društva i svi u pojedinom društvu); pitanje povezanosti religioznosti i duševnog zdravlja; ima li što zajedničkoga i ako ima, što je zajedničko u osoba koje pripadaju različitim religijama; postoji li 'kriva' (nezdrava, nezrela) i 'prava' (zdrava, zrela) religioznost i ako postoji, koji su kriteriji za njihovo razlikovanje; kako su religioznost i nereligioznost povezani s međuljudskim odnosima (seksualnost, prosocijalno ponašanje,...).

Razmatrajući mogućnost postojanja i razlikovanja 'krive' i 'prave' religioznosti – te kakav bi bio odnos jedne i druge religioznosti prema Nadnaravnom, prema sebi i drugima – mnogi psiholozi su, svaki na svoj način, uvodili tzv. **dvodimenzionalni koncept religioznosti**. Već i James razlikuje 'zdravi' i 'melankolični' tip religioznosti. Potonji je, nasuprot prvome, vezan uz psihopatološke pojave i radikalni pesimizam. Dewey razlikuje 'unutarnju religioznost' i 'držanje vanjskih formi'. Nock razlikuje 'konverziju' (kad je religija osobni izbor) i 'adheziju' (kad je religija društva samo naslijeđena). Allen religioznost dijeli na 'predanu' (internalizacija religijskih vrijednosti) i 'konformitetnu' (poštivanje religijskih vrijednosti samo zbog društvenog pritiska). Prema Lenskom, postoji 'osobno integrirana' (zahvaća sav život) i 'društvena religioznost' (u prvom planu su društvene veze).

Međutim, izgleda da je za psihologiju religioznosti najznačajniji bio, i još uvijek to jest, **Allportov koncept intrinzične i ekstrinzične religioznosti**. Stoga ću o njemu iznijeti nešto više.

Ovaj koncept Allport je razvio postupno. Početkom 50-tih Allport je analizirao ponašanje nekih religioznih ljudi te je primijetio da su bratstvo i zadrtnost (netrpeljivost) češći u religioznih osoba, da oni koji idu u crkvu pokazuju veću netolerantnost prema etničkim manjinama nego oni koji ne idu u crkvu i, konačno, da odnos između religije i predrasuda zavisi od tipa religioznosti.

Tako Allport u svom radu iz 1954. god. (Allport, 1954) razlikuje *institucionalizirani* oblik religioznosti, koji je povezan s predrasudama i autoritarnim karakterom, i *internalizirani* oblik,

povezan s iskrenom vjerom u ideale i tolerancijom. 1960. god. u svom radu 'Personality and social encounter' (Huber, 1996; prema Vac, 1999) Allport prvi put uvodi pojmove intrinzične (odgovara 'internaliziranom' obliku) i ekstrinzične (odgovara 'institucionaliziranom' obliku) religiozne orijentacije. Allport i Ross (1967) na sljedeći način opisuju *intrinzičnu religioznu orijentaciju*: 'Osobe s ovom orijentacijom nalaze u vjeri svoju glavnu motivaciju. Sve ostale potrebe, ma koliko bile jake, ipak se smatraju manje važnima, te se koliko je to moguće usklađuju s religijskim uvjerenjima i zahtjevima. Ove osobe pokušavaju internalizirati prihvaćenu vjeru te ju u potpunosti slijediti. U tom smislu može se reći da one žive svoju vjeru'. (str. 434). U svezi *ekstrinzične religiozne orijentacije*, autori pišu: 'Osobe s ovom orijentacijom su sklone korištenju religije za vlastite potrebe i ciljeve. Sam izraz je posuđen iz aksiologije, da opiše interes kojeg neka osoba zastupa jer on služi drugim, važnijim interesima. Ekstrinzične vrijednosti uvijek su instrumentalne i utilitarističke. Osobe ove orijentacije mogu koristiti religiju u različite svrhe – da bi stekli sigurnost i utjehu, društvo i razonodu, status i samoopravdanje. One se usvojene vjere samo slabo pridržavaju, ili ju selektivno oblikuju kako bi odgovarala važnijim potrebama'. (str. 434).

Ukratko, ekstrinzično religiozna osoba više drži do koristi od vjere nego do njezinih zahtjeva i njezina autentičnog duha, a intrinzično religiozna osoba kroz vjeru nadilazi osobne interese te prihvaća i njeguje vjeru zbog samih njenih vrednota. Intrinzično religiozan čovjek je, za razliku od ekstrinzičnog, ponizan u svojim sudovima i tolerantan prema pogledima drugih. Međutim, Allport je svjestan da pojmovi ekstrinzične i intrinzične religioznosti opisuju zapravo stanje koje dominira – pojedinac obično ne spada isključivo u jednu kategoriju, ni po svim načinima ponašanja, a ni cijelo vrijeme. (Ćorić, 1998).

Da intrinzično-ekstrinzična religioznost *nije bipolarni kontinuum*, pokazale su faktorske analize, ali i korelacije između skale intrinzične i skale ekstrinzične religiozne orijentacije. Faktorske analize su pokazale da su čestice dviju subskala saturirane s dva ortogonalna faktora, a populacijska vrijednost korelacije dviju skala je blizu nuli. Istraživanja pak koja navode izrazito negativne korelacije (u prosjeku $r=-0,44$) rađena su uglavnom na uzorcima 'evangeličkih ili katoličkih religioznih osoba'. Na tim uzorcima je intrinzična orijentacija u prosjeku visoko izražena, a ekstrinzična nisko. Općenito, korelacija koja se dobiva govori o uzorku na kojem je dobivena, koliko i o samom odnosu između dviju orijentacija. (Donahue, 1985).

Mnoga istraživanja koja su nakon toga slijedila (Gorsuch & McPherson, 1989; Kirkpatrick, 1989; Reed & Meyers, 1991; Haerich, 1992), pokazala su ne samo faktor intrinzične religioznosti, nego i dva faktora u osnovi skale ekstrinzične orijentacije, koji su nazvani *ekstrinzično–personalni* i *ekstrinzično–socijalni faktor*. Dakle, u osnovi skala intrinzično – ekstrinzične religiozne orijentacije nisu dva nego tri faktora. Ekstrinzično-personalnim faktorom (Ep) su saturirane tvrdnje po kojima je vjera važna prije svega jer pruža utjehu, olakšanje i zaštitu. Ekstrinzično-socijalnim faktorom (Es) su pak saturirane one tvrdnje po kojima je vjera način stjecanja društvene dobrobiti i pripadnosti: posjećivati crkvu da se sretnemo s prijateljima, da steknemo nova poznanstva kao i ugled u društvu i sl. Kirkpatrick (1989) stoga preporučuje da se u istraživanjima uz tradicionalni način bodovanja koristi i odvojeni način bodovanja Ep i Es skala.

Problemi mjerenja religiozne orijentacije – Pri mjerenju religiozne orijentacije javljaju se dvije grupe problema. S jedne su strane problemi u svezi odabiranja i bodovanja *čestica* u skalama, a s druge strane problemi tretiranja *ispitanika* koji imaju neku drugačiju religioznu orijentaciju, ili su nereligiozni ili pripadaju različitim vjeroispovijestima.

Najprije, ostaje nejasno što intrinzična i ekstrinzična religiozna orijentacija zapravo predstavljaju te kako je Allport odredio koje su čestice indikativne za određenu religioznu orijentaciju. Pored toga, originalne čestice Allportove skale ('Religious Orientation Scale' – ROS) nisu jasne mlađim ispitanicima i onima s nižim obrazovnim statusom. Stoga je ROS revidiran u 'Age Universal I–E Scale' (Gorsuch & Venable, 1983), koji otklanja taj nedostatak. Nadalje, bodovanje u originalnom ROS–u je bilo takvo da veće slaganje s ekstrinzičnim tvrdnjama donosi veći broj bodova, a veće slaganje s intrinzičnim tvrdnjama donosi manji broj bodova. Ovakvo bodovanje je bilo posljedica prvotne ideje da religiozna orijentacija predstavlja bipolarni kontinuum. No, kako je do danas utvrđena neutemeljenost ove ideje, nema potrebe ni za takvim bodovanjem. Uobičajenim načinom bodovanja se olakšava i bodovanje i interpretacija odgovora. S obzirom na utvrđenu trofaktorsku strukturu skala religiozne orijentacije, Gorsuch i McPherson (1989) su predložili skraćenu skalu, 'I/E Revised', koja se sastoji posebno iz intrinzičnih čestica, a posebno iz ekstrinzično-socijalnih i ekstrinzično-personalnih čestica. Postavlja se pitanje da li je ta skala bolja od uobičajenih skala, s većim brojem čestica.

Problem je i što s ispitanicima koji imaju neku drugačiju religioznu orijentaciju, npr. 'tragačku religioznost' (Batson & Ventis, 1982; prema Ćorić, 1998) ili 'imanentnu religioznost'

(Burris & Tarpley, 1998). Treba li možda konstruirati proširenu skalu koja će pored intrinzično-ekstrinzične orijentacije diskriminirati i ova druga dva 'tipa' religioznosti? Donahue (1985) upozorava i da bi trebalo razviti skale religiozne orijentacije primjenjive i na nereligioznim ispitanicima. Naime, tvrdnje postojećih skala podrazumijevaju da osoba koja odgovara jest koliko-toliko religiozna. Na taj način nereligiozna osoba nema mogućnost da izabere odgovor kakav bi njoj odgovarao (nereligiozan odgovor). Takva osoba može preskakati određene tvrdnje, a može i odgovarati da se s njima slaže ili ne slaže no onda nećemo znati što njen odgovor uistinu znači. U slučaju da nam uzorak obuhvaća značajan broj nereligioznih ispitanika, interpretacija rezultata bi nam stoga bila otežana. Do sada su istraživači ovaj problem rješavali tako da: a) načine obradu samo za one ispitanike koji se smatraju religioznima (npr. Kirkpatrick, 1989), ili b) daju usporedno rezultate i za cijeli uzorak i za religiozni poduzorak (npr. Gorsuch & McPherson, 1989). Nadalje, što ako imamo ispitanike koji su heterogeni s obzirom na vjeroispovijest? U tom slučaju čestice skale koju primjenjujemo ne smiju biti religijski specifične. Osim toga, trebamo uzeti u obzir da stavovi i ponašanja, koja pripadnici različitih vjeroispovijesti izjavljuju, mogu pokazivati obilježje neke religiozne orijentacije, no mogu odražavati i specifičnost vlastite vjeroispovijesti. Ako nam je uzorak u tom smislu homogen, taj problem je otklonjen ('sadržaj vjerovanja' je tada kontroliran), ali tada ne smijemo rezultate generalizirati na sve ostale religije (vjeroispovijesti). Ako nam je uzorak religijski heterogen, najbolje je rezultate razmatrati posebno za svaku vjeroispovijest, osim ako se radi o vjeroispovijestima koje na vrlo sličan način podrazumijevaju 'življenje vjere', kako u odnosu prema Bogu (božanstvu), tako i u odnosu prema drugim ljudima.

Spolne razlike u religioznosti – Prema Smith (1999), istraživanja su pokazala da žene više nego muškarci dolaze u crkvu, više slijede vjerske upute, više razgovaraju sa svećenstvom, više se angažiraju u svakodnevnoj molitvi, više se mole za vlastitu dobrobit, više prate vjerske medije, više preuzimaju na sebe vjersko odgajanje djece i više koriste crkvu za stjecanje socijalne podrške. U pogledu I/E religiozne orijentacije, rezultati istraživanja nisu jednoznačni. Prema Donahue (1985), u istraživanjima se ili ne pokazuje spolna razlika ni na jednoj od dvije subskale, ili se pokazuje na intrinzičnoj subskali, u smislu da na njoj žene postižu veći broj bodova nego muškarci.

1.3 PSIHOLOGIJA SEKSUALNOSTI

Definiranje – Teodorović i Mišić (1994) navode neke od definicija *seksualnosti* naglašavajući da su definicije seksualnosti brojne i različite, obzirom na pokušaje sveobuhvatnog zahvaćanja ovog pojma (seksualnost, na primjer, nije samo spolni nagon) i pokušaje da se analiziraju njegovi pojedini aspekti. Po Haffneru, primjerice, seksualnost obuhvaća seksualna znanja, vjerovanja, stavove, vrijednosti i ponašanja čovjeka. Ona je povezana s anatomijom, fiziologijom i biokemijskim sustavima seksualnih reakcija, s ulogama, identitetom i ličnošću. Postavlja etička i duhovna pitanja u odnosu na različite socio-kulturne sredine, kao i u odnosu na pojedine skupine unutar tih sredina. Robinson i Skinner tvrde da je seksualnost karakteristična i uvijek prisutna značajka svih ljudskih bića koja je izražena u svim ljudskim aktivnostima. Schroder ju opisuje kao energiju koja omogućuje uspostavljanje međuljudskih odnosa, nježnosti i ljubavi, i to kako davanjem tako i primanjem.

Seksualno ponašanje Hyde (1994) definira u svojoj knjizi kao “ponašanje koje stvara uzbuđenost i povećava vjerojatnost da se doživi orgazam”. Time autorica odbacuje definiciju seksualnog ponašanja kao “bilo kojeg ponašanja koje povećava vjerojatnost sjedinjavanja spolnih stanica” (ta definicija previše naglašava samo reproduktivnu funkciju seksa), i isto tako definiciju po kojoj je seks “ponašanje koje vodi do orgazma” (moguće je imati seks, a da se ipak ne doživi orgazam). Walter smatra (1986; prema Teodorović & Mišić, 1994) da *seksualnost ima tri funkcije*: 1. funkcija užitka, koja obuhvaća osjećaj individualne sreće i zadovoljstva; 2. funkcija socijalizacije, koja se ogleda u međuljudskoj komunikaciji; 3. reproduktivna funkcija, koja osigurava održanje vrste. Ako jednu od ovih funkcija nije moguće ostvariti, kao npr. reproduktivnu (iz bioloških ili psihosocijalnih razloga), onda to ne smije biti opravdanje za sprečavanje ili potiskivanje drugih funkcija.

Nepsihologijski pristupi seksualnosti – Prije nego nešto više iznesem o psihologijskom pogledu na seksualnost, smatram nužnim ukratko prikazati i dva nepsihologijska pristupa – sociobiologijski i sociologijski pristup – budući da su i jedan i drugi iznimno važni za razumijevanje seksualnosti. Sociologijski pristup je posebno važan i za razumijevanje koncepta ‘seksualni stilovi’.

Sociobiologija, teorija autora E.O.Wilsona (1975 god.), je primjena evolucijske biologije na razumijevanje socijalnog ponašanja životinja i čovjeka (Hyde, 1994). Ovu teoriju je Donald

Symons 1979. god. dalje primijenio na ljudsku seksualnost. Iz te perspektive, ljudsko seksualno ponašanje je produkt prirodne selekcije u evoluciji. Naši obrasci ponašanja su genetski određeni; temeljni cilj našeg ponašanja je opstanak gena odnosno naše vrste. Sociobiologija na zanimljiv način objašnjava izabiranje ljubavnog i seksualnog partnera kod ljudi. Poznato je, naime, da je jedan od važnih kriterija pri izboru partnera njegova fizička atraktivnost. Fizička atraktivnost, u koju spada i tjelesna građa i put, indikativna je za zdravlje i snagu pojedinca, a time i za njegov reproduktivni potencijal. Izlasci, hodanje i zaruke – sve to nalikuje načinima udvaranja kod drugih vrsta, a služi da se procijeni koliko je ona druga osoba sposobna za zasnivanje i skrb o obitelji. U tu svrhu muškarci pred ženama ističu (a žene kod njih procjenjuju) i svoje financijsko stanje. Ova teorija objašnjava i tzv. dvostruki standard: količina spermija je neograničena, a količina jajašaca to nije; stoga muškarac ne treba paziti kako 'troši' svoje spermije, dok žena treba pažljivo birati. Slijedi i da žene češće nego muškarci *biraju*, a muškarci se više nego žene međusobno *natječu* da bi ih žena izabrala (dva mehanizma seksualne selekcije). Natjecanje je takvo da suparnici (istog spola) pokazuju pripadnicima drugog spola tko ima više onoga što je bitno pripadnicima drugog spola. Pokazuju, primjerice, svoje imovinsko stanje, ali i neke svoje karakteristike - ambicioznost (važno za stjecanje materijalne potpore obitelji), prosocijalno ponašanje (važno u odnosu prema djeci), itd. Istraživanja su potvrdila pretpostavku ove teorije da je kompeticija izraženija među muškarcima, te da oba spola tu taktiku smatraju učinkovitom. Međutim, sociobiologija ignorira važnost kulture i učenja. Uz to, ne predviđa i ne objašnjava otkuda nereproduktivni seks kod ljudi, ali i nekih životinja.

Sociologijska perspektiva ima kao glavnu zadaću rasvijetliti kako društvo ili kultura oblikuje seksualnost kod ljudi. Pri tom polazi od tri osnovne značajke društva: 1. svako društvo nekako regulira seksualno ponašanje svojih članova, 2. temeljne institucije društva (npr. religija i obitelj) određuju pravila seksualnog ponašanja i 3. (ne)prikladnost određenog seksualnog ponašanja ovisi o kulturi u kojoj se ono pojavljuje. Nakon toga slijedi analiza na četiri razine: 1. makro-razina (društvo u cjelini), 2. subkulturalna razina (vjera, spol, socioekonomski status, bračni status), 3. interpersonalna razina (proces socijalizacije; roditelji, parovi) i 4. individualna razina (želje, preferencije i seksualni skripti pojedinca).

Spomenuti konstrukt *seksualni skript* razvili su Gagnon i Simon 1973. god. te se može definirati kao uglavnom nesvjesna, kulturalno determinirana mentalna shema koju ljudi slijede u svom načinu ponašanja i procesiranja informacija za vrijeme seksualne epizode. Ta shema

predstavlja nečija očekivanja o određenim ponašanjima za vrijeme seksualnog susreta, te diktira emocije i značenja koja se pridaju seksualnom susretu. Seksualni skript obuhvaća i bihevioralni i kognitivni aspekt (razmišljanja, fantazije i stavove). Može se promatrati na tri razine: kulturnoj, interpersonalnoj i intrapsihičkoj razini. (Frey & Hojjat,1998). Seksualni skripti znače, dodaje Hyde (1994), da ljudsko seksualno ponašanje uglavnom nije spontano nego je vođeno unaprijed postavljenim i naučenim planom – nizom nepisanih pravila – o tome što ćemo činiti, gdje, kada, s kim i zašto. Jedan skript je, primjerice, onaj da s nekom osobom suprotnog spola najprije treba 'izaći' neobavezno, zatim treba s njom 'prohodati' te nakon nekog vremena stupiti i u spolne odnose, a spolni odnosi tada trebaju započeti ljubljem i završiti orgazmom.

Pojam *seksualni stil* se u literaturi uglavnom koristi kao sinonim za seksualni skript. Ipak Frey i Hojjat (1998) ga shvaćaju nešto uže: seksualni stil odražava određeni seksualni skript kojeg pojedinac preferira. Prema istim autorima, determiniranost spolnih odnosa skriptima istraživači su do sada vrlo malo razmatrali – bilo empirijski, bilo teoretski. Najvažniji je možda Mosherov model iz 1980. god. koji prikazuje tri seksualna skripta. 1986. godine Mosher je razvio upitnik za mjerenje preferencije određenog skripta: "Sexual Path Preferences Inventory". Tri skripta (stila) o kojima govori Mosher su: 'igranje uloge' (role enactment), 'trans' (trance) i 'ljubav' ili 'emocionalna angažiranost' ili 'partnerska angažiranost' (partner engagement). Seksualni stil 'uloga' znači da je onaj tko preferira taj stil kao glumac na pozornici koji nastoji izvesti svoju ulogu u spolnom odnosu što bolje, zanimljivije, maštovitije i raznolikije u pogledu seksualnih tehnika, pomagala (zrcalo, seks-igračke, koža), mjesta (bolje je da je što rizičnije i javnije), razgovora tijekom seksa. Najvažnije im je uzbuđenje. Seksualni stil 'trans' traži privatnost, kako bi se partneri što bolje usredotočili na unutrašnje doživljaje, tj. osjećaj užitka tijekom spolnog odnosa. Važno je biti opušten, a manje je važno biti maštovit. Seksualni stil 'ljubav' traži prije svega ljubavnu vezu dvaju partnera, ljubav koja će se pokazivati u svakom aspektu spolnog odnosa: razgovoru za vrijeme njega, bliskosti, ljubljem, punom tjelesnom kontaktu, romantičnom raspoloženju.

Iako Mosher smatra seksualne skripte najistaknutijim vodiljama spolnog odnosa, on ne smatra da su tri skripta međusobno isključiva. Također, Mosher ne tvrdi da su skripti jedini kognitivni faktori koji determiniraju seksualno ponašanje – važno je, primjerice, i moralno rasuđivanje.

Psiholgijski pristup seksualnosti – Za psihologiju seksualnosti posebno su važne: psihoanalitička teorija, teorija učenja, kognitivna psihologija i humanistička psihologija (Hyde, 1994).

Psihoanalitička teorija ili psihoseksualna teorija Sigmunda Freuda, jedna je od teorija koje su na psihologiju najviše utjecale. Freud je seksualni nagon tj. seksualnu energiju nazvao libido, te je smatrao libido jednom od dvije sile koje motiviraju ljudsko ponašanje (druga sila je ‘thanatos’ ili instinkt smrti). Ljudsku ličnost čine tri glavne strukture: *id*, *ego* i *superego*. *Id*, nesvjesna struktura, izvor je psihičke energije (uključujući libido) i svih instinkata. Djeluje po ‘principu ugone’ (užitka) – tjera osobu da zadovolji nagone kako bi se reducirala nastala napetost. *Ego* djeluje po ‘principu realiteta’: usmjerava osobu na realistične, racionalne interakcije sa drugima. *Superego* je sjedište ideala i savjesti, a princip mu je ‘idealizam’. On ihibira impulse *ida* i tjera *ego* da ostvaruje moralne ciljeve više nego realistične. *Id* postoji odmah po rođenju, *ego* se razvija kako dijete uči stupati u realistične interakcije sa svojom okolinom, a *superego* nastaje posljednji, s djetetovim učenjem moralnih vrijednosti. Freud je smatrao da je libido smješten u *erogenim zonama* – jeziku i ustima, genitalijama i rektumu. To su dijelovi tijela koji su izuzetno osjetljivi na podražaj, a njihovim dodirivanjem osjećamo ugodu. Dijete se, po Freudu, razvija tako da prolazi različite faze. U svakoj fazi je dijete zaokupljeno drugom erogenom zonom. *1. faza* (od rođenja do 1. god.) je oralna. Tada dijete uživa npr. u sisanju majčinih dojki. *2. faza* (tijekom 2. god.) je analna. Dijete tada uživa u otpuštanju svojih fekalija. *3. faza* (od 3. do 5. ili 6. god.) je falusna. U ovoj fazi dječaci uživaju u masturbaciji. Pored toga, kod dječaka se javlja Edipov, a kod djevojčica Elektrin kompleks. Dječak seksualno želi svoju majku, a mrzi oca smatrajući ga svojim suparnikom. Međutim, dječak se plaši da će mu otac zbog toga odsjeći penis (strah od kastracije). Zbog tog straha prestaje željeti svoju majku, a identificira se s ocem preuzimajući od njega muški spolni identitet. Ova faza kod djevojčica započinje traumatskom spoznajom da nemaju penis. Djevojčica se tako osjeća prikraćenom te zavidi muškarcima na penisu. Vjeruje da ga je imala, ali joj ga je majka odrezala. Stoga mrzi majku, a počinje seksualno željeti svoga oca, kako bi od njega dobila penis na kojem mu zavidi. Djevojčice teže nego dječaci nadilaze svoj kompleks jer ih u tome ne potiče strah od kastracije (one su već ‘izgubile penis’). Edipov i Elektrin kompleks se razrješuju ulaskom djeteta u *4. fazu* (od oko 6. god. do puberteta) – fazu latencije. Tada su seksualni impulsi potisnuti (istraživanja su ovo opovrgla). Početak puberteta znači ulazak u posljednju, *5. fazu* – genitalnu. Seksualnost se više ne usmjerava k sebi

već ka drugima. No, ne dolaze svi do pravog ostvarenja ove faze – neki ostaju ‘fiksirani’ na jednoj od ranijih faza. Uz to, većina odraslih ima u svojoj ličnosti barem tragove ranijih faza. U današnjoj javnosti uvelike je prihvaćena Freudova teza da suzdržavanje spolnog nagona rađa neurozama. (Stoga se veliča seksualna ‘sloboda’). Međutim, Freud je tvrdio i da seksualnost treba sublimirati za ‘društveno dobro’, te da je perverzna svaka seksualnost koja se odriče reproduktivne svrhe i kada ističe težnju za užitkom kao samostalan cilj. Freudova teorija je izazvala niz oštrih *feminističkih kritika*. Zamjera mu se na stavu da su žene manje vrijedne od muškaraca budući da nemaju penis; stavu da žene osjećaju, i to zauvijek, ljubomoru i inferiornost spram muškaraca zbog njihova penisa; stavu da je ženska seksualnost inherentno pasivna u usporedbi s muškom seksualnošću, i stavu da je ženska seksualnost mazohistična (žene traže bol kroz spolni odnos i kroz rađanje djece). Glavne *zamjerke koje znanstvenici iznose* u pogledu Freudove teorije jesu: neprovjerljivost (kako provjeriti ono što je nesvjesno?), nereprezentativan uzorak (generalizirao je na temelju opažanja samo kliničkog dijela populacije) i pretjeran naglasak na biološkim determinantama ponašanja i instinktima. Ipak, Freud je dao velik doprinos razumijevanju ljudskog ponašanja, a možda je najvažnije to što je utjecao da seks prestane biti tabu–tema, kako za širu javnost tako i za istraživače.

Teorije učenja se osnivaju na postavci da je ljudsko seksualno ponašanje većinom naučeno, za razliku od sociobioloških teorija i psihoanalitičke teorije koje smatraju da je većina ljudskog seksualnog ponašanja pod biološkim utjecajem. Jedan od najboljih dokaza, koji idu u prilog teorijama učenja, su studije koje pokazuju koliko se seksualno ponašanje razlikuje u različitim društvima. U teorije učenja spadaju: teorija klasičnog uvjetovanja, teorija operantnog uvjetovanja i teorija socijalnog učenja.

Klasično uvjetovanje je proces kojim neki neutralni podražaj, nakon zadavanja zajedno s bezuvjetnim podražajem (on prirodno i uvijek izaziva određenu, bezuvjetnu reakciju), i sâm postaje efikasan u izazivanju one reakcije koju je prije izazivao samo bezuvjetni podražaj. Klasično uvjetovanje dobro objašnjava cijeli niz fenomena u seksualnosti, npr. fetišizam. Abramson i Pinkerton (1998) idu tako daleko da kažu: “Lako je zamisliti da se seksualni užici mogu povezati s bračnim partnerom – bilo klasičnim kondicioniranjem, bilo učenjem. Na taj način, ljubav je nus proizvod braka koji izrasta iz psihološkog povezivanja seksualnog zadovoljstva s bračnim partnerom”. (str. 131).

Operantno uvjetovanje je proces kojim se mijenja vjerojatnost pojavljivanja nekog ponašanja ovisno o posljedicama koje to ponašanje ima za organizam. Ako su posljedice ugodne (pozitivno potkrepljenje), vjerojatnost pojave određenog ponašanja se povećava, a ako su neugodne (negativno potkrepljenje), vjerojatnost javljanja tog ponašanja se smanjuje. Neke posljedice se nazivaju 'primarne nagrade' – shvaćamo ih kao nagrade tj. ugodu iako nikad nismo učili da ih tako shvatimo. Primjer takve nagrade je hrana, ali i seks. Štakori npr. mogu naučiti labirint ako ih na kraju labirinta čeka željeni seksualni partner. Seksualno ponašanje može samo po sebi biti pozitivno potkrepljenje za neko drugo ponašanje, ali može biti i upravo ono ponašanje koje se nagrađuje ili kažnjava. Ako, na primjer, žena za vrijeme spolnih odnosa učestalo doživi bol, to će vjerojatno na nju imati efekt da prorijedi ili čak obustavi svoje spolne odnose. Na principima operantnog uvjetovanja je zasnovana i biheviorterapija, kojom se mijenja neko ljudsko ponašanje. Njome se ispravljaju, između ostalog, i neke seksualne disfunkcije, poput izostanka orgazma, kao i devijantna seksualna ponašanja, poput pedofilije. U tzv. averzivnoj terapiji problematično seksualno ponašanje se na neki način kažnjava. Pedofilu se, primjerice, mogu pokazati slike djece; svaki put kad se na njih uzbudi slijedi elektrošok. (Hyde, 1994).

Košiček (1986) navodi načine na koje je ispravljan poremećaj spolnog identiteta i poremećaj spolne orijentacije, pri čemu se primjenjivalo, između ostalog, klasično i operantno uvjetovanje, te je u nekim slučajevima postignut uspjeh. Muškim homoseksualcima su se pokazivali dijapozitivi žena (neutralni podražaj) zajedno s dijapozitivima muškaraca (bezujetni podražaj?). Na taj način bi i dijapozitivi žena postali efikasni u izazivanju seksualne reakcije. Nakon toga slijede seanse averzivne terapije kako bi se smanjila privlačnost muškaraca na slikama. Osobe s poremećajem spolnog identiteta se pak hvali i na drugi način podržava svaki put kad pokažu obrazac ponašanja kakvog pokazuju pripadnici njegovog spola.

Teorija socijalnog učenja Alberta Bandure osniva se na principima operantnog uvjetovanja, ali uvodi i dva kognitivna procesa: identifikaciju i imitaciju. Djevojčica se npr. identificira sa svojom majkom i imitira ju te tako usvaja ponašanja karakteristična za ženski spol. Dječak može vidjeti ponašanje nekog lika na filmu koje je takvo da seksualno uzbuđuje žene. Dječak se s tim likom može identificirati te ga kasnije imitirati u vlastitom životu. (Hyde, 1994).

Kognitivne teorije, nasuprot staroj biheviorističkoj tradiciji koja je smatrala da predmet psihologije može biti isključivo (mjerljivo) ponašanje, smatraju da je vrlo važno proučavati ljudsko mišljenje, tj. kako ljudi misle i percipiraju. Osnovna pretpostavka je da ono kako mislimo

ima utjecaja na ono kako osjećamo. Kao primjer možemo uzeti isti događaj – izostanak erekcije – kojeg dva muškarca, obojica od oko 50 godina, različito gledaju. Prvi muškarac u tome ne vidi problem, on označava izostanak erekcije samo nečim privremenim, što se događa i drugima (pogotovo u njegovim godinama), te percipira vlastiti seksualni život općenito dobrim. Drugi pak muškarac sasvim drugačije gleda već i na svoju ulogu u seksu. On smatra da mora dobiti erekciju te da mora doći do snošaja i do orgazma. Izostanak erekcije on će imenovati impotencijom te će razočaran misliti da više nikad neće moći imati normalan spolni život. Jedna od kognitivnih teorija, posebno važna za razumijevanje seksualnosti i spolova, jest *teorija sheme o spolovima* Sandre Bem. Shema je skup znanja, planova i/ili očekivanja pojedinca o određenom problemu. Shema organizira i usmjerava percepciju; pomaže nam u dosjećanju, ali i ponekad otežava dosjećanje, pogotovu ako informacije nisu u skladu s njom (stoga se jednom stvorena shema teško mijenja). Po Sandri Bem svi mi imamo shemu o spolovima – set naših znanja i očekivanja (o ponašanju, ličnosti, izgledu) vezanih za muški odnosno ženski spol.

Humanistička psihologija, na čelu s Abraham Maslowom, gleda na seksualnost prije svega iz perspektive čovjekova samoostvarivanja ili samoaktualizacije. Samoostvarivanje se događa kroz napredovanje pojedinca na ljestvici potreba. Viši nivo samoostvarenja znači da potreba koja je 'viša' prevladava u čovjekovom životu. Biološke potrebe, u koje spada i spolni nagon, su na dnu te ljestvice potreba. Viša od te potrebe je 'potreba za pripadanjem i ljubavi' (ona je ključna u adolescenciji). Najviše su potreba za samoaktualizacijom (početak u adolescenciji) i 'estetske potrebe'. (Lugomer, 1999). "Muškarci i žene koje se ostvaruju općenito ne idu za samim seksom i ne zadovoljavaju se samo njime. Radije bi se seksualnih izraza odrekli ako oni nisu praćeni osjećajima... seksualni užitak nije im potreban, jednostavno mu se raduju ako se pojavi". (Maslow, 1970; prema Häring, 1986, str.39). U istom izvoru možemo naći i kako Viktor Frankl smatra da je prava ljudska spolnost (ona koja je ispunjena smislom) uvijek nešto više od pukog seksa, te ako ljubav nedostaje, nema ni stvarnoga spolnog užitka. Prema Ćorić (1998), Frankl je odbio Freudov 'princip užitka' i Adlerov individualno-psihološki 'princip moći'. Za Frankla seksualna strast i težnja za moći nisu u biti ciljevi čovjekova življenja već popratni efekti. Tek kada se čovjek osjeća frustriran zbog neispunjena *smisla u životu*, dolazi do pretjerane tendencije prema ispunjavanju seksualnih strasti i do težnje za moći.

Razvoj ljudske seksualnosti je od iznimne važnosti za razvoj čovjekove ličnosti uopće. Freudu možemo zahvaliti na otkriću da čovjek može seksualno reagirati praktički od rođenja (Hyde, 1994). Naime, djeca su angažirana i autoseksualno (masturbacija) i homoseksualno i heteroseksualno.

Od 3. do 6. ili 7. god. traje autoseksualna faza – usmjerenost na vlastito tijelo; od 7. do 13. god. traje homoseksualna faza, a od 13. pa nadalje (od puberteta) traje heteroseksualna faza. Adolescenciju obilježava nagli porast seksualne aktivnosti. Ona je pod utjecajem bioloških (porast razine testosterona), kao i socijalnih i psiholoških faktora. Adolescenti su ipak više pod utjecajem socijalnih faktora (stupanj permisivnosti/restriktivnosti društva, religija, obitelj, etnička i rasna pripadnost) nego bioloških. (Lugomer, 1999). Oko 15. godine gotovo svi mladići masturbiraju. Djevojke počinju kasnije masturbirati i čine to rjeđe nego dječaci. Danas je, srećom, društvo (i Crkva) prema masturbiranju daleko tolerantnije nego što je bilo proteklih stoljeća. Manji dio adolescenata ima i homoseksualna iskustva. Većina mladića i djevojaka ima predbračne spolne odnose. Danas su predbračni odnosi mnogo prisutniji nego prije 50 godina. Tome pogoduje seksualni standard kakav danas u društvu prevladava, a po kojemu se seks izvan braka dopušta ako on podrazumijeva emocionalnu vezu, tj. ‘hodanje’ partnera (‘permissiveness with affect’) (Hyde, 1994). Mladenačku trudnoću najbolje objašnjava slaba informiranost mladih i specifično kognitivno funkcioniranje (‘to se događa drugima’, ‘ako mi se nije dogodilo do sada, onda i neće’...)(Lugomer, 1999).

Odrasli vjenčani parovi danas imaju češće spolne odnose nego parovi prije nekoliko desetljeća. Broj seksualnih odnosa je najveći u prvoj godini braka, a onda su sve rjeđi – brak kasnije postaje više partnerski nego romantični odnos. Mnogi ljudi nastavljaju masturbirati i u braku. Kad žena ima oko 45-50 godina, ulazi u klimakterij. Tada je vrlo izražen pad plodnosti; menstrualni ciklus postaje kraći i neredovitiji. Nakon toga kod žena nastupa meno pauza – prestaje menstruacija. Desetak godina nakon ženskog klimakterija nastupa muški klimakterij (50-60te). Međutim, on je više uvjetovan psihološkim faktorima, npr. zbog odlaska djece, nemogućnosti napretka na poslu, itd. Neki ljudi svojevrijedno biraju neženstvo. Neki od njih preferiraju tzv. sekvencijalnu monogamiju, a drugi pak rekreacijski (prigodni, slučajni) seks. O vođenju prvog ili drugog oblika spolnog života odlučuje se u mlađoj dobi. Sa starošću slabi seksualna responzivnost, produljuju se sve faze seksualnog odnosa. Spolni odnosi su sve rjeđi. Za to postoje i biološki i socijalni razlozi, no često se radi samo o vlastitome strahu da se

impotencija, koja se već jednom dogodila, ne ponovi. Često se radi i o vlastitom stereotipu da starijima ne priliči imati spolne odnose. Stariji muškarci teže postižu seksualno uzbuđenje, stoga neki od njih idu u veze s mladim djevojkama. Pogrešan je stereotip o aseksualnosti ili pak seksualnoj perverziji starijih osoba. Iako teže postižu orgazam i ejakulaciju, stari ljudi pokazuju više intimnosti, više osjećaja. (Lugomer, 1999).

Seksualnost različitih spolova je više slična nego različita. Sličnost je posebno izražena u fiziologiji seksualne reakcije. Izrazite su samo dvije razlike: u masturbaciji i u stavovima o slučajnom seksu. Muškarci ranije nego žene počinju masturbirati i čine to češće, te imaju pozitivnije stavove o slučajnom seksu. Ipak, s obzirom na današnji trend spolnog izjednačavanja seksualnosti, možemo očekivati da će se i te dvije razlike među spolovima bitno umanjiti. (Hyde, 1994).

1.4. PSIHOLOGIJA ALTRUIZMA

Iako je očigledno kako izučavanje altruizma ima veliko praktično i teorijsko značenje, **razvoj empirijskih istraživanja altruizma** zapravo počinje tek šezdesetih godina 20tog stoljeća. Prvi veći poticaj socijalno-psihološkim istraživanjima altruizma bio je američki javni skandal zbog slučaja Kitty Genovese – djevojke koju je njen progonitelj maltretirao više od pola sata i na kraju ubio pred trideset i osam svjedoka, susjeda ove djevojke, od kojih nitko nije pokušao učiniti bilo što da joj pomogne, pa čak ni da pozove policiju. Pasivnost svjedoka toga događaja u tisku se objašnjavala otuđenim načinom života u gradu, nezainteresiranošću, nesvjesnim sadističkim impulsima. Međutim, istraživači Latane i Darley pokazali su da je razlog toj pasivnosti tzv. socijalna inhibicija, ‘difuzija odgovornosti’ većeg broja ljudi. Istraživanja 70-tih najviše su se bavila utvrđivanjem činitelja koji povećavaju ili smanjuju vjerojatnost pružanja pomoći drugima. Kasnije je rastao interes za objašnjavanje unutarnjih procesa ili motivacijske strukture altruizma, a u novije vrijeme se različiti teorijski pristupi sve više pokušavaju integrirati.

Definiranje – *Prosocijalno ponašanje* (suprotno antisocijalnom) je sveobuhvatni naziv za sva socijalna ponašanja kojima je u osnovi dobročinstvo, pomaganje drugima u zadovoljenju njihovih potreba ili otklanjanju teškoća; uključuje blagonaklonost i ljubaznost, materijalno pomaganje i moralnu podršku, empatiju i altruizam (Petz, 1992). U najširem smislu, prosocijalno ponašanje je ono koje je voljno i intencionalno te ima pozitivne posljedice za druge ljude (Raboteg-Šarić, 1995). U ovom radu će se, ipak, više koristiti naziv *prosocijalnost*, jer taj naziv obuhvaća i doživljavanje (emocionalnu empatiju), a ne samo ponašanje.

Altruizam je poseban, nesebični oblik prosocijalnog ponašanja; on znači istinsku, bezinteresnu naklonost prema drugima. Altruizam se odnosi na postupke koji nisu potaknuti očekivanjem društvenih nagrada ili izbjegavanjem izvanjske nelagode i kazne, koji su svjesni i dobrovoljni, poduzeti s namjerom da se poboljša ili održi tuđa dobrobit. (Raboteg-Šarić, 1995).

Empatiju bismo mogli definirati kao uživanje u emocionalna stanja druge osobe i razumijevanje njenog položaja na osnovi percipirane ili zamišljene situacije u kojoj se ta osoba nalazi. Kao što se vidi, ovakva definicija podrazumijeva i čuvstveni i kognitivni aspekt. Čuvstveni aspekt – emocionalna empatija – je dakle uživanje u tuđa emocionalna stanja ili, drugačije rečeno, odgovaranje istim ili sličnim osjećajima u odnosu prema čuvstvenim doživljajima druge osobe. Kognitivni aspekt – kognitivna empatija – je, s druge strane, prihvaćanje uloge ili gledišta druge osobe, tj. viđenje svijeta onako kako ga vidi druga osoba. Premda je kognitivni aspekt vjerojatno nužan za točno percipiranje emocija i time preduvjet empatije, mnogi istraživači se slažu da je upravo emocionalna faceta ono što obilježava empatiju.

Socijalna poželjnost je dosljedna i sustavna udešenost, tendencija ispitanika da svoje osobine ne prikaže onakvima kakve te osobine jesu, nego kao socijalno poželjne, npr. 'nikad nikome ne lažem', 'uvijek sam ljubazan prema ljudima', 'nikad se ne poželim osvetiti' i sl. (Petz, 1992). Međutim, to što netko na mjerama socijalne poželjnosti postigne visok rezultat, može se tumačiti dvojako: 1) kao iskreno prikazivanje svojih stavova i ponašanja koja jesu u društvu poželjna ili ih barem osoba vidi takvima, i 2) kao lažno prikazivanje, kada znamo da za nas ne vrijede neki stavovi i ponašanja, ali ih pripisujemo sebi budući da su oni u društvu poželjni. Dvoznačnost rezultata na skalama socijalne poželjnosti potvrđuje i to što su u podlozi socijalne poželjnosti nađena dva faktora (Paulhus, 1984; prema Trimble, 1997): 'samoobmanjujuće uveličavanje' (self-deceptive enhancement) i 'upravljanje impresijom' (impression management). Na prvom faktoru

su visoko oni koji o sebi zaista imaju pretjerano dobro mišljenje, a na drugom faktoru su visoko oni koji se svjesno žele prikazati u što boljem svjetlu pred drugima.

Činitelji prosocijalnog ponašanja su mnogobrojni: situacijska svojstva, svojstva osobe prema kojoj je pomoć usmjerena, ličnost pomagača, privremena psihološka stanja pomagača izazvana u interakciji s primateljem pomoći, psihološki procesi aktivirani u situaciji, itd. Od *situacijskih svojstava* utječu: 1. jednoznačnost situacije, tj. koliko iz situacije nedvosmisleno proizlazi da je nekomu pomoć potrebna; 2. izraženost samoinicijativnoga ili pak reaktivnog pružanja pomoći (u nekim situacijama pomagač mora sâm donijeti odluku o tome hoće li pomoći, a u drugim situacijama jasno je da osoba želi da joj se pomogne ili je jasno kakvo je ponašanje primjereno); 3. stupanj potrebe za pružanjem pomoći; 4. jačina utjecaja podražaja, npr. stupanj izloženosti podražaju ili više-manje ograničena mogućnost da ga se izbjegne; 5. materijalne žrtve ili cijene pomaganja; 6. stupanj u kojem je odgovornost da se pomogne usmjerena na jednu osobu ili je podijeljena na veći broj ljudi; 7. socijalni utjecaj, tj. ono što pokazuje bi li drugi ljudi odobrili ili ne bi odobrili reagiranje potencijalnog pomagača; 8. stupanj u kojemu uvjeti društvene okoline smanjuju pozornost na podražaj za prosocijalno ponašanje; 9. odnos s osobom u nevolji te oblik tog odnosa i stupanj uzajamne povezanosti pomagača i primatelja pomoći (da li je žrtva, primjerice, naš prijatelj; da li ju percipiramo kao sličnu nama; koliko je ona za nas fizički atraktivna,...); 10. duševna stanja izazvana iskustvom koje je neposredno prethodilo potrebi da se drugom pomogne ili se javilo istodobno s njom (dobro i loše raspoloženje, osjećaj kompetentnosti, itd.). (Raboteg-Šarić, 1995).

Pored situacijskih činitelja, možemo govoriti i o *crtama ličnosti* potencijalnog pomagača, koje također utječu na prosocijalno ponašanje. Naime, rezultati novijih istraživanja idu u prilog tvrdnji da postoji altruizam kao crta ličnosti.

Modeli za objašnjenje motivacijske osnove prosocijalnog ponašanja – Nekoliko je modela koji, svaki na svoj način, tumače (uzročno-posljedičnu) povezanost situacijskih uvjeta, s jedne strane, i *psiholoških procesa koji su izazvani tim uvjetima* te dovode do pomaganja drugima, s druge strane. Ovisno o tome kojim se psihološkim procesima daje veća važnost, možemo razlikovati: normativne modele (naglasak na društvenim ili osobnim normama ponašanja), kognitivne modele (naglasak na kognitivnom procesu donošenja odluke da se

pomogne ili ne pomogne) i emocionalne modele (naglasak na čuvstvenom uzbuđenju ili empatiji).

Prema *socijalno-normativnim* objašnjenjima, ponašanje kojemu je cilj pomoći drugima regulirano je društvenim očekivanjima o tome što bi trebalo učiniti u određenoj situaciji, tj. anticipiranim društvenim odobravanjem ili neodobravanjem nekog postupka. Smatra se da su tri norme relevantne za prosocijalno ponašanje: norma socijalne odgovornosti (društveni standard po kojemu treba pomoći osobama koje su zavisne ili potrebite naše pomoći), norma recipročnosti (pomoći osobama koje su nama pomogle) i norma pravednosti (pomoći onima koji su u nepravedno lošijem položaju; time izbjegavamo društvenu osudu da iskorištavamo druge ili dobivamo pohvalu jer se brinemo za druge). Temeljna zamjerka socijalno-normativnim modelima je da ne mogu predvidjeti što će netko učiniti u konkretnoj situaciji. Naime, ovi modeli ne objašnjavaju interindividualne razlike u ponašanju, nadalje, norme su preopćenite da bi mogle predvidjeti konkretno ponašanje, a uz to, u istoj situaciji mogu biti relevantne i suprotne norme ponašanja. Schwartzova teorija *osobnih normi* ponašanja uspijeva objasniti interindividualne razlike u prosocijalnim postupcima, ali i variranje tih postupaka ovisno o svojstvima situacije. Prema Schwartzovoj teoriji, opće društvene norme mogu biti internalizirane tijekom procesa socijalizacije i postati vrijednosti koje su važne za evaluiranje samoga sebe. Osobne norme su situacijsko specifični, vlastiti standardi ponašanja izvedeni iz internaliziranih moralnih vrijednosti. Ako se u nekoj situaciji aktiviraju ove norme, javlja se osjećaj moralne dužnosti da se djeluje. Taj osjećaj je glavni motivacijski činitelj, koji se subjektivno doživljava kao anticipirano zadovoljstvo (samim sobom) što djelujemo u skladu s vlastitim moralnim standardima.

U središtu nekih od kognitivnih modela je individualna *analiza dobitaka i gubitaka*, nagrada ili cijene ponašanja. Piliavin i sur. predviđaju da su ljudi najviše spremni pomoći kada je cijena pomaganja niska i cijena izbjegavanja visoka, a najmanje kada procijene da pomaganje zahtijeva velike žrtve a cijena odustajanja je niska. Kada su cijene pomaganje i nereagiranja visoke, u potencijalnom pomagaču se javlja konflikt koji se najčešće rješava uključivanjem obrambenih mehanizama. Prema modelu *kognitivne nekonzistentnosti* svijest o potrebi druge osobe izaziva neravnotežu u nečijem stavu, tj. izaziva neslaganje između psiho-fizičkog stanja žrtve i očekivanog, normalnog stanja. Nastali doživljaj kognitivne nekonzistentnosti onda intrinzično motivira na prosocijalno ponašanje, s ciljem da se neravnoteža smanji. Prema Lernerovoj teoriji *vjerovanja u pravedan svijet*, uočavanje da netko doživljava očito nezasluženu sudbinu narušava

vlastito vjerovanje u pravedan svijet i izaziva nesigurnost u vlastitu sudbinu. Kako bi ponovno uspostavili vlastitu sigurnost ljudi pokušavaju uspostaviti pravedno stanje za drugu osobu.

Među pristupima koji veliku važnost daju emocionalnim procesima, jedan model sugerira da je motivacija za pružanje pomoći isključivo *egoistična* (Piliavin), a za drugi model ona može biti barem dijelom *altruistična*. Jedan i drugi model pak ističe da čuvstveno uzbuđenje, kao komponenta motivacije za pružanjem pomoći, može ali i ne mora dovoditi do stvarnog pomaganja. Prvi spomenuti pristup ističe da se u situacijama kada treba pomagati, razni izvori uzbuđenja zbrajaju stvarajući opću razinu (neugodne) uznemirenosti potencijalnog pomagača. Potencijalni pomagač stoga nastoji smanjiti vlastito neugodno stanje. Osoba će pomagati u slučaju da je to ili jedini ili najpovoljniji način za smanjenje vlastite neugode. Međutim, prema drugom pristupu, pomaganje ne mora biti samo ovako, egoistički motivirano nego može biti i altruistički motivirano - ako se javi tzv. 'empatička briga' za drugu osobu.

Prosocijalno ponašanje ovisi i o spolu potencijalnog pomagača. Mnoga istraživanja, uključujući i ona provedena na djeci, pokazala su veću empatiju kod pripadnika ženskog spola, u odnosu na muškarce. Ženâ ima više u zanimanjima koja uključuju brigu za druge (socijalne radnice, medicinske sestre). Međutim, muškaraca ima više u zanimanjima koja uključuju rizik i spašavanje drugih (vatrogasci, policija...). Isto tako, pokazani su i stereotipi o prosocijalnom ponašanju različitih spolova. Brižnost, izražavanje sućuti, posvećivanje drugima, pružanje emocionalne potpore i sl. vezuju se uz ulogu žene, a herojski oblik pomaganja drugima, pomaganje u okolnostima koje su opasne i zahtijevaju rizik vezuju se uz ulogu muškarca. Poznavajući ulogu svog spola, ljudi stječu i vještine vezane uz tu ulogu pa se osjećaju kompetentnima kada se takve vještine zahtijevaju. Muškarci će npr. prije pomoći osobi kojoj se pokvario auto, a žene će se prije iskazati kada npr. treba zbrinuti malo dijete. Istraživanje Rushtona i sur. 1986. god. pokazalo je ne samo da žene u svakoj dobnoj skupini postižu veći rezultat na mjerama altruizma i empatije, nego i da se **altruizam i empatija povećavaju s dobi**, dok se agresivnost smanjuje s dobi. Rushton pretpostavlja da se rezultati mogu objasniti spolnim hormonima kao što je testosteron: produkcija testosterona predisponira agresivnost što opet smanjuje empatiju. Naime, kao što znamo, produkcija testosterona je veća u muškaraca nego u ženâ te se smanjuje s dobi.

Psiholozi katkada zaboravljaju da i **opraštanje** spada u predmet psihologije altruizma. Na temu opraštanja je do sada također objavljen cijeli niz istraživanja. I ovdje su utvrđeni brojni činitelji – izvanjski i unutarnji (Mullet i sur., 1998). *Izvanjski činitelji* su: svojstva napadnute osobe (dob, spol, religioznost, osobna filozofija, raspoloženje), svojstva napadača (posebno njegova socijalna blizina napadnutoj osobi; npr. teže se oprašta onome tko pripada našoj vjeri nego onome tko je druge vjere), svojstva napada (posljedice, postojanje namjere da se žrtvi naškodi, nemar) i sve ono što se događa nakon napada (protok vremena, nestanak negativnih posljedica napada, isprika, pritisak da se oprost vršen od bliskih osoba ili vjerskog autoriteta). *Unutarnji činitelji* su: uspostavljanje empatije prema napadaču (općenito, napadaču se može oprostiti onoliko koliko se može s njim empatizirati) i sagledavanje cijele situacije. Mullet i sur. su u svom istraživanju postavili dva problema: 1) čitav ovaj niz činitelja reducirati na manji broj faktora, 2) ispitati povezanost svakog od nađenih faktora s karakteristikama onih koji su u poziciji da (ne) opraštaju (dob, spol, vjera, posjećivanje crkve, obrazovanost). Svaka od karakteristika je manje ili više korelirala s barem jednim od utvrđena četiri faktora. Pokazalo se da lakše opraštaju stariji od mladih, žene od muškaraca, te vjernici od nevjernika i onih koji ne idu u crkvu. Dob se pokazala kao najjača determinanta opraštanja. Autori su podvukli da je taj rezultat u skladu s nalazima prošlih istraživanja opraštanja, ali i u skladu s nalazima o porastu mudrosti s dobi. Mi bismo mogli nadodati i kako su nađene povezanosti dobi, spola i religioznosti s opraštanjem u skladu s nađenom povezanošću dobi, spola i religioznosti s empatijom i altruizmom.

1.5 EMPIRIJSKA I TEORETSKA PODLOGA ZA ISTRAŽIVANJE POVEZANOSTI RELIGIOZNOSTI, SEKSUALNOSTI I PROSOCIJALNOSTI

1.5.1 ISTRAŽIVANJA ODNOSA RELIGIOZNOSTI I SEKSUALNOSTI

Iz pregleda dosadašnjih istraživanja odnosa religioznosti i seksualnosti, mogli bismo pomisliti da se na tom području nema što novoga istraživati. Izgleda kao da su istraživane korelacije svih aspekata religioznosti sa svim aspektima seksualnosti.

Nađena je, tako, negativna povezanost **religioznosti** s: *toleriranjem predbračnog seksa* (Jessor & Rohrbaugh, 1975, prema Ćorić, 1997; Dempster i sur., 1998); *vjerojatnosti angažiranja u spolnim odnosima* (Durrheim & Nicholas, 1995; Dempster i sur., 1998), *rizičnim seksualnim ponašanjem* (Ajduković i sur., 1991; Levey i sur., 1998), *seksualnim promiskuitetom* (Grey & Swain, 1996) i *permisivnošću stavova o seksu* (Campbell i sur., 1994). Religioznost pozitivno korelira sa *seksualnom krivnjom* (Gaither i sur., 1998) i *dobi početka stupanja u spolne odnose* (Durrheim & Nicholas, 1995). Pokazane korelacije su bile posebno izražene kada je odabrana mjera religioznosti bila 'čestina posjećivanja crkve'.

Reed i Meyers (1991) su, nadalje, našli da **intrinzična religioznost** negativno korelira s *liberalnošću seksualnih stavova* ($r=-0.52$, $p<0.05$) te pozitivno s *emotivnošću u vlastitim seksualnim vezama* ($r=0.19$, $p<0.05$), dok **ekstrinzična religioznost** pozitivno korelira s *liberalnošću seksualnih stavova* (ekstrinzično-personalna je, za razliku od ekstrinzično-socijalne, korelirala značajno: $r=0.22$, $p<0.05$), a negativno s *općim zadovoljstvom vlastitom seksualnom vezom*. Haerich (1992) navodi da je jedno prošlo istraživanje (Woodroof, 1985) pokazalo kako 'ekstrinzičari' imaju u odnosu na 'intrinzičare' više *seksualnog iskustva*, te je među 'ekstrinzičarima' više onih koji uopće imaju seksualno iskustvo. Haerich je vlastitim istraživanjem pokazao da ekstrinzična religioznost pozitivno korelira s *permisivnošću seksualnih stavova*. Ekstrinzično-personalna je bila povezana s permisivnošću prema sebi ($r=0.28$, $p<0.01$) i prema drugima ($r=0.25$, $p<0.01$), a ekstrinzično-socijalna samo s permisivnošću prema sebi ($r=0.18$, $p<0.01$). Intrinzična religioznost je negativno korelirala s permisivnošću prema sebi ($r=-0.20$, $p<0.01$) i prema drugima ($r=-0.25$, $p<0.01$). Trimble (1997) navodi i da, s obzirom na prošla istraživanja, ekstrinzična religioznost pozitivno a intrinzična religioznost negativno korelira s

izvanbračnom seksualnom aktivnošću.

Međutim, u svim ovim istraživanjima, nisu promatrani **seksualni stilovi**, kao ni tip religioznosti 'traganje' (ni najnovije koncipirana 'immanentna religioznost'). Čak i kod nas je objavljeno istraživanje na temu seksualnih stilova – 'Seksualni stilovi urbanih žena u Hrvatskoj', Aleksandra Štulhofera (1999) – ali ni tada nije istraživana *odnos* stilova s religioznošću ili s prosocijalnošću. Pored toga, Štulhofer, nastojeći da izbjegne apriorno povezivanje seksualnih stavova sa seksualnim ponašanjem, seksualne stilove u vlastitom istraživanju operacionalizira samo bihevioralno, kroz dvije varijable: prosječan broj seksualnih partnera godišnje i učestalost seksualnih odnosa u tjednu.

Kako bi seksualni stilovi korelirali s (općom samoprocijenjenom) religioznošću i religioznom orijentacijom? Da bismo došli do neke pretpostavke o tome, trebamo ponovno razmotriti prošla istraživanja. Kako je prije spomenuto, religioznost negativno korelira s brojem seksualnih partnera (uključeno u promiskuitet i rizično seksualno ponašanje) i količinom seksualnog iskustva, a pozitivno sa seksualnom krivnjom. Nadalje, broj seksualnih partnera i količina seksualnog iskustva pozitivno korelira s 'ulogom', a negativno s 'ljubavi', te seksualna krivnja pozitivno korelira s 'ljubavi' (Klayman, 1994, prema Frey & Hojjat, 1998). Na osnovi te dvije grupe nalaza mogli bismo pretpostaviti da religioznost negativno korelira s 'ulogom', a pozitivno s 'ljubavi'. Tu pretpostavku potkrepljuje i nađena pozitivna korelacija religioznosti i 'indeksa relacijske spolnosti' (mjera stava koji bi vjerojatno odgovarao stilu 'ljubav'; $r=0.22$, $p<0.001$) te negativna korelacija religioznosti i 'indeksa seksualne liberalnosti' (mjera stava koji bi vjerojatno odgovarao stilu 'uloga'; $r=-0.16$, $p<0.001$) (Štulhofer, 2000). U svezi odnosa opće religioznosti (i religiozne orijentacije) i stila 'trans' - kojemu je, kako je prije rečeno, najvažniji osjećaj uživanja - jako je teško bilo što pretpostaviti. Naime, jedan dio vjernikâ zastupa stav današnje Crkve po kojemu tijelo, spolnost i spolni užici sami po sebi nisu ništa loše nego, dapače, Božji dar. Drugi dio vjernikâ, međutim, ne znajući ili ne prihvaćajući pravi stav današnje Crkve, smatra tijelo, spolnost i spolne užitke same po sebi nečim lošim. Iz tog razloga bi za odnos religioznosti i stila 'trans' najbolje bilo postaviti nul-hipotezu. Nadalje, mogli bismo pretpostaviti, na osnovu spomenutih radova Reeda i Meyersa (1991), Haericha (1992) i Trimblea (1997), da intrinzična religioznost pozitivno korelira sa stilom 'ljubav', a negativno sa stilom 'uloga', te da za ekstrinzičnu religioznost vrijedi obratno.

1.5.2 ISTRAŽIVANJA ODNOSA RELIGIOZNOSTI I PROSOCIJALNOSTI

Iz prethodnog poglavlja 'Religija i međuljudski odnosi' mogli smo pročitati o tome kako sve religije svijeta podržavaju prosocijalan ili barem pravedan odnos prema drugim ljudima. Kršćanstvo je religija koja izuzetno zagovara prosocijalan odnos prema drugim ljudima, tj. djelotvornu 'ljubav prema bližnjemu', smatrajući takav odnos prema ljudima pokazateljem ljubavi prema Bogu. Već na temelju toga mogli bismo očekivati da **religioznost**, posebice kršćanska, pozitivno korelira s mjerama prosocijalnosti kao što su empatija, altruizam i socijalna poželjnost (o opraštanju je bilo riječi u poglavlju 'Psihologija altruizma'). Ipak, da bi takvo očekivanje imalo znanstvenu utemeljenost, morali bismo njegovu potvrdu naći kroz pregled dosadašnjih znanstvenih istraživanja.

Ćorić (1998) u svojoj knjizi objašnjava ulogu religije u *socijalizaciji*. Religija pomaže u postizanju samokontrole i odgovornosti, a povezana je i s manjom vjerojatnošću pojave nesocijalnog ponašanja ili sklonosti takvom ponašanju. Autor navodi i jedno pionirsko istraživanje iz 1989. godine, provedeno u zatvoru, gdje se nekoliko mjeseci sustavno radilo na socijalizaciji zatvorenika. Nakon dugoročnog znanstvenog provjeravanja rezultata, utvrđena je uspješnost promjene i religioznog stava i socijalnog ponašanja zatvorenika. Time se pokazalo da religioznost i društveno ponašanje mogu uvjetovati jedno drugo.

Eckert i Lester (1997) su koristili anonimne samoprocjene religioznosti i *altruizma*. Sudionici su bili studenti prosječne dobi 25 godina, 17 muških i 24 ženska studenta. Povezanost religioznosti i altruizma nije nađena, odnosno $r=0.25$ ($p>0.1$).

Roccas i Schwartz (1997) su proveli istraživanje u šest država s pretežno katoličkom vjeroispovijesti. Religioznost je pozitivno korelirala s tradicionalnim vrijednostima, čuvanjem socijalnog reda, održavanjem životne izvjesnosti i *benevolencijom*, a negativno s hedonizmom, potrebom za stimulacijom, *orijentiranosti na vlastitu korist*, težnjom ka moći i postignuću te univerzalizmom. Takvi rezultati su bili u skladu i s prethodnim istraživanjem (1995) koje je obuhvatilo rimokatolike, pravoslavce, protestante (kalviniste) i Židove.

Trimble (1997) u svom pregledu i meta-analizi prošlih istraživanja navodi pozitivnu korelaciju **intrinzične religioznosti** i *altruizma* (u prosjeku je $r=0.27$), a negativnu korelaciju **ekstrinzične religioznosti** i *altruizma* (u prosjeku $r=-0.18$). Intrinzična religioznost najčešće pozitivno korelira i sa *socijalnom poželjnošću* (u prosjeku $r=0.15$), i to s oba faktora socijalne poželjnosti (vidjeti prije 'Psihologija altruizma'), dok ekstrinzična religioznost s njom nije povezana. Ovo je utvrđeno i na

Marlow-Crowne skali socijalne poželjnosti i na drugim skalama.

Burris i Tarpley (1998) navode da su prošla istraživanja pokazala povezanost intrinzične religioznosti sa suptilnom *egoističnom motivacijom za pomaganjem*, a tipa religioznosti 'traganje' s ne-otvoreno egoističnom, ali niti otvoreno empatičnom motivacijom za pomaganjem.

Da je intrinzična religioznost povezana s egoističnom motivacijom za pomaganjem potvrđuje i istraživanje Batsona i suradnika (1990), u kojemu je korištena stroop-procedura. Nakon što su čule da jednoj djevojci treba pomoć, 38 djevojaka je pozvano da joj dobrovoljno pomognu. No, prije eventualne pomoći, pred njih je postavljen stroop-zadatak: što brže imenovati boju napisane riječi. Različitim bojom su bile obojane riječi koje označavaju tri različita cilja pomaganja: stjecanje socijalne i samo-nagrade, izbjegavanje socijalne i samo-kazne (npr. krivnje) i zadovoljavanje potrebe žrtve. Nađena je pozitivna korelacija intrinzične religioznosti i *latencije imenovanja boje onih riječi koje su relevantne za nagrađivanje!*

U istraživanju Batsona i suradnika (1999) varirano je hoće li osoba kojoj treba novčano pomoći izjaviti da je homoseksualac te hoće li izjaviti da joj novac treba za promicanje homoseksualnosti. Pokazalo se da intrinzično religiozni sudionici manje pomažu onom tko je izjavio da je homoseksualac nego onom tko to nije izjavio, čak i kada novac kojim bi mu pomogli ne bi služio promicanju homoseksualnosti. Intrinzično religiozni su pokazali antipatiju prema onome *tko krši vrijednosti*, a ne samo prema *kršenju vrijednosti*. Ovim je još jednom potvrđeno da samilost intrinzično religioznih nije univerzalna nego ovisi o situaciji.

Griffith i Rotter (1999) navode da snažna vjera, posebno intrinzična, znači veće zadovoljstvo životom, veću osobnu sreću, veću socijalnu podršku od prijatelja, *veću empatiju, manju hostilnost, manje narcisoidnog iskorištavanja drugih*, manje simptoma depresije i niži krvni tlak.

1.5.3 ISTRAŽIVANJA ODNOSA SEKSUALNOSTI I PROSOCIJALNOSTI

Odnos seksualnosti i prosocijalnosti do sada, izgleda, nije bio istraživao. Doduše, istraživane su spolne razlike u prosocijalnosti (Raboteg-Šarić, 1995); također je istraživano u kojoj su mjeri ženama spolno privlačni prosocijalni muškarci a u kojoj oni dominantni (Miller, 1994; Graziano i sur., 1995). Čini se, međutim, da uopće nije istraživano kakva je seksualna praksa i kakvi su stavovi o seksualnosti prosocijalnih osoba u odnosu na one manje prosocijalne. Razlikuju li se seksualni stilovi prosocijalnih i manje prosocijalnih/asocijalnih osoba? Možda su oni koji su u

svakodnevnim neseksualnim odnosima orijentirani na tuđu dobrobit, na pomaganje drugima, odnosno na 'ljubav prema bližnjemu', jednako tako i u sferi seksualnosti orijentirani više na ljubav nego na vlastito uzbuđenje i užitak. S druge, pak, strane možda su 'oni sebični' – oni koji ne pokazuju mnogo ljubavi u kontaktu s drugima, tj. oni koji su manje empatični i altruistični - isto tako i u seksu, prije svega, orijentirani na vlastiti užitak i uzbuđenje, a manje na partnera, na ljubav. Prema nekim kršćanskim tumačenjima ta su dva područja povezana, i to upravo na takav način: ukoliko ljubav nije na prvom mjestu u neseksualnim odnosima, neće biti ni u seksualnim i obratno.

'Gdje se spolna pohota traži *radi sebe same*, i gdje joj se čovjek *neobuzdano predaje*, ona postaje izvorom neizrecivih izopačenja, patnja i grijeha: izvor gubitka strahopoštovanja pred tajnom ljubavi i života, izvor gubitka ljubavi i pravednosti prema subraći i potomcima, izvor sablazni i zavodjenja, ispraznog sebeljublja, nesposobnosti za sretnu ljubav, neosjetljivosti za duhovne stvari'.(Häring, 1973, str.363). 'Za plejboja ljudi (a osobito žene) postoje jedino poradi njega i njegove zabave. A po Bibliji, čovjek biva čovjek ako postoji za drugoga.'(Häring, 1986). Slično ističe i Šolić (1994): budući da je jedan od temeljnih elemenata ljudskog bića, seksualnost daje pečat zrelosti osobe; ako je seksualnost dobro usmjerena i življena (u altruističkom duhu), onda će tako biti i s osobom u cijelosti, i obratno; ljudska seksualnost spada na psiho-fizičku cjelovitost osobe – u njoj se odražava jedinstvo duha i tijela; kad se čovjek odluči da na tom području postupa u korist reda ili nereda, on se na najdublji način postavlja u odnos prema sebi, prema Bogu i prema bližnjemu.

U skladu s tim, mogli bismo pretpostaviti negativnu korelaciju stila 'uloga' s prosocijalnošću, te pozitivnu korelaciju stila 'ljubav' i prosocijalnosti. Do iste pretpostavke možemo doći i na sljedeći način: ako je religioznost (opća, intrinzična i ekstrinzična) povezana sa seksualnim stilovima onako kako je prije spomenuto, te ako je istovremeno povezana s prosocijalnošću (na također prije spomenuti način), onda su i seksualni stilovi možda povezani s prosocijalnošću, i to na način da je 'ljubav' u pozitivnoj, a 'uloga' u negativnoj vezi s empatijom, altruizmom i socijalnom poželjnošću.

Na sličan način bismo mogli pretpostaviti i da se ispitanici koji su stupili u predbračne spolne odnose i ispitanici koji u te odnose još nisu stupili međusobno razlikuju po emocionalnoj empatiji i altruizmu, u smislu da su neiskusni empatičniji i altruističniji od iskusnih. Također bismo mogli pretpostaviti i da su dob stupanja u (predbračne) spolne odnose te broj (predbračnih) seksualnih

partnera povezani s emocionalnom empatijom i altruizmom – dob stupanja bi mogla pozitivno a broj partnera bi mogao negativno korelirati s prosocijalnošću. Dakle, za one koji su kasnije stupili u (predbračne) spolne odnose, kao i za one koji su imali manje (predbračnih) seksualnih partnera, možemo očekivati da su empatičniji i altruističniji od onih koji su ranije stupili u spolne odnose i od onih koji su imali više partnera.

Ako bi se uistinu pokazala ovakva povezanost seksualnosti i prosocijalnosti, to bi značilo i utemeljenost spomenutih (kršćanskih) uvjerenja o toj povezanosti. To bi onda predstavljalo i dodatno opravdanje vjerskog normiranja seksualnosti: važno je kakvi smo na spolnom području ne samo stoga što i tu treba da vodilja bude ljubav, nego i stoga što će se narav našeg spolnog života vjerojatno povezati s naravi našeg općeg odnosa prema drugim ljudima.

1.5.4 TEORIJE KONZISTENCIJE I ISTRAŽIVANJE POVEZANOSTI RELIGIOZNOSTI, SEKSUALNOSTI I PROSOCIJALNOSTI

U prilog tezi da između seksualnosti, religioznosti i prosocijalnosti postoji povezanost ne govore samo istraživanja koja su direktno ispitivala povezanost između religioznosti i seksualnosti, te između religioznosti i prosocijalnosti. U prilog tome govore i teorije konzistencije, kao i empirijske potvrde tih teorija.

Zajedničko svim teorijama konzistencije je postavka da svaki pojedinac ima niz naučenih kognicija o sebi i svojoj okolini (izraženih kroz mišljenja, vrijednosti, stavove, emocije i ukupno ponašanje), pri čemu je taj niz kognicija organiziran i/ili teži da bude organiziran tako da je harmoničan unutar sebe. Svatko teži da ima takva mišljenja, vrijednosti i stavove koji će biti i međusobno usklađeni i usklađeni s vlastitim ponašanjem. U slučaju nesklada pojedinac je motiviran da nešto poduzme ili promijeni kako bi ponovno uspostavio konzistentan odnos među vlastitim kognitivnim elementima. S obzirom na to, može se očekivati prema svim teorijama konzistencije, da je više onih koji imaju koliko-toliko usklađene kognicije o vlastitoj religioznosti, seksualnosti i prosocijalnosti nego onih kojima su te kognicije potpuno neusklađene. Stoga bi prema svim teorijama konzistencije trebalo očekivati da se na grupnoj razini ustanovi povezanost ova tri koncepta.

Razmotrit ćemo ukratko tri teorije konzistencije: Heiderovu teoriju balansa, Osgoodovu

teoriju kongruentnosti i Festingerovu teoriju kognitivne disonance (Kamenov, 2000).

Heiderova teorija balansa - Kognitivni sistem pojedinca se, po ovoj teoriji, sastoji iz tri kognitivna entiteta koji zajedno čine kognitivnu trijadu: 1. P = osoba koja percipira; 2. O = druga osoba u odnosu; 3. X = objekt stava (to može biti neki predmet, neka ideja ili treća osoba). Ta tri elementa mogu biti jedan za drugog relevantni (jedan implicira drugog ili pak suprotnost drugog) ili nerelevantni (neutralni). Budući da trijadu čine tri elementa, u njoj postoje i tri odnosa - $P \leftrightarrow X$, $P \leftrightarrow O$ i $O \leftrightarrow X$ – od kojih svaki može biti pozitivan ili negativan. Ljudi imaju potrebu da uspostave uravnotežene trijade. Je li određena trijada uravnotežena ili nije možemo saznati tako da najprije pridružimo svakom pozitivnom odnosu broj +1, a svakom negativnom broj -1. Nakon toga trebamo pomnožiti sve brojeve koje smo pridružili svim odnosima. Ako je dobiveni umnožak pozitivan, trijada je uravnotežena, a ako je negativan, trijada je neuravnotežena.

Razmotrimo Heiderovu teoriju na jednom primjeru. Uzmimo da je jedan promatrač katolik (P1), koji ima pozitivan stav prema Crkvi (O), a drugi je promatrač ateist (P2), koji ima negativan stav prema Crkvi. Stav Crkve prema 'liberalnoj seksualnosti' i prema nedostatku altruizma (X) je negativan. Teorija balansa predviđa da će promatrač-katolik, koji poznaje stav Crkve, zauzeti prema spomenutim ponašanjima stav podudaran crkvenom, dakle također negativan, dok će promatrač-ateist zauzeti stav suprotan crkvenom, dakle pozitivan. Na taj način oba promatrača postižu uravnoteženost vlastite kognitivne trijade.

Osgoodova teorija kongruentnosti - Ova teorija je specifičan slučaj teorije balansa. Čuvstveni odnos je u njoj kvantificiran, tako da su moguće vrlo precizne kvantitativne predikcije o efektima neravnoteže (inkongruencije). Ovdje također postoje tri entiteta: 1. osoba, 2. izvor i 3. koncept (objekt stava). Promatra se promjena početnog stava osobe prema izvoru i promjena početnog stava osobe prema konceptu nakon što ona sazna tvrdnju izvora o konceptu. Uzmimo, na primjer, katolike, čiji je stav prema Crkvi ('početni stav prema izvoru') vrlo pozitivan. Uzmimo, nadalje, da te iste osobe, prije nego saznaju crkveni stav prema 'liberalnoj seksualnosti' i prema nedostatku altruizma ('tvrdnju izvora o konceptu'), imaju prema spomenuta dva načina ponašanja pozitivan, neutralan ili negativan stav ('početni stav prema konceptu'). Što će se dogoditi nakon što saznaju Crkveni stav? Prema teoriji kongruentnosti, osobe koje su prije imale pozitivan ili neutralan stav, dakle različit od stava Crkve, vjerojatno će promijeniti svoj stav u negativan, tako da bude sličan stavu Crkve. S druge strane, osobe koje su prije imale negativan stav, sada će imati još negativniji.

Festingerova teorija kognitivne disonance - Kognitivne elemente pojedinca, koje pojedinac nastoji dovesti u međusobnu konzistenciju, Festinger definira kao 'bilo koje znanje, vjerovanje ili mišljenje o vlastitom psihološkom svijetu tj. o okolini, o samom sebi ili o nečijem ponašanju'. Glavni pojmovi u ovoj teoriji su konsonanca i disonanca. Konsonanca označava skladne, a disonanca neskladne odnose među parovima elemenata. Disonanca je neugodno stanje koje pojedinca motivira za akciju kojom će se disonanca smanjiti (reducirati), a povećati konsonanca. ('Grižnju savjesti' također možemo shvatiti kao kognitivnu disonancu). Festinger navodi četiri vrste situacija u kojima može doći do disonance: 1) logička inkonzistencija, npr. znamo štetnosti pušenja, ali ipak pušimo; 2) kulturalni običaji – ako se ponašamo suprotno uvriježenim kulturalnim običajima; 3) inkonzistencija između podređene i nadređene definicije, npr. sportaš koji ne trenira (pojam sportaš je nadređen pojmu treniranje); i 4) prošlo iskustvo – ako je trenutna kognicija u suprotnosti s očekivanjem stvorenim na osnovu prošlog iskustva, npr. sada imamo pozitivno iskustvo s pripadnikom neke etničke ili vjerske manjine, a prije smo prema toj manjini imali negativne stavove. Što osoba veću važnost pridaje kognitivnim elementima i što su ti elementi za više drugih elemenata relevantni, to se disonanca može prije javiti i može biti veća. Primjerice, za religiozniju osobu je važnije nego za manje religioznu ono što njena religija propisuje u svezi ponašanja. Stoga će ona prije i jače nego ona druga osoba doživjeti kognitivnu disonancu u slučaju da se ponaša protivno vlastitoj vjeri (prepusti se seksualnoj razuzdanosti, ne iskaže ljubav prema bližnjemu,...). Također, religioznost je važna za mnoga druga područja – za seksualne stavove i ponašanja, za političke stavove, pomoć drugoj osobi, opraštanje, odnos prema novcu, odnos prema sebi (umjerenost u jelu, piću, pušenju...), brigu o prirodi i životinjama, itd. Religiozna osoba, posebno ona kojoj je njena vjera vrlo važna, stoga vrlo lako može doživjeti kognitivnu disonancu – jer za to je dovoljno da 'nepropisno' postupi u bilo kojoj od tih brojnih situacija. U nastojanju da održava kognitivnu konsonancu, ona će se postavljati – kognitivno i/ili bihevioralno - tako da svi njeni (međusobno relevantni) kognitivni elementi (religioznost, prosocijalno ponašanje, seksualnost,...) budu što više i što prije međusobno usklađeni.

Neki autori ne govore o potrebi za dosljednošću vlastitog doživljavanja i ponašanja u različitim situacijama već zastupaju stajalište da je u osnovi, primjerice, i seksualnosti i religioznosti neko isto zajedničko svojstvo. Prema MacKneeu (1997), u osnovi i seksualnosti i religioznosti (autor piše 'duhovnosti') je ljudski *osjećaj nekompletnosti i potreba za vlastitom cjelovitošću*. Kroz seksualnost osjećaj vlastite cjelovitosti nam pruža osoba suprotnog spola, a kroz

religioznost taj osjećaj stječemo odnosom s Bogom ili božanstvom. Ovu ideju bismo mogli nadopuniti uzimajući u obzir ne samo seksualne odnose, nego i neseksualne odnose s drugim ljudima. Mogli bismo tako pretpostaviti da je u osnovi i seksualnosti i religioznosti i prosocijalnog ponašanja ista potreba – potreba za cjelovitošću vlastite osobe – koja bi onda uvjetovala međusobnu korelaciju seksualnosti, religioznosti i prosocijalnog ponašanja. No, ta se pretpostavka, naravno, ne bi mogla provjeriti samo ispitujući povezanost ovih triju koncepata.

Prema kršćanskom učenju, i na religioznost i na seksualnost i na prosocijalno ponašanje, utječe još jedno svojstvo - znanstveno neprovjerljivo ali najvažnije za vjernika - *ljubav prema Bogu*. Crkva smatra da ljubav prema Bogu može postojati i kod nevjernika te utjecati i na njihovo ponašanje - samo što je tada nesvjesna. Obzirom na ovaj nadređeni 'faktor', mogli bismo opet očekivati korelacije svih triju koncepata.

Ako bismo umjesto 'ljubav prema Bogu' govorili 'religioznost', te uzeli da su svi ljudi manje ili više religiozni, mogli bismo pretpostaviti da je upravo religioznost onaj faktor koji utječe na seksualnost i na prosocijalno ponašanje. Tako bi opet sva tri koncepta kovarirala.¹ No, opet bi se radilo i o znanstveno neprovjerljivom modelu, odnosno o neznanstvenoj definiciji religioznosti. Nasuprot tome, u znanosti se polazi od toga da se religioznost definira u 'terminima mjerenja', dakle tako da religioznost podrazumijeva ono što se može opažati i mjeriti – kod samih sebe i/ili kod drugih. Prema tako definiranoj religioznosti proizlazi da su neki ljudi manje ili više religiozni dok drugi uopće nisu religiozni. Spomenuta kovariranja bismo onda mogli očekivati samo kod manje-više religioznih, jer kod potpuno nereligioznih nema faktora religioznosti (no možda postoji neki drugi faktor) koji bi utjecao na seksualnost i na prosocijalno ponašanje te tako proizveo kovariranje.

Možemo reći da rezultati prošlih istraživanja odnosa religioznosti i seksualnosti, te odnosa religioznosti i prosocijalnog ponašanja govore u prilog teorijama konzistencije. Ipak, s obzirom na spomenuta alternativna objašnjenja tih rezultata (pretpostavljena potreba za osobnom cjelovitošću, svjesna ili nesvjesna ljubav prema Bogu,...), preciznije bi bilo reći da oni *ne opovrgavaju* teorije konzistencije.

¹ U znanstvenoj literaturi, npr. Hyde (1994) i Ćorić (1998), najčešće se navodi ne samo da su religioznost i seksualnost ili religioznost i prosocijalno ponašanje *povezani*, nego i da religioznost *utječe* na seksualnost i na prosocijalno ponašanje. Kršćansko uvjerenje ide još dalje. Po njemu bi vrijedilo i *obratno* – primjerice, da seksualnost utječe na religioznost i prosocijalno ponašanje (vidjeti kod 'Istraživanja odnosa seksualnosti i prosocijalnosti' citat iz Häring, 1973). Naravno, to uvjerenje o uzajamnoj uzročno-posljedičnoj sprezi između triju koncepata treba znanstveno verificirati.

Ako bi se provelo istraživanje odnosa navedenih koncepata na uzorku mladića i djevojaka, od kojih su neki više a neki manje ili uopće nisu po vlastitoj procjeni religiozni, za očekivati je – s obzirom na prošla istraživanja i teorije konzistencije – da se nađu pretpostavljene korelacije. U slučaju da korelacija uopće nema, onda bi to opovrgavalo teorije konzistencije. Ako se korelacije pokažu, to se pak ne bi dalo interpretirati jednoznačno – moguće je da imamo potrebu za konzistencijom, moguće je da je u osnovi promatranih koncepata neko posebno svojstvo (ili više svojstava) koje onda uvjetuje korelaciju svih koncepata, a moguće je da vrijedi i jedno i drugo (oboje istovremeno ili u nekim slučajevima jedno a u nekima drugo).

2. CILJEVI

Jedan od ciljeva ovog istraživanja jest *provjera teorija konzistencije*, i to u području na kojem ove teorije do sada nisu bile provjeravane – u području odnosa religioznosti, seksualnosti i prosocijalnosti. Potrebno je, dakle, ispitati te odnose, a onda dobivene rezultate razmotriti pod vidom teorija konzistencije uzimajući u obzir i moguća alternativna objašnjenja dobivenih rezultata.

Samim tim pokušat ćemo ostvariti i drugi cilj – *empirijsku nadopunu i teorijsku integraciju* brojnih dosadašnjih istraživanja povezanosti religioznosti i seksualnosti, te religioznosti i prosocijalnog ponašanja. Do sada se istraživao odnos religioznosti (i religiozne orijentacije) i seksualnosti, ali pri tom nije razmatran koncept seksualnih stilova, a koji obuhvaća i stavove o seksualnosti i seksualna ponašanja. Jednako tako, do sada nije ispitivana povezanost seksualnosti (i seksualnih stilova) i prosocijalnog ponašanja. U ovome bi se sastojala empirijska nadopuna dosadašnjih istraživanja. Teorijska integracija bi se ostvarila interpretacijom prošlih te u ovom istraživanju pokazanih rezultata u svjetlu teorija konzistencije i mogućih alternativnih objašnjenja. Upravo iz pokušaja empirijske nadopune i teorijske integracije rezultata proizašao je problem ispitivanja povezanosti seksualnosti i prosocijalnosti.

Treći cilj jest *provjera utemeljenosti Crkvenog uvjerenja o povezanosti seksualnog i prosocijalnog ponašanja*. Svi mi imamo humanu dužnost da, između ostaloga, otkrivamo i

prenosimo istinu, dakle i da otkrivamo i ispravljamo zablude – vlastite ili tuđe. Psihologija ima zadatak da otkriva i prenosi istinu o ljudskom doživljavanju i ponašanju, te da ovu istinu upotrebljava tako da ljudima čini dobro – tako da objašnjava, predviđa i utječe na korigiranje nečijeg (doživljavanja i) ponašanja. Stoga je jasno da za psihologiju nije svejedno je li uvjerenje o povezanosti seksualnog i prosocijalnog ponašanja utemeljeno ili nije utemeljeno, posebice jer uvjerenja imaju utjecaja na ponašanje – realistična uvjerenja nas potiču na prilagođena i zrela ponašanja, a nerealistična uvjerenja na neprilagođena i nezrela ponašanja.²

Četvrti cilj ovog istraživanja jest dati *doprinos hrvatskoj psihologiji*. Čini se da je Vac (1999) bila prva koja je u Hrvatskoj primijenila upitnik intrinzično/ekstrinzične religiozne orijentacije, te utvrdila njegovu faktorsku strukturu i psihometrijske karakteristike. Ovo istraživanje na revidirani način mjeri intrinzično/ekstrinzičnu religioznu orijentaciju. Po prvi put u Hrvatskoj primjenjuje se Upitnik seksualnih stilova preveden s izvornog, engleskog jezika, čime se daje doprinos i hrvatskoj psihologiji seksualnosti. Nadalje, doprinos hrvatskoj općoj psihologiji predstavlja ispitivanje povezanosti religioznosti (i religiozne orijentacije), seksualnih stilova i prosocijalnosti, budući da do sada takva povezanost kod nas nije ispitivana. Konačno, pokušajem ostvarivanja prva tri spomenuta cilja, također se daje doprinos hrvatskoj psihologiji.

² Uzmimo za primjer čovjeka koji je uvjeren da svi altruistični ljudi smatraju ljubav (emocionalnu vezu) nužnim preduvjetom za stupanje u spolne odnose; istovremeno je uvjeren da je orijentiranost prije svega na vlastiti užitak u spolnim odnosima odlika onih koji su i inače u životu orijentirani prije svega na vlastiti užitak, a ne na drugog čovjeka. Takav čovjek bi mogao vrlo brzo i snažno osuditi i odbaciti one ljude za kojih misli da su izrazito orijentirani na vlastiti užitak u spolnim odnosima smatrajući da su takvi ljudi uopće 'nemoralni' odnosno nealtruistični. Sasvim suprotno će se pak odnositi prema onima za kojih zna da žele imati spolne odnose samo s onim koga istinski vole, jer će smatrati da su takvi ljudi i inače 'moralni'. Takav čovjek bi mogao i sâm sebe jako osuditi i okrivljavati ako bi se u nekom trenutku orijentirao na vlastiti spolni užitak umjesto na svoga 'bližnjeg'. Smatrao bi to dokazom svoje sebičnosti, manjka ljubavi prema drugom čovjeku. Možemo zamisliti i sasvim drugačiji primjer, kad je netko uvjeren da između seksualnog i prosocijalnog ponašanja nema nikakve povezanosti. Takav čovjek vjerojatno ne bi vidio ničega lošeg u vlastitom ili tuđem – možda i patološki neurednom – spolnom životu...

3. PROBLEMI I HIPOTEZE

1) Ispitati povezanost mjera religioznosti i seksualnosti.

Na osnovi teorija konzistencije, kao i rezultata ranijih istraživanja, očekujemo da će se pokazati negativna korelacija mjere opće kao i mjere intrinzične religioznosti sa seksualnim stilom 'uloga', a pozitivna korelacija tih dvaju mjera religioznosti sa seksualnim stilom 'ljubav'. Ekstrinzična religioznost bi trebala obrnuto korelirati – pozitivno sa stilom 'uloga', a negativno sa stilom 'ljubav'. U svezi odnosa mjera religioznosti i stila 'trans' najbolje je postaviti nul-hipotezu, dakle, ne očekujemo povezanost. Očekujemo i da će opća te intrinzična religioznost biti u pozitivnoj korelaciji s dobi stupanja u spolne odnose, a u negativnoj korelaciji s brojem seksualnih partnera. Ekstrinzična religioznost bi opet trebala obrnuto korelirati – negativno s dobi stupanja u spolne odnose, a pozitivno s brojem seksualnih partnera.

2) Ispitati povezanost mjera religioznosti i prosocijalnosti.

Na osnovi teorija konzistencije, kao i rezultata prethodnih istraživanja, očekujemo pozitivnu povezanost opće te intrinzične religioznosti s emocionalnom empatijom, altruizmom i socijalnom poželjnošću. Ekstrinzična religioznost bi trebala biti negativno povezana s emocionalnom empatijom i altruizmom, dok sa socijalnom poželjnošću ne bi uopće korelirala.

3) Ispitati povezanost mjera seksualnosti i prosocijalnosti.

Na temelju teorija konzistencije, ali i na temelju pretpostavljenih korelacija mjera religioznosti i seksualnih stilova, te mjera religioznosti i prosocijalnosti, očekujemo također povezanost seksualnih stilova i mjera prosocijalnosti, i to na sljedeći način: 'ljubav' u pozitivnoj, a 'uloga' u negativnoj vezi s emocionalnom empatijom, altruizmom i socijalnom poželjnošću. U svezi odnosa stila 'trans' i mjera prosocijalnosti, opet bi bilo najbolje postaviti nul-hipotezu, dakle, ne očekujemo povezanost. Očekujemo i da će dob stupanja u spolne odnose biti u pozitivnoj, a broj seksualnih partnera u negativnoj korelaciji s emocionalnom empatijom, altruizmom i socijalnom poželjnošću.

4) Ispitati razlike između seksualno neiskusnih i seksualnoiskusnih studenata u pogledu mjera religioznosti te emocionalne empatije i altruizma.

Na osnovi teorija konzistencije, kao i rezultata ranijih istraživanja, očekujemo da će seksualno neiskusni studenti u odnosu na seksualnoiskusne imati značajno više rezultate na mjerama opće i intrinzične religioznosti, kao i na mjerama emocionalne empatije i altruizma, a značajno niže rezultate na mjeri ekstrinzične religioznosti.

4. METODA

4.1 SUDIONICI

Anketirano je ukupno **248 studenata** Sveučilišta u Zagrebu, **133 ženska i 115 muških** studenata. Jednu grupu je činilo 57 studenata 3.godine anglistike (Filozofski fakultet) – 51 ženski i 6 muških. Drugu grupu je činilo 74 studenta 2.godine anglistike (isti fakultet) – 71 ženski i 3 muška. Treća grupa: 28 studenata 2.godine Fakulteta strojarstva i brodogradnje – 2 ž. i 26 m. Četvrta grupa: 25 muških studenata (studentski dom 'Stjepan Radić', 1.paviljon). Peta grupa: 64 studenta 2. i 3.godine Fakulteta elektrotehnike i računarstva – 9 ž. i 55 m.

Raspon dobi sudionika je bio 19-25 godina, uz nekoliko iznimaka: jedan (muški) student sa 33 godine, jedna studentica sa 28, dvije sa 29, jedna sa 34 i jedna sa 45 godina.

Na posljednje pitanje upitnika religioznosti (religiozne orijentacije) – *koje je vjeroispovijesti ispitanik ako je vjernik* – velika većina sudionika se izjasnila kao (rimo)katolik (oko 65% ispitanika). Znatno manje ih se uopće nije izjasnilo (oko 21% sudionika) – u pravilu oni koji su se općenito procijenili kao potpuno ili uglavnom nereligiozni. Mnogo rjeđi su bili odgovori 'kršćanin' i 'ateist'. Nekoliko studenata se opisalo kao 'katolik samo po tradiciji' jer se ili ne slažu s mnogo čim u kršćanskoj vjeri ili ne prihvaćaju instituciju. Neki su se opisali kao vjernici koji ne pripadaju nijednoj određenoj vjeroispovijesti ili crkvi. Jedan se student (muški) izjasnio kao gnostik, jedan (ženski) kao rastafarijanac, a jedan (ženski) kao pripadnik islamske vjere.

Kriteriji za odabir sudionika čiji će odgovori biti potpuno obuhvaćeni statističkom obradom:

1. Seksualno iskustvo – Ukoliko sudionik na jedno od dva ili na oba početna pitanja – 's koliko ste godina stupili u spolne odnose' i 'koliko ste do sada imali seksualnih partnera' – odabere odgovor 'nisam još', njegovi odgovori na upitniku seksualnih stilova ne mogu ući u obradu. Isto vrijedi i ako se na ta dva pitanja ne da nikakav odgovor.
2. Odgovori na svim upitnicima
3. Prihvatljiv broj izostalih odgovora – Smatramo da je prihvatljivo ako izostaje ne više od 6 odgovora s obzirom na sva tri upitnika. Uvjet je da izostajanje odgovora postoji kod svega nekoliko sudionika i da se ne odnosi sustavno na iste čestice. Ovdje napominjemo i da je četvero sudionika na upitniku seksualnih stilova odgovaralo tako da je u svakoj grupi od tri tvrdnje procjenjivalo samo po jednu tvrdnju misleći da mogu ili trebaju procjenjivati samo onu koju preferiraju. Njihovi odgovori, naravno, nisu mogli ući u obradu.
4. Sličnost dobi – Dobnu sličnost ćemo definirati kao dob u rasponu 19-40 godina. Naime, dob unutar tog raspona odgovara onome što se obično zajednički naziva 'rana zrela dob' (prema Lugomer, 1999). Stoga sudionicu sa 45 godina ne možemo uključiti u obradu.

Uzevši u obzir sve ove kriterije, u cjelokupnu obradu su mogli ući odgovori **152** sudionika, **76 ženskih i 76 muških**. Kao što se moglo i očekivati, najveći dio onih sudionika čiji odgovori nisu mogli ući u cjelokupnu obradu činili su studenti bez seksualnog iskustva (prvi kriterij). Naime, od 96 sudionika u otpadu, 71 nije imao spolne odnose (28.6% od broja svih anketiranih). Među njima je bilo 29 muških (25.2% od ukupnog broja muških sudionika) i 42 ženska ispitanika (31.6% od ukupnog broja ženskih sudionika).

Među kriterijima nije bio kriterij religioznosti, ni kriterij pripadanja katoličkoj vjeroispovijesti odnosno kršćanskoj religiji. Razlog tome je što će se ovo istraživanje baviti i religioznim i nereligioznim osobama i, uz to, pretpostavljamo da oni koji su se izjasnili kao nekršćanski i nekatolički vjernici na sličan način kao i kršćani shvaćaju 'življenje vjere'.

Jednako tako, u ovom radu kriterij nije bio ni prihvatljiv broj bodova na skali socijalne poželjnosti. Ovdje je socijalna poželjnost jedna od varijabli, za koju nam je važno da li (i ako da, kako) korelira s religioznom orijentacijom i mjerama seksualnosti.

4.2 INSTRUMENTI

4.2.1 Upitnik intrinzično/ekstrinzične religiozne orijentacije korišten u ovom istraživanju nastao je po uzoru na dva prethodno korištena upitnika, te revizijom obaju tih upitnika.

Prvi referenični upitnik je *Intrinsic/Extrinsic Scale* (IES; autor je Feagin, 1964) ili u prijevodu *Skala intrinzične i ekstrinzične religiozne orijentacije* (SIERO), kakav je upotrijebila Neda Vac (1999) za svoj diplomski rad. Drugi referenični upitnik je 'Age Universal' I-E Scale (AU; autori su Gorsuch i Venable, 1983), koji predstavlja reviziju *Religious Orientation Scale* (ROS; autori su Allport i Ross, 1967).

IES je identičan originalnom ROS-u osim što u skali ekstrinzične religiozne orijentacije ima jednu česticu više – IES ukupno ima 21, a originalni ROS 20 čestica. AU se razlikuje od originalnog ROS-a time što su u njemu tvrdnje izražene jednostavnijim jezikom, kako bi bile jasnije mlađim ispitanicima i onima s nižim obrazovnim statusom, a osim toga, neke od tvrdnji koje se odnose na religiozno *ponašanje* izrečene su tako da se više naglasi motivacijska osnova, npr. 'Uživam u čitanju o svojoj vjeri' umjesto 'Čitam literaturu o svojoj vjeri: a) često, b) ponekad, c) rijetko i d) nikad'.

Sva tri instrumenta – IES, AU i ROS – sadrže ljestvicu od 5 stupnjeva za odgovaranje (od 1 do 5). SIERO, koji je upotrijebila Neda Vac sadrži, s druge strane, ljestvicu od 4 stupnja (1-u potpunosti se slažem, 4-uopće se ne slažem) kako bi se izbjegli neutralni odgovori.

Upitnik upotrijebljen u ovom istraživanju, kao i SIERO, sadrži ljestvicu od 4 stupnja za odgovore. Umjesto SIERO-vih čestica 8, 9, 11, 13, 14 i 15 uvedene su revidirane ROS-ove čestice 4, 15, 2, 1 i 17. Na taj način ovaj upitnik ima 20 čestica, kao i originalni ROS te njegova revizija, a za razliku od IES-a odnosno SIERO-a koji imaju 21 česticu.

Svi prethodni upitnici koje smo naveli sadrže religijski pristrane tvrdnje, tj. tvrdnje kojima se implicira da osoba jest koliko-toliko religiozna te da je religiozna na judeo-kršćanski način. Ovim upitnikom se pokušalo, što je više moguće, otkloniti taj nedostatak. Kod *čestice 2* – 'Kad bih se želio/željela pridružiti nekoj crkvenoj grupi, radije bih se uključio/la u: a) grupu proučavanja Biblije, ili u b) grupu zajedničkog druženja' – uz 'Biblije' dodano je '(ili neke druge knjige važne za moju vjeru)'. Kod *čestice 4* – 'Iako sam religiozna osoba, osjećam da ima još puno važnijih stvari u mom životu od vjere' – izbačen je prvi dio rečenice, tako da ona glasi 'Osjećam da ima i puno važnijih stvari u životu od vjere'. Kod *čestice 6* – 'Molim se uglavnom zato jer su me tako

odgojili' – dodano je 'Ne molim se uopće ili se molim uglavnom...' Kod *čestice 7* – 'Ukoliko nisam spriječen/a neizbježnim okolnostima, idem u crkvu: a) barem jednom tjedno ili češće, b) dva do tri puta mjesečno, c) jednom u mjesec dana ili jednom u dva mjeseca, d) rjeđe' – umjesto 'rjeđe' ponuđeno je 'ne idem uopće'. Naime, pretpostavljamo da oni vjernici koji izjavljuju kako idu u crkvu rjeđe nego jednom u dva mjeseca, zapravo i ne idu u crkvu. S druge strane, osobama koje se smatraju potpuno nereligioznima na ovaj način pružamo mogućnost odgovora koji je za njih najadekvatniji. Kod *čestice 17* – 'Iako sam religiozna osoba, ne dopuštam da vjerska uvjerenja ili razmišljanja utječu na moj svakodnevni život' – izbačen je prvi dio rečenice, 'Iako sam religiozna osoba'.

Skalu intrinzične religiozne orijentacije čine čestice: 1, 5, 7, 13, 15, 17, 19 i 20. Skalu ekstrinzične religiozne orijentacije čine čestice: 3, 4, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 16 i 18.

Bodovanje odgovora u ovom upitniku je takvo da više intrinzičan, kao i više ekstrinzičan odgovor (veći stupanj slaganja s tvrdnjom, tj. manji zaokruženi broj) dobivaju više bodova na skali intrinzične odnosno ekstrinzične religioznosti. I na intrinzičnoj čestici, kao i na ekstrinzičnoj, se tako može dobiti 1 bod (odgovor '4'), 2 boda (odgovor '3'), 4 boda (odgovor '2') ili 5 bodova (odgovor '1'). Na čestici 2, odgovor a) znači 5 bodova na I-skali i 1 bod na E-skali, a odgovor b) znači 5 bodova na E-skali i 1 bod na I-skali. Na čestici 7 (intrinzična skala), a) = 5 bodova, b) = 4 boda, c) = 2 boda i d) = 1 bod.

Ovim je, dakle, napušten originalni način bodovanja u ROS-u, kakav je primijenila i Vac (1999), a po kojemu je veće slaganje s ekstrinzičnim tvrdnjama donosilo veći broj bodova a veće slaganje s intrinzičnim tvrdnjama manji broj bodova. Taj originalni način bodovanja je proizlazio iz početnog, a danas napuštenog, Allportovog shvaćanja ekstrinzično/intrinzične religioznosti kao bipolarnog kontinuuma.

Pouzdanost – Mjere intrinzične religiozne orijentacije uglavnom imaju zadovoljavajuće koeficijente pouzdanosti (prosječni Cronbach alpha iznosi od 0.77 do 0.83 za različite verzije skale), nasuprot mjerama ekstrinzične religiozne orijentacije (prosječni Cronbach alpha iznosi od 0.56 do 0.69; za skale ekstrinzično-socijalne religiozne orijentacije iznosi 0.63, a za skale ekstrinzično-personalne religiozne orijentacije iznosi 0.64). Pouzdanost mjera ekstrinzične orijentacije je ispod preporučenog minimuma od 0.70. (Trimble, 1997).

Valjanost – Za različite mjere religiozne orijentacije provjeravana je ne samo njihova faktorska (o njoj je bilo riječi u 'Psihologija religioznosti') već i kriterijska valjanost, tj. njihovo

koreliranje s drugim indikatorima religioznosti. Donahue (1985) navodi kako se u pravilu nalaze značajne korelacije između mjera intrinzične religiozne orijentacije i drugih indikatora religioznosti, dok to ne vrijedi za mjere ekstrinzične religiozne orijentacije. Primjerice, prosječna korelacija Glock i Stark-ove *Skale religioznih vjerovanja* sa I-skalom iznosi 0.39, a sa E-skalom iznosi 0.16. Također, prosječna korelacija *samoprocjene važnosti religije* i I-skale iznosi 0.76, a E-skala s tim indikatorom uopće ne korelira (u prosjeku $r=0.03$). Slične rezultate je dobio Haerich (1992). I-skala je značajno korelirala s posjećivanjem crkve (0.44) i s općom samoprocjenom religioznosti (0.49), dok se samo za subskalu E-soc (ekstrinzično-socijalna) našla korelacija s posjećivanjem crkve (0.24).

Nakon 20 čestica upitnika religiozne orijentacije slijedi još jedna čestica. Na ljestvici od 0 do 5 ('nimalo' do 'potpuno') treba označiti koliko se osoba smatra vjernik(c)om odnosno koliko njoj osobno znači vjera (bilo da ide redovito u crkvu i drži se njenih formalnih običaja ili ne).

Upitnik završava pitanjem o tome kojoj vjeroispovijesti osoba pripada ukoliko je vjernik.

4.2.2 Upitnik seksualnih stilova je prevedena i skraćena verzija Mosherovog upitnika (Mosher, 1998) - *Sexual Path Preferences Inventory*, koji se sastoji od 90 čestica, mjenjenih 7-stupanjskom skalom (0 znači 'potpuno netočno za mene', a 6 'potpuno točno za mene'), uređenih u 30 tripleta s obzirom na kategoriju: seksualne metafore (2 tripleta), raspoloženje (2 tripleta), ambijent (2 tripleta), seksualne tehnike (3 tripleta), seksualni stil (2 tripleta), idealni partner (3 tripleta), seksualni razgovor (2 tripleta), seksualne fantazije (4 tripleta), idealni seks (3 tripleta), muzika (1 triplet), orgazmi (3 tripleta), emocije (1 triplet) i značenje seksa (2 tripleta). Tri čestice u svakoj grupi (tripletu) predstavljaju tri seksualna stila. Pri konstrukciji upitnika pazilo se da tripleti iste kategorije ne slijede jedan za drugim, te da poredak čestica koje predstavljaju različite stilove nije uvijek isti, npr. seksualni stil 'trans' je u nekom tripletu prva čestica, a u nekom treća.

Autor navodi i visoku *pouzdanost* (Cronbach alpha) ovog upitnika, na uzorku od 100 seksualno iskusnih odraslih muškaraca i žena: cijeli upitnik 0.93; 'uloga' 0.92; 'trans' 0.86; 'ljubav' 0.91 (Mosher, 1998). Frey i Hojjat (1998) su također našli visoku pouzdanost (Cronbach alpha) ovog upitnika: 'uloga' 0.91; 'trans' 0.81; 'ljubav' 0.93.

Valjanost – U istraživanju Sirkina (1985; prema Mosher, 1998) preferiranje 'transa' je bilo povezano s preferiranjem drugih dvaju stilova. U istom istraživanju je ipak pokazano da je 'trans'

različit i od 'uloge' i od 'ljubavi': oni koji su preferirali 'trans' su, u odnosu na one koji ga nisu preferirali, doživjeli veću uzbuđenost i radost u odgovoru na vođeno maštanje i reagirali su većim seksualnim uzbuđenjem kad su bili hipnotizirani. Uz to, Klayman je 1994. (prema Frey & Hojjat, 1998) pokazao da su preferencije stilova različito povezane s određenim doživljajima i osobinama, npr. seksualno iskustvo i čestina seksualnih fantazija su pozitivno povezani s 'ulogom' i negativno s 'ljubavi', a seksualna krivnja pozitivno s 'ljubavi'. Na valjanost ukazuju i spolne razlike u preferenciji pojedinog skripta. Frey i Hojjat (1998) su našli da je preferencija stila 'ljubav', ali i stila 'trans' izraženija kod žena nego kod muškaraca. Sirkin (1985; prema Frey i Hojjat, 1998) je, nadalje, pronašao da muškarci više nego žene preferiraju stil 'uloga'. Ovo također navode Macian i Mosher (1994), te potvrđuju i nalaz Frey i Hojjata o izraženijoj preferenciji stila 'ljubav' kod žena nego kod muškaraca.

Za naše istraživanje smatrali smo prikladnim skratiti Mosherov upitnik, ali tako da od svake kategorije ostane barem jedan triplet, a najviše dva; samo smo kod 'seksualnih tehnika' uzeli sva tri tripleta budući da su nam sva tri međusobno izgledala dosta različita po česticama pojedinog stila. Na taj smo način upitnik skratili sa 90 čestica na 63.³

Seksualni stil 'uloga' predstavljaju čestice: 1, 5, 9, 11, 13, 17, 20, 22, 27, 29, 32, 35, 37, 40, 43, 47, 50, 53, 57, 59 i 63. Seksualni stil 'trans' predstavljaju čestice: 3, 4, 8, 12, 14, 18, 21, 23, 25, 30, 33, 34, 38, 42, 44, 48, 51, 54, 56, 60 i 62. Seksualni stil 'ljubav' predstavljaju čestice: 2, 6, 7, 10, 15, 16, 19, 24, 26, 28, 31, 36, 39, 41, 45, 46, 49, 52, 55, 58 i 61.

Bodovanje odgovora je takvo da ispitanik dobiva na jednu česticu upravo onoliko bodova koliko iznosi broj kojega je taj ispitanik označio kao svoj odgovor. Zatim se zbrajaju bodovi na svim česticama koje predstavljaju pojedini seksualni stil.

Prije svih indikatora seksualnih stilova, u upitniku je postavljeno nekoliko općih pitanja: o spolu, o dobi, o dobi stupanja u spolne odnose i o broju dosadašnjih seksualnih partnera. Važno je bilo saznati imaju li ispitanici seksualno iskustvo jer pretpostavljamo da oni bez iskustva ne mogu znati kakav seks vole odnosno kako će ga prakticirati, pa njihove odgovore ne možemo uzeti u obradu.

³ Ovaj upitnik se može još više skratiti. No, ne bi ga trebalo skratiti na manje od 39 čestica – treba predstaviti svih 13 seksualnih kategorija, i svaku od njih s barem jednim tripletom. Ako se zadrže dva ili tri tripleta iste kategorije, treba opet paziti da se oni u upitniku ne pojavljuju jedan za drugim – najbolje je da nisu na istoj stranici.

4.2.3 Upitnik prosocijalnosti sadrži zajedno upitnike emocionalne empatije, altruizma i socijalne poželjnosti, koji su preuzeti od Zore Raboteg-Šarić (Raboteg-Šarić, 1993).

a) Skala emocionalne empatije - 'Ova skala mjeri tendenciju emocionalnog reagiranja izazvanu emocionalnim stanjem drugih osoba.' (Raboteg-Šarić, 1995, str. 92). Ispitanik treba uz svaku od 19 tvrdnji, na skali od 5 stupnjeva, označiti u kolikoj se mjeri sadržaj tvrdnje odnosi na njega (0 znači 'uopće se ne odnosi na mene', 4 znači 'u potpunosti se odnosi na mene'). Mehrebian i sur. su 1988. (prema Raboteg-Šarić, 1995), svojim pregledom istraživanja u kojima se koristila Skala za mjerenje emocionalne empatičke tendencije (EETS), jasno pokazali povezanost empatije s altruističnijim ponašanjem, češćim dragovoljnim javljanjem da se pomogne drugima, procjenjivanjem pozitivnih društvenih vrednota važnijima, boljim moralnim rasuđivanjem, većom afilijativnošću i manjom agresivnošću. Opravdanost upotrebe mjere emocionalne empatije u odnosu na mjeru kognitivne empatije leži i u tome što se mnogi istraživači slažu da je upravo emocionalna faceta ono što je svojstveno empatiji (ibid, str. 59). Pouzdanost upotrijebljene mjere emocionalne empatije, na uzorku dječaka i djevojčica spomenute autorice, iznosi Cronbach alpha = 0.78.

b) Skala altruizma - 'Ova skala mjeri tendenciju ponašanja na altruističan način u svakodnevnim životnim situacijama... U većini opisanih situacija od ispitanika se traži pomaganje uz određenu žrtvu, uz zanemarivanje vlastitih interesa.' (ibid, str. 95). Instrument se sastoji od 17 tvrdnji, a na skali od 0 do 5 treba procijeniti koliko se učestalo javljalo određeno ponašanje (pri čemu je 0 'nikada', a 5 'vrlo često'). 'Skala altruizma uključuje širok raspon situacija u kojima se očituje prosocijalno ponašanje i pokazuje dobre metrijske osobine, pa se rezultati u vezi s ovim kriterijem prosocijalnog ponašanja u najvećoj mjeri mogu uopćavati.' (ibid, str. 151). Na uzorku spomenute autorice se, nadalje, pokazala pouzdanost Cronbach alpha = 0.79.

c) Skala socijalne poželjnosti - 'Skala mjeri tendenciju odgovaranja na socijalno poželjan način.' (ibid, str. 94). Sastoji se od 13 tvrdnji, gdje je za svaku od njih ispitaniku ponuđena mogućnost odgovora točno(T) ili netočno(N). Ispitanik odabire onaj odgovor koji ga bolje opisuje. Rezultati istraživanja pokazuju da ovaj skraćeni oblik Maslowe-Crownove skale ima zadovoljavajuće metrijske karakteristike te se može koristiti umjesto originalne verzije od 33 čestice (Zook & Sipps, 1985, prema Raboteg-Šarić, 1995, str. 94). Na uzorku autorice pouzdanost skale iznosi Cronbach alpha = 0.59.

Bodovanje odgovora u upitnicima emocionalne empatije i altruizma je takvo da ispitanik dobiva upravo onoliko bodova koliko iznosi broj kojega je taj ispitanik označio kao svoj odgovor. U upitniku socijalne poželjnosti 1 bod se dobiva za svaki odgovor 'N'(netočno) na česticama 1, 2, 3, 4, 6, 8, 11 i 12, kao i za odgovor 'T'(točno) na česticama 5, 7, 9, 10 i 13. Za drugačije odgovore ne dobivaju se bodovi. Maksimalni broj bodova (maksimalna socijalna poželjnost) tako iznosi 13 – upravo onoliko koliko je i tvrdnji u upitniku.

I za ovaj je set varijabli (emocionalna empatija, altruizam i socijalna poželjnost) na početku postavljeno pitanje o spolu i dobi.

Ukupan broj čestica koje smo koristili iznosi 135.

4.3 POSTUPAK

Prikupljanje podataka je provedeno u pet navrata. U četiri navrata ono je bilo grupno: 3.godina, Odsjek za anglistiku, Filozofski fakultet; 2.godina, isti Odsjek i fakultet; 2.godina, Fakultet strojarstva i brodogradnje i 2. i 3.godina Fakulteta elektrotehnike i računarstva. Samo u jednom navratu prikupljanje podataka je bilo individualno - u studentskom domu 'Stjepan Radić', 1. paviljon. Na Fakultetu strojarstva i brodogradnje anketiranje je slijedilo nakon potpunog sata predavanja (profesor je zamolio studente da ostanu), a na druga dva fakulteta profesori su svoje predavanje ranije prekinuli i zamolili studente da do formalnog završetka predavanja ostanu i ispune upitnike. Autor je zatim ispitanicima dao usmenu uputu te im je, uz pomoć jednog ili dva dobrovoljca, podijelio upitnike.

Svaki sudionik je ispunjavao tri upitnika. Jedan je upitnik bio upitnik seksualnih stilova, drugi prosocijalnosti (on sadrži zajedno upitnike empatije, altruizma i socijalne poželjnosti), a treći religioznosti. Njihov redoslijed je bio rotiran. Prosječno vrijeme ispunjavanja triju upitnika je bilo 15-20 minuta.

UPUTA: "Dobar Vam dan svima. Ja sam absolvent psihologije, a za moj diplomski rad provodim jedno opsežno istraživanje, o nekoliko vrlo zanimljivih, ali i značajnih aspekata

ljudskog života. Istražujem tri krupna područja ljudskog doživljavanja i ponašanja, svako područje posebno, ali radi jednostavnosti, da ne dolazim u tri navrata, podijelio bih Vam odmah sva tri upitnika. Jedan od upitnika se odnosi na područje seksualnosti. Taj upitnik će lakše ispunjavati oni koji imaju seksualno iskustvo, međutim, i oni bez iskustva neka pokušaju dati vlastite odgovore, zamišljajući se u određenim situacijama. Molim Vas da na svaki upitnik odgovarate što iskrenije i samostalnije i da ne preskačete nijednu izjavu u nijednom upitniku. Odgovara se potpuno anonimno jer radi se o vrlo intimnim pitanjima – trebaju mi samo podaci o Vašem spolu i dobi. Po završetku istraživanja obavijestio bih Vas o rezultatima."

Sudionicima je u uputi (krivo) rečeno da se svako od tri područja istražuje *posebno* (a ne u međusobnom odnosu), kako oni ne bi namjerno odgovarali tako da potvrde ili opovrgnu postavljene hipoteze o odnosima tih područja. Naime, neki bi, želeći da potvrde ili opovrgnu naša očekivanja, bili zapravo neiskreni u svom odgovaranju. Napomena u svezi upitnika seksualnih stilova je bila potrebna iz više razloga. Jedan je da se studentii dodatno zainteresiraju za istraživanje te da mu pristupe ozbiljno. Drugo, onima bez seksualnog iskustva je zaista teže ispunjavati upitnik seksualnih stilova. Treće, premda odgovori studenata bez iskustva neće biti uvršteni u cjelokupnu obradu (ispitat će se samo razlika između njih i onih iskusnih po mjerama religioznosti te po emocionalnoj empatiji i altruizmu), ove studente također treba pozvati na odgovaranje jer se tako osigurava da njihovi odgovori na početna dva pitanja u upitniku seksualnih stilova ('s koliko ste godina stupili u spolne odnose' i 'koliko ste do sada imali seksualnih partnera') budu iskreni. Naime, srameći se pred poznatim iskusnim vršnjacima, koji bi im se mogli izrugivati vidjevši da ovi ne ispunjavaju upitnik (dakle i da su bez seksualnog iskustva), studenti bez iskustva bi na spomenuta dva pitanja mogli odgovoriti neiskreno, prikazujući se iskusnima. Tako bismo u cjelokupnoj obradi imali odgovore i iskusnih i neiskusnih.

5. REZULTATI I INTERPRETACIJA REZULTATA

Statistički su obrađeni odgovori 152 sudionika, 76 muških i 76 ženskih. Obrada podataka obuhvaća sljedećih 13 varijabli:

1. spol ispitanika
2. opća samoprocjena religioznosti - R
3. intrinzična religioznost - RI
4. ekstrinzična religioznost - RE
5. seksualni stil 'uloga' - U
6. seksualni stil 'trans' - T
7. seksualni stil 'ljubav' - LJ
8. emocionalna empatija - E
9. altruizam - A
10. socijalna poželjnost - SP
11. dob ispitanika - D
12. dob stupanja u spolne odnose - DS
13. broj dosadašnjih seksualnih partnera - P

Opću samoprocjenu religioznosti (R) predstavlja odgovor na posljednju česticu upitnika religioznosti – 'Označite koliko se smatrate vjernik(c)om odnosno koliko Vama osobno znači vjera (bilo da idete redovito u crkvu i držite se njenih formalnih običaja ili ne)'.

Obrada podataka je izvršena pomoću statističkog programa SPSS verzija 8.

NORMALITETI DISTRIBUCIJA – Da bi se pristupilo računanju Pearsonovog koeficijenta korelacija (r) između varijabli, nužno je da varijable budu normalno ili barem simetrično distribuirane. Kolmogorov-Smirnov testom normaliteta distribucije pokazano je da su varijable RI, RE, U, T, LJ, E, A i SP normalno distribuirane. Varijable R, D, DS i P nisu normalno distribuirane. Među njima, R i DS imaju prihvatljivu razinu asimetrije (asimetričnost R = -0.897; asimetričnost DS = 0.730). Distribucije varijabli D i P (pogotovu P, za koju poligon frekvencija nalikuje negativno deceleriranoj krivulji) su pak previše asimetrične da bi se za njih računao koeficijent r . Stoga će, kao mjera koreliranja između ovih dviju varijabli i ostalih varijabli, biti upotrijebljen Spearmanov, rang koeficijent (ρ).

POUZDANOSTI – U svrhu provjere pouzdanosti odabranih varijabli izračunat je Cronbachov alpha koeficijent pouzdanosti: $\alpha(\text{RI})=0.838$, $\alpha(\text{RE})=0.367$, $\alpha(\text{U})=0.883$, $\alpha(\text{T})=0.763$, $\alpha(\text{LJ})=0.896$, $\alpha(\text{E})=0.845$, $\alpha(\text{A})=0.827$ i $\alpha(\text{SP})=0.653$.

Vidimo da malu pouzdanost imaju samo RE i SP, a posebno RE. Visoka pouzdanost RI a mala pouzdanost RE u skladu je s rezultatima prošlih istraživanja. Na našem uzorku i s našim upitnikom je pouzdanost RE još manja nego što se to obično dobiva. Između mjera seksualnih stilova, mjera 'transa' ima nešto manju pouzdanost od mjera ostalih dvaju stilova. To je također u skladu s rezultatima prošlih istraživanja. Isto vrijedi i za skalu socijalne poželjnosti (SP) – na uzorku Raboteg-Šarić se, kao i na ovom uzorku, dobila mala pouzdanost. (vidjeti prije, 'Instrumenti').

KORELACIJE VARIJABLI UNUTAR POJEDINIH UPITNIKA – Korelacija između RI i RE iznosi $r=-0.24$ ($p<0.01$), između RI i R iznosi $r=0.70$ ($p<0.001$), a između RE i R iznosi $r=-0.16$ ($p<0.05$). Dobivena povezanost RI i RE je u skladu s rezultatima prošlih istraživanja. Naime, na uzorcima 'katolički religioznih osoba' istraživači su dobivali također negativnu korelaciju (u prosjeku $r=-0.44$; vidjeti prije, 'Psihologija religioznosti'), a u ovom uzorku je bilo i religioznih i nereligioznih osoba među kojima religioznih znatno više⁴. Moglo se očekivati i da će na ovakvom uzorku, upravo zbog onog manjeg dijela sudionika (nereligiozni sudionici),

⁴ Ako se kao kriterij religioznosti uzmu odgovori na varijabli R, te religioznima označe oni koji su se opisali kao pretežno, uglavnom ili potpuno religiozni, a nereligioznima označe svi ostali, proizlazi da je prvih bilo 93 a drugih 59. Razlika u broju jednih i drugih je još veća ako nereligioznima označimo samo one koji su se opisali kao potpuno nereligiozni.

dobivena korelacija biti nešto slabija nego da su svi sudionici bili religiozni. Jaka pozitivna povezanost RI i R, a vrlo slaba negativna povezanost RE i R je u skladu s rezultatima prijašnjih istraživanja kriterijske valjanosti mjera religiozne orijentacije (vidjeti prije, 'Instrumenti'), prema kojima RI značajno pozitivno korelira sa samoprocjenom važnosti religije (kao i s drugim indikatorima religioznosti) – u prosjeku $r=0.76$ – dok RE-skala s tim indikatorom (kao i s drugim indikatorima religioznosti) najčešće uopće ne korelira – u prosjeku $r=0.03$.

T značajno pozitivno korelira sa LJ ($r=0.397$, $p<0.001$) i još jače sa U ($r=0.716$, $p<0.001$). U i LJ ne koreliraju ($r=0.038$). Ovo je u skladu s rezultatima Sirkinova istraživanja (vidjeti prije, 'Instrumenti'), koji je također našao da je preferiranje stila 'trans' povezano s preferiranjem drugih dvaju stilova dok stilovi 'uloga' i 'ljubav' nisu korelirali. Istraživanja kriterijske valjanosti su ipak pokazala da je 'trans' različit od drugih dvaju stilova. Međutim, tako visoka povezanost između 'transa' i 'uloge' (više od 50% zajedničke varijance), kakvu smo u ovom istraživanju dobili, ukazuje nam da sudionici nisu diskriminirali ta dva stila.⁵ Drugim riječima, umjesto o tri očekivana stila – 'uloga', 'trans' i 'ljubav' – ovdje je možda bolje govoriti o samo dva stila – 'ljubav' i 'uloga/trans'. Jesu li sudionici manifestirali samo dva ili tri seksualna stila, najbolje bi pokazala faktorska analiza. No, naš uzorak je bio premalen a upitnik seksualnih stilova preopsežan da bi se taj postupak valjano proveo. Naime, psihometrijska preporuka je da bi u faktorskoj analizi za svaku česticu instrumenta trebalo imati barem pet ispitanika, dakle, za 63 čestice našeg upitnika trebali bismo imati uzorak od barem 315 ispitanika (a ovdje ih je bilo više nego dvostruko manje).

Nađeno je da je dob sudionika u pozitivnoj korelaciji s dobi stupanja u spolne odnose ($\rho=0.249$, $p<0.01$), te s brojem dosadašnjih partnera ($\rho=0.213$, $p<0.01$). Dob stupanja u spolne odnose i broj partnera su u negativnoj korelaciji ($\rho=-0.510$, $p<0.001$). Nadalje, dob stupanja u spolne odnose je u negativnoj korelaciji sa stilom 'uloga' ($r=-0.217$, $p<0.01$) i u pozitivnoj korelaciji sa stilom 'ljubav' ($r=0.174$, $p<0.05$). Broj dosadašnjih partnera je u pozitivnoj korelaciji sa stilom 'uloga' ($\rho=0.241$, $p<0.01$) i u negativnoj korelaciji sa stilom 'ljubav' ($\rho=-0.193$, $p<0.05$).⁶ Dakle, što su studenti stariji veća je vjerojatnost da su kasnije stupili u spolne odnose, te da su imali više seksualnih partnera. Što su studenti kasnije stupili u spolne odnose, vjerojatno su imali

⁵ To se više odnosi na ženske nego na muške sudionike jer kod djevojaka ta korelacija iznosi 0.758 ($p<0.001$; 57% zajedničke varijance), a kod mladića 0.634 ($p<0.001$; 40% zajedničke varijance).

⁶ Povezanost D sa DS i P ne vrijedi za muški nego samo za ženski poduzorak (i za cijeli uzorak). Povezanost DS i P vrijedi i za muški ($\rho=-0.627$, $p=0.000$) i za ženski poduzorak ($\rho=-0.389$, $p=0.001$). Povezanost DS i U, te P i U, ponovno vrijedi za ženski, ali ne i za muški poduzorak.

manje partnera te manje preferiraju stil 'uloga' a više stil 'ljubav', u odnosu na one koji su ranije stupili u spolne odnose. Što su studenti imali više seksualnih partnera, više preferiraju stil 'uloga' a manje stil 'ljubav'. Ovakvi rezultati su u skladu s onima koje su dobili Klayman (1994; prema Frey i Hojjat, 1998) i Frey i Hojjat (1998). Općenito, korelacije varijabli DS, kao i P, sa stilovima U i LJ, ukazuju da je U permisivan ('liberalan') a LJ nepermisivan ('konzervativan') stil. Izostanak korelacija varijabli DS i P sa stilom 'trans' ukazuje da je on permisivno neutralan stil.

Kao što se i moglo očekivati na osnovu prošlih istraživanja prosocijalnog ponašanja (vidjeti prije, 'Instrumenti'), mjera emocionalne empatije (E) i mjera altruizma (A) značajno pozitivno koreliraju – $r=0.40$ ($p<0.001$). Na uzorku Raboteg-Šarić ta korelacija je iznosila $r=0.451$ ($p<0.001$) (Raboteg-Šarić, 1995). Ova povezanost iznova potvrđuje da empatija predstavlja osnovu altruističkog ponašanja. S druge strane, mjera socijalne poželjnosti (SP) ne korelira ni s emocionalnom empatijom ($r=0.113$, $p=0.164$), ni s altruizmom ($r=0.066$, $p=0.455$). Ovakav nalaz se razlikuje od nalaza drugih autora. Primjerice, na uzorku Raboteg-Šarić našla se značajna pozitivna korelacija E i SP ($r=0.124$, $p<0.05$), kao i A i SP ($r=0.229$, $p<0.001$). Autorica pojašnjava da altruističniji sudionici i oni koji pokazuju veću emocionalnu empatiju imaju veću potrebu za odobravanjem od drugih, tj. odgovaraju na socijalno poželjan način. U ovom istraživanju je upravo zbog te, u prošlim istraživanjima dobivane povezanosti E i A sa SP, SP bila uvrštena zajedno s E i A u 'varijable prosocijalnosti'. Budući da u ovom istraživanju ona ne korelira s E i A, u daljem tekstu pod 'varijable prosocijalnosti' neće se podrazumijevati socijalna poželjnost već samo E i A. Naš nalaz i ne treba iznenaditi, obzirom na malu pouzdanost skale SP i upitnost što ona stvarno mjeri. Kao prvo, skala SP više ukazuje na inteligenciju nego na poštenje (Heim, 1975; prema Raboteg-Šarić, 1995), a kao drugo, prošla istraživanja su pokazala da su u podlozi rezultata na skalama SP dva zasebna faktora (vidjeti prije, 'Psihologija altruizma'). Inteligencija, kao što znamo, ne korelira ni s emocionalnom empatijom ni s altruizmom, a što se tiče dvaju SP-faktora, moguće je da su na našem uzorku oba korelirala s E i A samo jedan pozitivno a drugi negativno, ili da je jedan korelirao ali drugi koji nije korelirao prevladao je prvog, ili da ni jedan ni drugi nisu korelirali s E i A.

FAKTORSKA ANALIZA UPITNIKA RELIGIOZNE ORIJENTACIJE – (Vidjeti Tablicu 6., Prilog 9.4) Općenito, možemo reći da su rezultati faktorske analize upitnika I/E religiozne orijentacije na ovom uzorku u skladu s rezultatima faktorskih analiza koje su dobili drugi istraživači. S jedne strane, potvrđena je njegova trofaktorska struktura (intrinzična, ekstrinzično-socijalna i ekstrinzično-personalna religiozna orijentacija), a s druge strane, čestice unaprijed označene kao one koje pripadaju intrinzičnoj ili ekstrinzičnoj subskali uglavnom su saturirane odgovarajućim faktorom.

Faktorskom analizom je najprije izlučeno 6 faktora čija je svojstvena vrijednost prelazila iznos 1 (Guttman-Kaiserov kriterij) te koji su zajedno objašnjavali 65.91% varijance (1.- 30.23%, 2.- 10.39%, 3.- 8.31%, 4.- 6.78%, 5.- 5.34% i 6.- 4.86%). Međutim, za 5. i 6. faktor ta vrijednost je bila preblizu graničnoj (1.121 i 1.021). Stoga je načinjena faktorska analiza samo za prva četiri faktora koji zajedno objašnjavaju 55.71% varijance, te je izvršena varimax rotacija (nakon rotacije: 1.- 23.68%, 2.- 12.01%, 3.- 10.13% i 4.- 9.89%).

Kao što se moglo i očekivati prema prošlim istraživanjima, prvi faktor je bio faktor intrinzične religioznosti. On saturira čestice: 1, 4, 5, 6, 7, 13, 15, 16, 17, 18, 19 i 20. Od 12 čestica saturiranih 1. faktorom, samo se za R6 i R13 ne može reći da su jasno saturirane tim faktorom. To posebno vrijedi za R13 ('Uživam u čitanju u svojoj vjeri'). Saturacija čestice R6 je 'onečišćena' 4. faktorom, a R13 2. faktorom. Samo su čestice 4, 6, 16 i 18 unaprijed tvorile subskalu ekstrinzične a ne intrinzične religioznosti. Pokazalo se da su one negativno saturirane intrinzičnim faktorom. Zato bi bilo bolje da su one uvrštene u subskalu intrinzične religioznosti i da su onda bodovane obratno u odnosu na ostale čestice. Drugi je faktor ekstrinzično-socijalna religioznost, koji saturira čestice: 8, 9, 11 i 14. Četvrti je faktor ekstrinzično-personalna religioznost, a saturira čestice: 3, 10 i 12. Čestica R10 ('Svrha molitve je osiguravati miran i sretan život') nije jasno vezana uz 4.(REp) faktor – prilično ju saturira i 2.(RESoc) faktor iako u manjoj mjeri nego 4. faktor.

Treći faktor je zanemariv obzirom da je njime saturirana samo jedna čestica, R2. Razlog zašto taj faktor, iako saturira samo ovu jednu česticu, objašnjava čak 10.13% varijance, leži u tome što je ispitanik na toj čestici mogao dobiti jedan od samo dva ekstremna rezultata, 1 bod ili 5 bodova (stoga je raspršenje rezultata na toj čestici tako veliko). Tu bi česticu trebalo ili izbaciti ili transformirati. Preporuka autora je da se ona preformulira u 'Prije bih se uključio/la u crkvenu grupu koja proučava Bibliju (ili neku drugu vjersku knjigu) nego u crkvenu grupu koja se samo

zajedno druži'. U takvom obliku ova čestica bi pripadala subskali intrinzične religiozne orijentacije, a odgovori na nju bi se bodovali kao i na ostalim česticama, s bodovima 1, 2, 4 ili 5.

S obzirom da se rezultati ove faktorske analize u tako velikoj mjeri podudaraju s rezultatima dobivenim na uzorcima drugih istraživača, nije bilo potrebe na nov način formirati subskale. Faktor ekstrinzične religioznosti se razdijelio na dva faktora, no s obzirom na rezultate prošlih istraživanja, nije se mogla očekivati neka izraženija razlika u koreliranju s mjerama seksualnosti i prosocijalnosti između ova dva faktora. Stoga nije bilo potrebe umjesto dvije formirati tri subskale.

SPOLNE RAZLIKE NA ISPITIVANIM VARIJABLAMA

Tablica 1. *Aritmetičke sredine (AS) i standardne devijacije (SD) rezultata na ispitivanim varijablama. Prikazane su vrijednosti za 152 sudionika te za muški i ženski poduzorak (jedan i drugi čini 76 sudionika).*

VARIJABLA	SVI (N=152)		M (N=76)		Ž (N=76)	
	AS	SD	AS	SD	AS	SD
opća religioznost	2.61	1.338	2.49	1.321	2.72	1.352
intrinzična religioznost	22.19	8.522	21.92	8.653	22.46	8.439
ekstrinzična religioznost	33.74	5.556	34.21	5.721	33.26	5.382
seksualni stil 'uloga'	70.05	19.031	73.41	13.919	66.68	22.640
seksualni stil 'trans'	81.22	13.119	81.57	9.928	80.87	15.739
seksualni stil 'ljubav'	81.78	18.258	77.78	16.772	85.79	18.903
emocionalna empatija	54.86	9.089	51.80	9.601	57.92	7.427
altruizam	43.70	8.412	42.00	8.521	45.41	7.999
socijalna poželjnost	5.16	2.712	5.01	2.651	5.32	2.782
dob	21.74	2.075	21.82	1.547	21.67	2.504
dob stupanja u spolne odnose	18.42	1.731	18.39	1.698	18.45	1.775
broj seksualnih partnera	3.01	3.298	3.25	3.383	2.78	3.194

Premda ispitivanje spolnih razlika nije bilo jedan od problema ovog istraživanja, ipak je podatak o sličnosti ili razlici među spolovima na nekoj psihološkoj varijabli previše značajan da bismo taj podatak jednostavno previdjeli. Stoga su t-testom ispitane razlike među spolovima.

Spolnih razlika na varijablama religioznosti nije bilo, no jest na varijablama seksualnih stilova te varijablama prosocijalnosti. Svi ovi rezultati su u skladu s rezultatima prošlih istraživanja. Izostanak spolnih razlika u I/E religioznoj orijentaciji je u skladu s onim što navodi Donahue (1985; vidjeti prije, 'Psihologija religioznosti'). U pogledu seksualnih stilova, studentice su u odnosu na studente imali statistički značajno niži rezultat na mjeri 'uloge' ($t=-2.206$, $df=150$, $p=0.029$), a viši na mjeri 'ljubavi' ($t=2.764$, $df=150$, $p=0.006$). Na mjeri 'transa' nije bilo značajne spolne razlike. Ovo potvrđuje nalaze Sirkina (1985; prema Frey i Hojjat, 1998) i Macian i Moshera (1994) (vidjeti prije, 'Instrumenti'). Studentice su u odnosu na studente imali statistički značajno viši rezultat na mjerama emocionalne empatije ($t=4.394$, $df=150$, $p=0.000$) i altruizma ($t=2.542$, $df=150$, $p=0.012$). To je u skladu s rezultatima koji se u istraživanjima najčešće dobivaju (Raboteg-Šarić, 1995) (vidjeti prije, 'Psihologija altruizma'). Na varijabli socijalna poželjnost nije bilo spolne razlike, a takav rezultat je dobila i Raboteg-Šarić (1995).

Studenti i studentice se ne razlikuju (statistički značajno) s obzirom na dob, dob stupanja u spolne odnose i broj dosadašnjih partnera. U prosjeku, i jedni i drugi imaju oko 22 godine, a u spolne odnose su stupili sa oko 18 godina, te su do sada imali 3 seksualna partnera. Među onima koji su imali seksualnog partnera, najveći broj sudionika je imao samo jednog partnera (62 sudionika, tj. 40.8 % seksualno iskusnih u obradi). Maksimalan broj partnera, što je slučaj kod dvoje sudionika, iznosi 20.

RAZLIKE IZMEĐU SEKSUALNO NEISKUSNIH I SEKSUALNO ISKUSNIH STUDENATA

T-testom su ispitane razlike ovih dviju grupa studenata u pogledu opće, intrinzične i ekstrinzične religioznosti, te u pogledu emocionalne empatije i altruizma. Dvije grupe su se značajno razlikovale samo po *intrinzičnoj religioznosti*. Radi jednostavnosti i preglednosti prikazani su samo rezultati t-testa za tu varijablu.

Tablica 2. Testiranje razlike između grupe seksualno neiskusnih i grupe seksualno iskusnih studenata po izraženosti intrinzične religiozne orijentacije.

	N	AS	SD	t	df	p
grupa neiskusnih	71	25.45	9	-2.613	221	0.010
grupa iskusnih	152	22.19	8.522			

LEGENDA: *N* – broj studenata u grupi, *AS* – prosječni rezultat grupe na mjeri intrinzične religioznosti, *SD* – standardna devijacija, *t* – rezultat t-testa, *df* – broj stupnjeva slobode, *p* – razina značajnosti ispitane razlike.

Ovakvi rezultati su samo manjim dijelom u skladu s hipotezama, dakle i s prošlim istraživanjima, kao i s teorijama konzistencije. Razlika dvaju grupa po intrinzičnoj religioznosti u skladu je s rezultatima, primjerice, Woodroofa (1985; prema Haerich, 1992). No, neočekivano je izostala razlika po mjerama opće i ekstrinzične religioznosti. Također, nije se pokazalo točnim predviđanje da će se dvije grupe razlikovati po emocionalnoj empatiji i altruizmu.

Dvije grupe bi se možda razlikovale i po drugim varijablama, a ne samo po intrinzičnoj religioznosti, da je grupa iskusnih u pogledu broja partnera bila manje homogena i istovremeno manje slična grupi neiskusnih. Naime, iskusni su najčešće imali samo jednog partnera.

Rezultati t-testa, dakle, pokazuju da je grupa bez seksualnog iskustva više intrinzično religiozna od grupe sa seksualnim iskustvom. Drugim riječima, veća intrinzična religioznost znači i veću vjerojatnost da sudionik nije imao (predbračni) spolni odnos. I obratno: to što sudionik nije imao (predbračni) spolni odnos znači i veću vjerojatnost da je taj sudionik više

intrinzično religiozan. Veća intrinzična religioznost ujedno znači i veću dosljednost internaliziranoj (katoličkoj) seksualnoj normi prema kojoj je spolnim odnosima mjesto isključivo u braku. No, i manje intrinzično religiozni su dosljedni, ali ne spomenutoj normi nego vlastitom svjetonazoru koji je takav da ne isključuje predbračne spolne odnose. S druge strane, ekstrinzična i opća religioznost ne impliciraju nikakvu dosljednost. Jednako tako, ni emocionalna empatija i altruizam ne impliciraju nikakvu dosljednost studenata u smislu da veća emocionalna empatija i altruizam znače veću vjerojatnost da student nije imao (predbračne) spolne odnose, odnosno da suzdržanost od (predbračnih) spolnih odnosa znači veću emocionalnu empatiju i altruizam.

5.1 KORELACIJE RELIGIOZNOSTI I SEKSUALNOSTI

Tablica 3. *Korelacije između varijabli religioznosti i seksualnih stilova za 152 sudionika.*

		U	T	LJ
R	r	-0.010	0.052	0.152
	p	0.901	0.524	0.062
RI	r	-0.010	-0.009	0.184
	p	0.903	0.914	0.023
RE	r	0.000	0.063	0.144
	p	0.996	0.442	0.076

LEGENDA: *R – opća religioznost, RI – intrinzična religioznost, RE – ekstrinzična religioznost, U – seksualni stil 'uloga', T – seksualni stil 'trans', LJ – seksualni stil 'ljubav', r – Pearsonov koeficijent korelacije, p – razina značajnosti koeficijenta korelacije.*

Iz tablice 3. proizlazi da se od devet mogućih povezanosti varijabli religioznosti i seksualnih stilova pokazala samo jedna značajna povezanost, između intrinzične religiozne orijentacije i seksualnog stila 'ljubav', s koeficijentom $r=0.184$ ($p<0.05$). Koeficijenti korelacije drugih dvaju varijabli religioznosti (opća religioznost i ekstrinzična religioznost) i seksualnog stila 'ljubav' nisu dosegli razinu značajnosti, no i oni su pozitivnog predznaka. Što sudionik ima više izraženu intrinzično religioznu orijentaciju (bez obzira na ekstrinzičnu), vjerojatno će više preferirati taj stil. Što je ta orijentacija manja, manje će biti i preferiranje tog stila. Izraženija intrinzično religiozna orijentacija ne znači i manje preferiranje druga dva stila – 'uloga' i 'transa' – kao što ni manje izražena RI ne znači veće preferiranje druga dva stila. To bi vrijedilo da se pokazala negativna korelacija RI i stilova 'uloga' i 'trans', međutim, te korelacije su izostale.

Povezanost koju smo našli, između intrinzične religioznosti i seksualnog stila 'ljubav', u skladu je s postavljenom hipotezom, dakle i s rezultatima prošlih istraživanja odnosa religioznosti i seksualnosti kao i s teorijama konzistencije. Prisjetimo se da su Reed i Meyers (1991) našli korelaciju $r=0.19$ ($p<0.05$) između intrinzične religioznosti i emotivnosti u vlastitim seksualnim vezama. Druge dvije varijable religioznosti – opća religioznost i ekstrinzična religioznost – protivno hipotezi, ne koreliraju značajno sa stilom 'ljubav' iako su razine značajnosti tih dvaju korelacija ($p=0.062$ i $p=0.076$) vrlo blizu onoj vrijednosti koja predstavlja 'statističku značajnost' ($p=0.05$). Vrijednosti sva tri koeficijenta korelacije su pozitivne, podjednake i niske. Pozitivan predznak se očekivao za korelaciju opće, te intrinzične religioznosti i stila 'ljubav', no za korelaciju ekstrinzične religioznosti i tog stila očekivao se suprotan, negativan predznak. Naravno, važnost pokazanih predznaka kao i apsolutne vrijednosti koeficijenata korelacije između opće te ekstrinzične religioznosti i stila 'ljubav' umanjena je povećanom vjerojatnošću slučajnog dobivanja vrijednosti tih koeficijenata ($p>0.05$). Ipak, moguće je da u našem uzorku (studenti), a možda i u našoj sredini, intrinzično i ekstrinzično religiozne osobe (katolici) nemaju većih međusobnih razlika u stavovima o seksualnosti i u seksualnom ponašanju, pogotovo jer je za obje religiozne orijentacije jednako izostalo koreliranje sa stilovima 'uloga' i 'trans'.

U pogledu odnosa varijabli religioznosti i stilova 'uloga' i 'trans', nema niti jedne korelacije koja bi bila značajna. Izostanak korelacija varijabli religioznosti i stila 'trans' je ipak u skladu s hipotezom. Povezanosti nema jer 'trans' je sasvim neutralan u pogledu seksualne 'konzervativnosti' i 'liberalnosti' (permisivnosti) (vidjeti prije, 'Korelacije varijabli unutar pojedinih upitnika'). On implicira prije svega važnost osjećaja uživanja i opuštenosti u seksu, a ne

treba li sve to biti unutar čvrste emocionalne veze s jednim partnerom ili pak unutar tzv. slobodnih veza i unutar slučajnog seksa. Ono što je najvažnije u 'transu' zapravo je važno u svakom spolnom odnosu, bio on unutar emocionalne veze ili ne. Ovo potvrđuje i nađena povezanost stila 'trans' kako sa stilom 'ljubav' tako i sa stilom 'uloga', što je navedeno prije. Iako je ovaj stil permisivno neutralan, jedan dio vjernikâ smatra tijelo, spolnost i spolne užitke same po sebi nečim lošim, dok drugi dio vjernikâ to ne smatra. No, iz toga bi opet proizašao izostanak korelacije religioznosti i 'transa' na grupnoj razini.

Protivan hipotezi je izostanak korelacija između mjera religioznosti i stila 'uloga'. Međutim, naglasak na uzbuđenju, kao i na užitak u seksu, ne isključuje ljubav između partnera. Osobi može biti važno i jedno i drugo, tj. može preferirati i 'ulogu' i 'ljubav'. Iz toga proizlazi da dosljednost vjeri ne znači da vjernik ne bi trebao preferirati stil 'uloga'. Također, dosljednost vlastitom svjetonazoru ne znači da onaj tko preferira 'ulogu' ne bi trebao biti vjernik. Otuda je razumljivo zašto se nije pokazala povezanost religioznosti i ovog stila.

Dakle, religiozna orijentacija i sama religioznost ništa nam ne govore o tome koliko će se i hoće li se preferirati stilovi 'trans' i 'uloga' – jednaka je vjerojatnost da će ih sudionici preferirati kao i da ih neće preferirati odnosno jednaka je vjerojatnost da će ih preferirati više i da će ih preferirati manje. Vrijedilo bi i obratno: to što sudionici više ili manje preferiraju stilove 'trans' i 'uloga' ništa nam ne govori o tome koliko su oni intrinzično i/ili ekstrinzično religiozni i jesu li religiozni uopće.

Vjerojatno bi se u odnosu religioznosti i seksualnih stilova izrazitije pokazale povezanosti da su se umjesto varijabli pojedinih stilova upotrijebile mjere *dominacije jednog stila nad drugim*, tj. mjere koje pokazuju koliko je svakom ispitaniku jedan stil draži od nekog drugog (relativno preferiranje stilova). Tada bi vjerojatno opća i intrinzična religioznost pozitivno korelirale s dominacijom stila 'ljubav' nad stilom 'uloga' odnosno negativno s dominacijom 'uloge' nad 'ljubavi'. Općenito, primjetna je neočekivano slaba povezanost mjera religioznosti i seksualnih stilova. Samo jedna od tri varijable religioznosti značajno (i pozitivno) korelira sa samo jednim od tri seksualna stila.

O tome koliko su religioznost i seksualnost slabo povezane govori i to što mjere religioznosti nisu u korelaciji s dobi stupanja u spolne odnose, kao ni u korelaciji s brojem seksualnih partnera. Ovo, dakako, nije u skladu s postavljenim hipotezama, a time ni u skladu s rezultatima prošlih istraživanja. Naime, prošla istraživanja su, za razliku od ovoga, pokazala pozitivnu korelaciju

religioznosti i dobi stupanja u spolne odnose, tj. veća religioznost je značila kasnije spolne odnose (Durrheim & Nicholas, 1995)⁷, te negativnu korelaciju religioznosti i broja seksualnih partnera, tj. veća religioznost je značila manji broj partnera (Levey i sur., 1998; Grey & Swain, 1996).

5.2 KORELACIJE RELIGIOZNOSTI I PROSOCIJALNOSTI

Tablica 4. *Korelacije između varijabli religioznosti i varijabli prosocijalnosti za 152 sudionika. Dodane su i korelacije između varijabli religioznosti i socijalne poželjnosti.*

		E	A	SP
R	r	0.145	0.137	-0.009
	p	0.074	0.092	0.909
RI	r	0.175	0.039	0.112
	p	0.031	0.631	0.168
RE	r	0.089	0.026	0.060
	p	0.274	0.751	0.466

LEGENDA: *R – opća religioznost, RI – intrinzična religioznost, RE – ekstrinzična religioznost, E – emocionalna empatija, A – altruizam, SP – socijalna poželjnost, r – Pearsonov koeficijent korelacije, p – razina značajnosti koeficijenta korelacije.*

⁷ Durrheim i Nicholas su imali uzorak od 1817 crnačkih studenata (Južna Afrika), prosječne dobi 20.3 godine. Po dobi ispitanika je, dakle, taj uzorak odgovarao našem uzorku.

Kao i seksualni stilovi, tako i emocionalna empatija, altruizam i socijalna poželjnost s varijablama religioznosti neočekivano slabo koreliraju. Opet se pokazala samo jedna korelacija – između intrinzične religiozne orijentacije i emocionalne empatije. Ta korelacija je očekivana i iznosi $r=0.175$ ($p<0.05$). Neočekivano je pak da RI (pozitivno) korelira s emocionalnom empatijom, ali ne i s altruizmom, iako su emocionalna empatija i altruizam pozitivno povezani ($r=0.40$, $p<0.001$) i iako su prošla istraživanja nalazila povezanost RI i altruizma. Za ekstrinzičnu religioznu orijentaciju smo očekivali da će biti u negativnoj korelaciji s emocionalnom empatijom i altruizmom, no te korelacije, bilo negativne ili pozitivne, su izostale. Očekivali smo i da će opća, kao i intrinzična religioznost, pozitivno korelirati s E i A, no i te korelacije, bilo pozitivne ili negativne, su izostale. Naš rezultat je tako u skladu s rezultatom Eckerta i Lestera (1997), koji također nisu našli očekivanu korelaciju između opće samoprocjene religioznosti i altruizma. Varijable religioznosti ne koreliraju sa socijalnom poželjnošću, što znači da je potvrđena pretpostavka o ne-koreliranju ekstrinzične religioznosti i socijalne poželjnosti. Za opću, te intrinzičnu religioznost očekivala se mala ali pozitivna korelacija s tom varijablom.

Rezultati nam pokazuju da izrazitija intrinzično religiozna orijentacija sudionika znači i izrazitiju emocionalnu empatiju. Jednako tako, ako je u sudionika ta orijentacija manje izražena, bit će i manje izražena njihova emocionalna empatija. No, to što vrijedi za emocionalnu empatiju (prosocijalno doživljavanje) ne vrijedi i za altruizam (prosocijalno ponašanje). Više intrinzično religiozni sudionici su vjerojatno emocionalno empatičniji, no ne i altruističniji od onih koji su manje intrinzično religiozni. Bilo da su sudionici religiozni, u intrinzičnom ili ekstrinzičnom smislu, bilo da uopće nisu religiozni, ne može se ništa reći o tome koliko su oni altruistični. Za intrinzičnu religioznu orijentaciju se moglo barem reći da je povezana s emocionalnom empatijom, no opća i ekstrinzična religioznost nisu povezane ni s njom. Nadalje, kao što nijedna od varijabli religioznosti ne korelira s altruizmom, tako i nijedna od njih ne korelira sa socijalnom poželjnošću. Ovo ukazuje i da jedina nađena povezanost, ona između RI i E izražava stvarnu povezanost tih varijabli a ne povezanost RI s davanjem socijalno poželjnih odgovora.

Općenito, za odnos religioznosti i prosocijalnosti moglo bi se ustvrditi slično što i prije, za odnos religioznosti i seksualnih stilova. Dvije religiozne orijentacije se, nasuprot predviđanju, ne razlikuju izrazitije u pogledu njihova odnosa s emocionalnom empatijom i altruizmom, kao ni u pogledu njihova odnosa sa socijalnom poželjnošću. Podatak o tome koliko su sudionici ekstrinzično i/ili intrinzično religiozno orijentirani, kao i o tome koliko su oni i jesu li uopće, po

vlastitoj procjeni religiozni, ništa nam ne govori o tome koliko je njihovo ponašanje prosocijalno i koliko su oni skloni socijalno poželjnom prikazivanju samih sebe. Dakle, očigledno je da u ovom uzorku (studenti) religioznost slabo korelira s prosocijalnošću, i to jednako slabo kako korelira sa seksualnim stilovima. Bez obzira govorimo li o vjernicima ili nevjernicima među ovim sudionicima, mogli bismo reći da dobar dio njih shvaća vjeru tako da ju u nekoj mjeri odvaja od onoga što ta ista vjera nalaže u pogledu ponašanja prema 'bližnjemu'. Moralni bi teolozi to okvalificirali kao odvajanje religioznog života od onoga ćudorednoga. Dakako, ovdje pod ponašanjem prema bližnjemu ne mislimo tek na zapovijedi iz Mojsijeva dekaloga – poštuj oca i majku, ne ubij, ne ukradi i ne laži – već mislimo na mnogo više od toga, na altruizam. Možemo reći da sudionici, kao grupa, ne pokazuju dosljednost u smislu združenosti religioznog života i altruističkog ponašanja prema drugim ljudima. Među sudionicima je izgleda premalo altruističnih vjernika, tj. vjernika koji su ujedno i altruisti te altruista koji su ujedno i vjernici.

5.3 KORELACIJE SEKSUALNOSTI I PROSOCIJALNOSTI

Tablica 5. *Korelacije između seksualnih stilova i varijabli prosocijalnosti za 152 sudionika. Dodane su i korelacije između seksualnih stilova i socijalne poželjnosti.*

		E	A	SP
U	r	0.009	0.080	-0.073
	p	0.911	0.326	0.372
T	r	0.171	0.138	-0.095
	p	0.035	0.090	0.244
LJ	r	0.511	0.094	0.073
	p	0.000	0.251	0.372

LEGENDA: *U – seksualni stil 'uloga', T – seksualni stil 'trans', LJ – seksualni stil 'ljubav', E – emocionalna empatija, A – altruizam, SP – socijalna poželjnost, r – Pearsonov koeficijent korelacije, p – razina značajnosti koeficijenta korelacije.*

U odnosu između seksualnih stilova i prosocijalnosti pokazale su se dvije povezanosti, između stila 'trans' i emocionalne empatije ($r=0.171$, $p<0.05$) i između stila 'ljubav' i emocionalne empatije ($r=0.511$, $p<0.001$). Korelacija LJ-E jest u skladu s hipotezom dok korelacija T-E to nije. I za stil 'ljubav' i za stil 'uloga' smo očekivali njihovo koreliranje s emocionalnom empatijom, altruizmom i socijalnom poželjnošću. Stil 'ljubav' je sa svim tim varijablama trebao pozitivno korelirati, a stil 'uloga' negativno. Međutim, od šest tako očekivanih korelacija pokazala se samo jedna, za koju treba primijetiti i da je to najveća pojedinačna korelacija gledajući sve korelacije između varijabli triju različitih grupa. To zapravo znači da je korelacija LJ-E veća od ostale tri: T-E, RI-E ($r=0.175$; Tablica 4) i RI-LJ ($r=0.184$; Tablica 3). Što se tiče odnosa stila 'trans' i varijabli E, A i SP, postavljena je nul-hipoteza, kakva je bila postavljena i u pogledu odnosa tog stila i varijabli religioznosti. Dok za stil 'ljubav' možemo reći da donekle korelira i s

religioznošću i s prosocijalnošću (u pozitivnom smislu), a za stil 'uloga' da ne korelira ni s religioznošću ni s prosocijalnošću, za stil 'trans' proizlazi da ne korelira s religioznošću ali jest donekle s prosocijalnošću (opet u pozitivnom smislu). Iako je oborila postavljenu nul-hipotezu, korelacija 'transa' i emocionalne empatije je razumljiva budući da stil 'ljubav' relativno visoko korelira s emocionalnom empatijom, a stilovi 'ljubav' i 'trans' su povezani ($r=0.397$, $p<0.001$).

Rezultati, dakle, pokazuju da su oni sudionici koji više preferiraju stil 'ljubav', ali i stil 'trans', ujedno više emocionalno empatični od onih sudionika koji manje preferiraju ta dva stila. No, budući da stilovi ne koreliraju s altruizmom, ne bismo mogli reći i da su ti sudionici ujedno i više altruistični od onih sudionika koji manje preferiraju 'ljubav' i 'trans'. Također, sudionici koji manje preferiraju 'ljubav' i 'trans', nešto su manje emocionalno empatični, no to se ne odnosi i na njihov altruizam. Vrijedi i obratno: za više emocionalno empatične sudionike veća je vjerojatnost preferiranja stilova 'ljubav' i 'trans' nego za manje emocionalno empatične sudionike, a za manje emocionalno empatične sudionike manja je vjerojatnost preferiranja tih dvaju stilova nego za one koji su više emocionalno empatični. To ne znači da je kod više emocionalno empatičnih manje preferiranje trećeg stila, stila 'uloga', a kod manje emocionalno empatičnih veće preferiranje stila 'uloga' – budući da 'uloga' i emocionalna empatija ne koreliraju. Ukratko, niti nam izraženost emocionalne empatije u ovoj grupi bilo što govori o izraženosti preferiranja stila 'uloga', niti nam izraženost preferiranja stila 'uloga' bilo što govori o emocionalnoj empatiji. Isto vrijedi i u pogledu odnosa između 'uloge' i altruizma, budući da 'uloga', kao i druga dva stila, ne korelira s altruizmom. Konačno, isto vrijedi i u pogledu odnosa između sva tri stila i socijalne poželjnosti: budući da nema korelacije između tri stila i socijalne poželjnosti, izraženost preferiranja nekog od stilova ništa nam ne govori o izraženosti socijalno poželjnog samoopisivanja, kao što nam izraženost socijalno poželjnog samoopisivanja ništa ne govori o izraženosti preferiranja nekog od stilova.

S obzirom da odnos seksualnih stilova i prosocijalnosti daje dvije korelacije dok su prethodna dva odnosa dala samo po jednu, i s obzirom da je jedna od korelacija iz ovog odnosa daleko veća od onih iz prethodna dva odnosa, slijedi da ovaj odnos pokazuje nešto veću unutrašnju povezanost nego prethodna dva prikazana odnosa. To se može smatrati neočekivanim. Naime, moglo se očekivati da će upravo odnos seksualnih stilova i prosocijalnosti biti najmanje povezan unutar sebe jer je, s jedne strane, odnos seksualnosti i prosocijalnosti permanentno bio zanemarivan u istraživanjima, a s druge strane, istraživanja su u pravilu pokazivala povezanost

unutar odnosa religioznosti i seksualnosti te religioznosti i prosocijalnosti. Možda bi seksualni stilovi i prosocijalnost bili još više povezani da je umjesto mjera pojedinačne preferencije stilova 'uloga' i 'ljubav' upotrijebljena mjera dominacije jednog stila nad drugim, tj. mjera relativnog preferiranja. To vrijedi i za odnos religioznosti i seksualnih stilova. Preferiranje stila 'ljubav' u odnosu na preferiranje stila 'uloga' bi trebalo pozitivno korelirati s prosocijalnošću, kao što bi preferiranje stila 'uloga' u odnosu na preferiranje stila 'ljubav' trebalo negativno korelirati s prosocijalnošću. Upotrebom takve mjere seksualnih stilova dobilo bi se veće opravdanje za zaključivanje o *dosljednosti* (a ne samo o korelaciji doživljavanja te ponašanja) ispitanika u različitim – seksualno i prosocijalno provocirajućim – situacijama.

Preostale dvije varijable seksualnosti, broj dosadašnjih partnera i dob stupanja u spolne odnose, ne koreliraju s mjerama emocionalne empatije, altruizma i socijalne poželjnosti. Time se nije ispunilo naše očekivanje da će broj partnera biti u negativnoj, a dob stupanja u spolne odnose u pozitivnoj korelaciji s navedene tri mjere. Ako upotrijebimo Pearsonov koeficijent korelacije, umjesto Spearmanovog koeficijenta, dobiva se negativna korelacija broja partnera i emocionalne empatije, no ovdje je upotreba Pearsonovog koeficijenta za varijablu 'broj partnera' neopravdana.

Broj partnera i dob stupanja u spolne odnose bi možda korelirali i s mjerama religioznosti i s emocionalnom empatijom, altruizmom i socijalnom poželjnosti, da su sudionici bili manje homogeni u pogledu broja partnera i u pogledu dobi stupanja u spolne odnose. Kao što je ranije spomenuto ('Spolne razlike'), među studentima koji su imali spolne odnose čak 40.8% ih je imalo samo jednog partnera - samo po jedan student je imao 12 odnosno 15 partnera, a samo dva studenta po 20 partnera. Također, najveći broj studenata je u spolne odnose stupio sa 17, 18 i 19 godina. Sa 15 godina ih je stupilo samo četvero, a sa 14 godina samo jedan student. S druge strane, veći broj studenata koji su stupili u odnose nakon svoje 25te godine nije se ni mogao očekivati obzirom na raspon dobi sudionika.

6. OPĆA RASPRAVA

Rezultati ovog istraživanja su samo djelomično u skladu s hipotezama postavljenim na temelju rezultata prethodnih istraživanja i na temelju teorija konzistencije. Možemo reći i da hipoteze uglavnom nisu potvrđene, što dakako, ne umanjuje značaj dobivenih rezultata i značaj samog istraživanja. Iako su se pokazale neke korelacije između sva tri ispitivana područja ljudskog doživljavanja i ponašanja, povezanost triju područja je znatno slabija nego što smo očekivali. Nešto većom se pokazala povezanost između seksualnih stilova i prosocijalnosti, negoli povezanost religioznosti i seksualnih stilova te religioznosti i prosocijalnosti. Od tri varijable religioznosti – opća samoprocjena religioznosti, intrinzična i ekstrinzična religiozna orijentacija – samo je *intrinzična religiozna orijentacija* bila povezana sa seksualnim stilovima i prosocijalnošću. Od tri seksualna stila – 'uloga', 'trans' i 'ljubav' – samo je '*ljubav*' bila povezana i s religioznošću i s prosocijalnošću. Konačno, od dvije varijable prosocijalnosti – emocionalna empatija i altruizam – samo je *emocionalna empatija* korelirala s religioznošću i seksualnim stilovima. Na osnovi toga vide se tri dobivene korelacije: RI-LJ (jedina korelacija iz prvog ispitivanog odnosa), RI-E (jedina korelacija iz drugog ispitivanog odnosa) i LJ-E (jedna od dvije korelacije iz trećeg ispitivanog odnosa). Dobivena je još jedna, četvrta korelacija – korelacija između stila 'trans' i emocionalne empatije (T-E).

O povezanosti (intrinzične) religioznosti i seksualnosti kod sudionika govori i podatak da su seksualno neiskusni studenti u odnosu na seksualno iskusne pokazali veću intrinzičnu religioznost. Intrinzična religioznost nam, dakle, ukazuje ne samo na to koliko studenti preferiraju ljubav u seksualnim vezama, nego ukazuje i na to jesu li oni uopće imali (predbračnu) seksualnu vezu. I obrnuto: na intrinzičnu religioznost sudionika ukazuje ne samo podatak o tome koliko oni preferiraju ljubav u seksualnim vezama, nego ukazuje i podatak o tome jesu li oni uopće imali seksualnu vezu (spolne odnose). S druge strane, o tome koliko je slaba povezanost religioznosti i seksualnosti na ovom uzorku govori podatak da mjere religioznosti nisu u korelaciji s dobi stupanja u spolne odnose, kao ni u korelaciji s brojem seksualnih partnera. Emocionalna empatija, altruizam i socijalna poželjnost također nisu u korelaciji s dobi stupanja u spolne odnose, niti u korelaciji s brojem partnera. Glavni razlog slaboj povezanosti (i izostanka većine očekivanih korelacija) triju područja leži ne samo u homogenosti uzorka nego i u tome što

je svako područje pod utjecajem velikog broja različitih faktora. Situacijski činitelji, nasuprot unutrašnjim činiteljima (npr. potreba za konzistencijom), sami po sebi umanjuju korelacije. Naime, neke situacije zahtijevaju određeno ponašanje u jednom području, bez obzira na to kako se mi inače ponašamo u tom ili nekom drugom području. Stoga se, primjerice, nije pokazala korelacija mjera religioznosti i altruizma, te mjera religioznosti i stila 'trans'. Prosocijalno ponašanje (altruizam) je više nego doživljavanje (emocionalna empatija) pod utjecajem situacijskih činitelja pa je razumljivo zašto mjere religioznosti ne koreliraju s mjerom altruizma, ali koreliraju s emocionalnom empatijom.

Budući da su sva tri područja međusobno korelirala, makar u tako maloj mjeri, proizlazi da se koliko-toliko pokazala i dosljednost sudionika. Dosljednost se odnosi na činjenicu da je intrinzična religioznost pojedinaca izražena u donekle sličnoj mjeri u kojoj je izraženo i njihovo poštivanje nekih čudorednih načela (u seksualnom i prosocijalnom području) kakvih postavlja religija, kao i na činjenicu da je važnost koju studenti pridaju ljubavi u seksualnim odnosima izražena u donekle sličnoj mjeri u kojoj je izražena ljubav (ne altruizam nego emocionalna empatija) u neseksualnim odnosima s drugim ljudima.

Ovakvi rezultati su u skladu s teorijama konzistencije, prema kojima ljudi imaju potrebu za dosljednošću između vlastitih stavova i ponašanja, te za dosljednošću stavova prema različitim objektima i ponašanja u različitim situacijama. Da su potpuno izostale korelacije u tri ispitivana odnosa, to u ovakvom istraživanju ne bi značilo da sudionici možda ipak imaju potrebu za dosljednošću samo tu potrebu nisu manifestirali, nego bi značilo upravo da nema niti dosljednosti niti potrebe za dosljednošću. Dakle, interpretacija rezultata bi u tom smislu bila jednoznačna. Nasuprot tome, u ovom istraživanju su se pokazale neke korelacije, no to ne možemo interpretirati jednoznačno. Razlog dosljednosti je možda potreba za dosljednošću, no možda je razlog i 'ljubav prema Bogu' koja se pokazuje u različitim situacijama (situacijama manifestnog odnosa između čovjeka i Boga, situacijama seksualnog i situacijama neseksualno-prosocijalnog odnosa čovjeka s drugim čovjekom), ili možda osjećaj vlastite nekompletnosti i potreba za vlastitom cjelovitošću. Moguće je i da utječe više svojstava.

Jedan od ciljeva ovog istraživanja je bio provjera utemeljenosti (Crkvenog) uvjerenja o povezanosti seksualnog i prosocijalnog ponašanja. Interpretacija rezultata pod tim vidom ovisi o tome kako definiramo prosocijalno ponašanje. U ovom radu smo razlikovali prosocijalno doživljavanje, u koje spada emocionalna empatija, i prosocijalno ponašanje, u koje spada

altruizam. Rezultati, svakako, nisu potvrdili uvjerenje da su oni kojima je važnija ljubav u seksualnim vezama ujedno i altruističniji od onih kojima je ljubav u seksualnim vezama manje važna – budući da kod sudionika nije bilo (pozitivne) korelacije seksualnog stila 'ljubav' i mjere altruizma. No, bilo je pozitivne korelacije između stila 'ljubav' i emocionalne empatije. Ako je prosocijalno ponašanje altruizam, a ne i empatija, onda ispitanici nisu pokazali povezanost seksualnog i prosocijalnog ponašanja. Ako prosocijalno ponašanje shvatimo šire, tako da tim pojmom obuhvatimo i emocionalnu empatiju, onda se pokazala povezanost. Ako koristimo pojam 'prosocijalnost', koji obuhvaća i empatiju i altruizam, tada postoji neka povezanost između seksualnosti i prosocijalnosti. S druge strane, nije se potvrdilo uvjerenje da su oni kojima je važniji vlastiti užitak i uzbuđenje u seksualnim odnosima ujedno i manje altruistični, ili barem, manje emocionalno empatični od onih kojima je vlastiti seksualni užitak i uzbuđenje manje važno – budući da nije bilo negativne korelacije između stilova 'trans' te 'uloga' s mjerama prosocijalnosti, dapače, 'trans' (važnost opuštenosti i uživanja u seksu) je slabo ali ipak pozitivno korelirao s emocionalnom empatijom. Međutim, u ovom istraživanju su upotrijebljene mjere (apsolutne) preferencije pojedinačnih stilova, a ne i mjere relativne preferencije tj. koliko neki stil preferiramo u odnosu na neki drugi, npr. koliko je za nas ljubav u seksualnoj vezi važnija od seksualnog užitka ili uzbuđenja. Relativne preferencije bi vjerojatno više nego apsolutne bile povezane s mjerama prosocijalnosti. U svakom slučaju, rezultati govore, barem za ovaj uzorak, da (Crkveno) uvjerenje o povezanosti naravi spolnog života i naravi općeg odnosa prema drugim ljudima nije potpuno neosnovano.

Nađene povezanosti religioznosti s jedne strane, i seksualnosti te prosocijalnosti s druge strane, iznova govore o nerazdvoјivosti tih područja ljudskog života. Kada se govori o religioznosti nikako se ne može zaobići područje spolnosti i međuljudskih odnosa. I obratno: kada se govori o spolnosti i međuljudskim odnosima nikako se ne može zaobići područje religioznosti. Rezultati ovog istraživanja iznova potvrđuju važnost kako religije tako i religijskih etičkih normi. Ako i jest točno da je religija 'opijum za narod', kao što je ona za Marxa, ili da služi interesima države, ipak je sigurno da se u tome ne iscrpljuje uloga religije i religioznosti u društvu. Jer, ljubav odnosno empatija i altruizam, jesu svakako nešto što nadilazi možebitno obmanjivanje naroda i služenje državnim interesima.

Ograničenja u zaključivanju - Naravno, svi rezultati ovog istraživanja mogli bi vrijediti samo na grupnoj razini odnosno za većinu ljudi. Individualno ništa od toga ne mora vrijediti. Ipak, iz više razloga treba biti oprezan u zaključivanju, čak i na grupnoj razini. Najprije, ove nalaze trebaju potvrditi i druga istraživanja. Pored toga, postoje metodološka ograničenja ovog istraživanja:

- *reprezentativnost uzorka* – Uzorak su činili samo studenti Sveučilišta u Zagrebu, dobi uglavnom između 19 i 25 godina. Možda bi se na starijim sudionicima pokazale veće povezanosti između ispitivanih varijabli odnosno veća dosljednost sudionika. Moguće je da postoji i kulturalna uvjetovanost. Nađeni odnosi možda vrijede samo za populaciju mentalno zdravih ljudi. Moguća je i važnost bračnog statusa sudionika, itd.

- *iskrenost sudionika* – Trajni problem svih istraživanja koja se oslanjaju na samoprocjene ispitanika predstavlja pitanje koliko su samoopisujući odgovori ispitanika bili iskreni. Ni ovo istraživanje u tome nije iznimka, premda je studentima bila osigurana anonimnost te su i zamoljeni za što veću iskrenost. Sudionici su mogli biti neiskreni i u smislu da su hotimično odgovarali tako da potvrde ili opovrgnu naše hipoteze o odnosima ispitanih koncepata - premda je naša uputa skrivala predmet istraživanja.

- *poznavanje vlastitog doživljavanja i ponašanja* – Općenito, pretpostavljamo da sudionici u ovom uzorku dovoljno dobro poznaju sebe u promatranim aspektima. Možda bi to manje vrijedilo samo za aspekt preferiranja seksualnih stilova. Naime, oni koji su imali spolne odnose, možda su ih, s obzirom na svoju dob, imali premalo da bi sebe dovoljno upoznali u tom području.

- *nesavršenost mjernih instrumenata* – Ne smijemo previdjeti ni uvijek postojeći problem pouzdanosti i valjanosti mjernih instrumenata. Npr. upitnik altruizma sam po sebi zapravo i ne mjeri altruizam (problem valjanosti) nego prosocijalno ponašanje u općenitom smislu. Jer, za altruizam nije važno samo koliko pomažemo drugima nego i zbog čega to činimo, a ovaj upitnik (i ne samo ovaj) ne zahvaća i vjerojatno ne bi ni mogao zahvatiti motivaciju. Također, nijednim upitnikom ne možemo sasvim i sa sigurnošću ocijeniti koliko je netko (pravi) vjernik – posebno ako pod vjerom ne mislimo na znanstveno ograničenu, operacionalnu definiciju religioznosti, već na stvarno pouzdavanje u Boga ili božanstvo i vjernost Bogu ili božanstvu. ('...čovjek gleda na oči, a Jahve gleda što je u srcu' 1 Sam 16,7.)

Preporuke za sljedeća istraživanja

U sljedećim istraživanjima trebalo bi povezanost religioznosti, seksualnosti i prosocijalnosti ispitivati na drugačijim uzorcima, tj. na uzorcima koji će se od uzorka u ovom istraživanju razlikovati po dobi, kulturi, bračnom statusu, itd. Zatim bi se usporedili tako dobiveni rezultati s onima dobivenim na ovom uzorku.

Trebalo bi vidjeti kakvi se rezultati dobivaju posebno za muškarce a posebno za žene; posebno za manje-više religiozne a posebno za one koji se uopće ne smatraju religioznima; posebno za intrinzično (s vrlo izraženom intrinzičnom religioznom orijentacijom a slabo izraženom ekstrinzičnom) a posebno za ekstrinzično (s vrlo izraženom ekstrinzičnom a slabo izraženom intrinzičnom religioznošću) religiozne ispitanike.

U upitniku intrinzično/ekstrinzične religiozne orijentacije treba izmijeniti česticu R2 (koja je po redu druga u upitniku), onako kako je napomenuto u 'Rezultatima' (faktorska analiza upitnika religiozne orijentacije). I čestica R7 (frekvencija odlazaka u crkvu) se može izmijeniti: između 'ne idem uopće' i 'idem jednom ili dvaput mjesečno' može se ponuditi još jedan, peti odgovor – 'rjeđe'. Na tu česticu bi se onda mogli dobiti bodovi 1, 2, 3, 4 i 5. Kodiranje odgovora u ovom upitniku bi također trebalo izmijeniti, i to tako da ono bude u skladu s kodiranjem odgovora na drugim upitnicima te u skladu sa sistemom bodovanja. Naime, ovdje broježani odgovori 1, 2, 3 i 4 imaju suprotno značenje od analognih odgovora na drugim upitnicima, što ispitanike može zbunjivati. Npr. odgovor 1 znači 'u potpunosti se slažem', a na svim drugim upitnicima on bi značio upravo suprotno, 'potpuno se ne slažem'. Promjenom ovakvog kodiranja olakšalo bi se i bodovanje, jer se tada npr. za odgovor 1 ne bi dobivalo 5 bodova nego 1 bod, dakle, upravo onoliko koliko iznosi i taj broj označen kao vlastiti odgovor.

Kao mjeru preferencije seksualnih stilova, pored samoiskaza, može se upotrijebiti i iskaz partnera. Upotrebom jedne i druge mjere, dobili bismo valjaniji prikaz nečijeg preferiranja seksualnih stilova. Mogla bi se uvesti i mjera relativne preferencije.

Za konstrukte 'socioseksualnost' (Reise & Wright, 1997) i 'motivacija za seks' (Cooper i sur., 1998) trebalo bi razjasniti njihov međusobni odnos, odnos sa seksualnim stilovima i odnos s prosocijalnošću i religioznošću (i religioznom orijentacijom). *Socioseksualnost* označava stupanj u kojem pojedinci zahtijevaju emocionalnu bliskost prije spolnog odnosa s partnerom; manje inhibirana socioseksualna orijentacija znači traženje manje bliskosti. Konstrukt su razvili Gangestad i Simpson 1990. godine. *Motivacija za seks* podrazumijeva dvije ortogonalne

dimenzije - kontinuum motiva. Jedna dimenzija označava stupanj orijentiranosti na sebe ili na druge, a druga stupanj pribavljanja nečeg pozitivnog ili izbjegavanja nečeg negativnog. Krajevi oba kontinuuma tako daju četiri jasno izražena motiva za seks: prakticirati seks da izbjegnemo ili smanjimo naše negativne emocije ili opasnosti po samopoštovanje; prakticirati seks da pribavimo pozitivne emocije ili iskustvo; seks radi izbjegavanja ili smanjenja negativnih socijalnih iskustava; seks radi razvijanja ili učvršćivanja socijalnih veza.

Trebalo bi razjasniti odnos i drugih tipova religioznosti sa seksualnošću (uključujući i seksualne stilove) te s prosocijalnošću. Pritom bi se moglo poći od već spomenutog istraživanja Burrisa i Tarpleya (1998), koji su, pored skale intrinzične i ekstrinzične religioznosti, upotrijebili i skalu 'traganja za religijom' te najnoviju, skalu imanentne religioznosti ('Immanence scale'). I sami autori preporučuju za sljedeća istraživanja ispitati odnos svih ovih tipova religioznosti s prosocijalnošću te smatraju da bi upravo imanentna religioznost bila najbolje povezana s empatijom i pravim altruističnim pomaganjem.

Da bi se provjerila uzročno-posljedična povezanost ovih područja, potrebno je provesti niz eksperimenata. Tako bi trebalo provjeriti i pokazuju li ova područja recipročnu uzročno-posljedičnu vezu. No, ako se i utvrdi uzročno-posljedična veza, istraživači trebaju biti svjesni da npr. tvrdnjom 'Religioznost uzrokuje povećanje prosocijalnog ponašanja' nisu uistinu objasnili tu povezanost. Što znači da religioznost utječe? Kako ona uopće može biti uzrok nečemu? Treba, dakle, ustanoviti i otkuda dolazi ta uzročno-posljedična povezanost, tj. što je u njenoj osnovi. Ako se može, onda se samo eksperimentima može i to utvrditi. Možda će se pokazati da je u osnovi te veze potreba za vlastitom dosljednošću, ili osjećaj osobne nekompletnosti i potreba za cjelovitošću, ili neko drugo svojstvo ili je možda važno više svojstava.

7. ZAKLJUČCI

1) **Ispitivanje povezanosti mjera religioznosti i seksualnosti** pokazalo je samo korelaciju između intrinzične religiozne orijentacije i stila 'ljubav' ($r=0.184$, $p<0.05$). Ta korelacija je u skladu s postavljenom hipotezom. Druge dvije varijable religioznosti, opća i ekstrinzična religioznost, nisu korelirale sa stilom 'ljubav', što je protivno hipotezi. Nijedna od varijabli religioznosti nije korelirala sa stilom 'uloga', što je protivno hipotezi, kao ni sa stilom 'trans', što je potvrdilo nul-hipotezu. Suprotno očekivanju, nijedna od varijabli religioznosti nije korelirala ni s dobi stupanja u spolne odnose, kao ni s brojem seksualnih partnera.

2) **Ispitivanje povezanosti mjera religioznosti i prosocijalnosti** pokazalo je samo korelaciju intrinzične religioznosti i emocionalne empatije ($r=0.175$, $p<0.05$). Ta korelacija je u skladu s postavljenom hipotezom. Druge dvije varijable religioznosti, opća i ekstrinzična religioznost, nisu korelirale s emocionalnom empatijom, što je suprotno hipotezi. Nijedna od varijabli religioznosti ne korelira s altruizmom, što je suprotno hipotezi, kao ni sa socijalnom poželjnošću. Izostanak korelacije između opće te intrinzične religioznosti i socijalne poželjnošći je suprotan hipotezi, dok je za odnos ekstrinzične religioznosti i socijalne poželjnošći potvrđena nul-hipoteza.

3) **Ispitivanje povezanosti seksualnosti i prosocijalnosti** pokazalo je postojanje korelacija između stila 'ljubav' i emocionalne empatije ($r=0.511$, $p<0.001$) i između stila 'trans' i emocionalne empatije ($r=0.171$, $p<0.05$). Prva od tih korelacija je bila očekivana, a druga ne (oborila je nul-hipotezu). Stil 'uloga' ne korelira s emocionalnom empatijom, što je protivno hipotezi. Nema ni korelacije između bilo kojeg stila i altruizma te socijalne poželjnošći, što je samo u slučaju odnosa stila 'trans' i tih dvaju varijabli bilo u skladu s (nul)hipotezom. Dob stupanja u spolne odnose, kao i broj seksualnih partnera, ne koreliraju ni s emocionalnom empatijom, ni s altruizmom, ni sa socijalnom poželjnošću, što je suprotno očekivanju.

4) **Ispitivanje razlike između seksualno neiskusnih i seksualno iskusnih ispitanika** pokazalo je da se neiskusni i iskusni ispitanici ne razlikuju u pogledu opće i ekstrinzične religioznosti, ni u pogledu emocionalne empatije i altruizma, što nije u skladu s očekivanjem. No, neiskusni i iskusni su se, kao što je očekivano, razlikovali u pogledu intrinzične religioznosti - neiskusni su pokazali veću intrinzičnu religioznost od iskusnih ($t=-2.613$, $df=221$, $p=0.010$).

8. LITERATURA

Abramson, P.R. & Pinkerton, S.D. (1998): *O užitku*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb

Ajduković, D., Ajduković, M. & Prišlin, R. (1991): *AIDS i mladi - psihosocijalne dimenzije*, Medicinska naklada, Zagreb

Allport, G.W. (1954): *The Nature of Prejudice*, Cambridge, MA: Addison-Wesley

Allport, G.W. & Ross, J.M. (1967): Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432-442

Batson, C.D. & Flory, J.D. (1990): Goal-Relevant Cognitions Associated with Helping by Individuals High on Intrinsic, End Religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29(3), 346-361

Batson, C.D., Floyd, R.B., Meyer, J.M. & Winner, A.L. (1999): 'And Who Is My Neighbour?' Intrinsic Religion as a Source of Universal Compassion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38(4), 445-458

Burris, C.T. & Tarpley, W.R. (1998): Religion as Being: Preliminary Validation of the Immanence Scale. *Journal of Research in Personality*, 32 (1), 55-79

Campbell, B., Halpern, C.T., Suchindran, C., Udry, J.R. i dr. (1994): Testosterone and Religiosity as Predictors of Sexual Attitudes and Activity Among Adolescent Males: A Biosocial Model. *Journal of Biosocial Science*, 26 (2), 217-234

Cooper, M.L., Powers, A.M. & Shapiro, C.M. (1998): Motivations for Sex and Risky Sexual Behavior Among Adolescents and Young Adults: A Functional Perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75 (6), 1528-1558

Ćorić, Š.Š. (1997): *Psihologija religioznosti*, Naklada Slap, Jastrebarsko

Dempster, Mc.D., Frongillo, E.A., Pluhar, E. & Stycos, J.M. (1998): Understanding the Relationship Between Religion and the Sexual Attitudes and Behaviors of College Students. *Journal of Sex Education and Therapy*, 23 (4), 288-296

Donahue, M.J. (1985): Intrinsic and Extrinsic Religiousness: Review and Meta-Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48(2), 400-419

Durrheim, K. & Nicholas, L. (1995): Religiosity, AIDS and Sexual Knowledge, Attitudes, Beliefs and Practices of Black South-African First-Year University Students. *Psychological Reports*, 77 (3, Pt 2), 1328-1330

Eckert, R.M. & Lester, D. (1997): Altruism and Religiosity. *Psychological Reports*, 81 (2), 562

Frey, K. & Hojjat, M. (1998): Are Love Styles Related to Sexual Styles?. *The Journal of Sex Research*, 35 (3), 265-271

Gaither, G.A., Pland, J.J. & Weller, L.A. (1998): Gender Differences in the Sexual Rating of Words. *Journal of Sex and Marital Therapy*, 24 (1), 13-19

Gorsuch, R.L. & McPherson, S. (1989): Intrinsic/Extrinsic Measurement: I/E- Revised & Single-Item Scales. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28(3), 348-354

Gorsuch, R.L. & Venable, G.D. (1983): Development of an "Age Universal" I-E Scale. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 22(2), 181-187

Graziano, W.G., Jensecampbell, L.A. & West, S.G. (1995): Dominance, Prosocial Orientation and Female Preferences - Do Nice Guys Really Finish Last. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68 (3), 427-440

Grey, I.M. & Swain, R.B. (1996): Sexual and Religious Attitudes of Irish Students. *Irish Journal of Psychology*, 17 (3), 213-227

Griffith & Rotter, B.A. (1999): Families and Spirituality: Therapists as Facilitators. *Family Journal*, 7(2), 161-165

Haerich, P. (1992): Premarital Sexual Permissiveness and Religious Orientation: A Preliminary Investigation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 31(3), 361-367

Häring, B. (1973): *Kristov zakon I - opća kršćanska moralna teologija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb

Häring, B. (1980): *Kristov zakon II – život u zajedništvu s Bogom i bližnjima*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb

Häring, B. (1986): *Kristov zakon III – slobodni u Kristu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb

Hyde, J.S. (1994): *Understanding Human Sexuality*, McGraw-Hill, Inc., University of Wisconsin - Madison, United States of America

Kamenov, Ž. (2000): *Socijalna psihologija II*, bilješke s predavanja, Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb

Kirkpatrick, L.A. (1989): A Psychometric Analysis of the Allport-Ross and Feagin Measures of Intrinsic-Extrinsic Religious Orientation; in D.O. Moberg & M.I. Lynn(Eds.) *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 1, 1-31, Greenwich, CT: JAI Press

Košiček, M. (1986): *U okviru vlastitog spola*, Mladost, Zagreb

Küng, H. i sur. (1994): *Kršćanstvo i svjetske religije - uvod u dijalog s islamom, hinduizmom i budizmom*, Naprijed, Zagreb

Levey, T.C., Schiaffino, K.M. & Zaleski, E.H. (1998): Coping Mechanisms, Stress, Social Support and Health Problems in College Students. *Applied Developmental Science*, 2 (3), 127-137

Lugomer, A.G. (1999): *Razvojna psihologija II*, bilješke s predavanja, Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb

Macian, P. & Mosher, D.L. (1994): College Men and Women Respond to X-Rated Videos Intended for Male or Female Audiences - Gender and Sexual Scripts. *Journal of Sex Research*, 31 (2), 99-113

MacKnee, C.M. (1997): Sexuality and Spirituality: In Search of Common Ground. *Journal of Psychology and Christianity*, 16 (3), 210-221

Miller, E.M. (1994): Paternal Provisioning Versus Mate Seeking in Human Populations. *Personality and Individual Differences*, 19 (2), 125-134

Mosher, D.L. (1998): *Handbook of Sexuality-Related Measures*, Thousand Oakes: SAGE, Paris

Mullet, E., Houdbine, A., Laumonier, S. & Girard, M. (1998): "Forgivingness": Factor Structure in a Sample of Young, Middle-Aged, and Elderly Adults. *European Psychologist*, 3(4), 289-297

Opća Enciklopedija (1977): Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb

Petz, B. i sur. (1992): *Psihologijski rječnik*, Prosvjeta, Zagreb

Raboteg-Šarić, Z. (1993): *Empatija, moralno rasuđivanje i različiti oblici prosocijalnog ponašanja*, disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

Raboteg-Šarić, Z. (1995): *Psihologija altruizma*, Alinea, Zagreb

Rahner, K. & Vorgrimler, H. (1992): *Teološki rječnik*, Forum bogoslova, Đakovo

Reber, A.S. (1995): *Dictionary of Psychology*, Penguin Books, London

Reed, L.A. & Meyers, L.S. (1991): A Structural Analysis of Religious Orientation and its Relation to Sexual Attitudes. *Educational & Psychological Measurement*, 51(4), 943-953

Reise, S.P. & Wright, T.M. (1997): Personality and Unrestricted Sexual Behavior: Correlations of Sociosexuality in Caucasian and Asian College Students. *Journal of Research in Personality*, 31, 166-192

Religije svijeta - enciklopedijski priručnik (1998): Kršćanska sadašnjost, Zagreb, III izm. izdanje

Roccas, S. & Schwartz, S.H. (1997): Church-States Relations and the Association of Religiosity with Values: a Study of Catholics in Six Countries. *Cross - Cultural Research*, 31(4), 356-376

Smith, H.L., Fabricatore, A. et al (1999): Religiosity and Altruism Among African American Males. *Journal of Black Studies*, 29(4), 579-598

Šolić, P. (1994): *Kršćanski pogled na seksualnost*, Radost ljubavi - Studije i članci, Crkva u svijetu, Split, 167-192

Štulhofer, A. (1999): Hypnerotomachia poliae: Seksualni stilovi urbanih žena u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju*, 30, 1-2, 1-17

Štulhofer, A. (2000): GOVORITI JEDNO, ČINITI DRUGO? Spol, stavovi o spolnosti i heteroseksualno ponašanje u urbanoj Hrvatskoj. *Revija za sociologiju*, 31, 1-2, 63-79

Teodorović, B. & Mišić, D. (1994): Seksualno ponašanje osoba s umjerenom i težom mentalnom retardacijom. *Defektologija*, 30(2), 161-168

The Encyclopedia of Religion (1987): Macmillan Publishing Company, New York

Trimble, D.E. (1997): The Religious Orientation Scale: Review and Meta-Analysis of Social Desirability Effects. *Educational & Psychological Measurement*, 57(6), 970-986

Vac, N. (1999): *Religiozna orijentacija i neki korelati religioznosti – diplomski rad*, Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb

9. PRILOZI

9.1 UPITNIK INTRINZIČNO/EKSTRINZIČNE RELIGIOZNE ORIJENTACIJE

Spol: M – Ž	Dob:
--------------------	-------------

Pred Vama se nalazi niz tvrdnji, koje se odnose na Vašu vjeru i Vaše stavove prema religiji. Uz svaku tvrdnju se nalazi skala brojeva od 1 do 4. Značenje brojeva je sljedeće:

- 1 – u potpunosti se slažem
- 2 – uglavnom se slažem
- 3 – uglavnom se ne slažem
- 4 – uopće se ne slažem

Molimo vas da odgovorite koliko se Vi osobno slažete sa svakom tvrdnjom, i to tako da na skali označite onaj broj koji najbolje označava Vaš stupanj slaganja s pojedinom tvrdnjom.

Na neka pitanja nećete odgovarati pomoću ove skale, nego ćete naći nekoliko ponuđenih odgovora, od kojih trebate odabrati onaj koji se najviše odnosi na Vas osobno.

Molimo Vas da odgovarate brzo i bez puno razmišljanja, jer ovdje nema točnih ili pogrešnih odgovora, nego nas zanima Vaš osobni odgovor. Molimo Vas da odgovorite na sva pitanja.

-
1. Jako se trudim da svoju vjeru prenesem i na sva druga područja svog života.	1	2	3	4
2. Kad bih se želio/željela pridružiti nekoj crkvenoj grupi, radije bih se uključio/la u:
a) grupu proučavanja Biblije (ili neke druge knjige važne za moju vjeru), ili u
b) grupu zajedničkog druženja.				
3. Glavna svrha molitve je postići olakšanje i zaštitu.	1	2	3	4
4. Osjećam da ima i puno važnijih stvari u životu od vjere.	1	2	3	4
5. Dosta često sam jasno bio/bila svjestan/na prisutnosti Boga ili nekog drugog božanskog bića.	1	2	3	4
6. Ne molim se uopće ili se molim uglavnom zato jer su me tako odgojili.	1	2	3	4
7. Ukoliko nisam spriječen/a neizbježnim okolnostima, idem u crkvu:
a) barem jednom tjedno ili češće
b) dva do tri puta mjesečno
c) jednom u mjesec dana ili jednom u dva mjeseca
d) ne idem uopće.				

- 1 – u potpunosti se slažem
 2 – uglavnom se slažem
 3 – uglavnom se ne slažem
 4 – uopće se ne slažem
-

8. Ponekad zanemarujem moja vjerska uvjerenja kako bih ostavio/la dobar dojam na druge ljude	1	2	3	4
9. Crkva je najvažnija kao mjesto gdje se srećemo sa svojim prijateljima.	1	2	3	4
10. Svrha molitve je osigurati miran i sretan život.	1	2	3	4
11. Crkva je mjesto gdje se stječu novi prijatelji.	1	2	3	4
12. Ono što vjera najviše pruža je utjeha kad čovjeka snađu tuga i nevolja.	1	2	3	4
13. Uživam u čitanju o svojoj vjeri.	1	2	3	4
14. Dolazim u crkvu kako bih vidio/vidjela ljude koji su mi dragi.	1	2	3	4
15. Molitve koje izgovaram kad sam sam/a imaju jednak značaj i pune su osobnih čuvstava kao i one koje izgovaram za vrijeme Bogoslužja.	1	2	3	4
16. Ne dopuštam da vjerska uvjerenja ili razmišljanja utječu na moj svakodnevni život.	1	2	3	4
17. Moja religijska uvjerenja su ono na čemu je uistinu zasnovan cijeli moj pristup životu.	1	2	3	4
18. Nije toliko bitno u što vjerujem, dokle god vodim moralan život.	1	2	3	4
19. Vjera je posebno važna za mene jer daje mnoge odgovore na pitanja o smislu života.	1	2	3	4
20. Važno mi je provesti neko vrijeme u osobnim religioznim razmišljanjima i meditaciji.	1	2	3	4

PROVJERITE DA LI STE ODGOVORILI NA SVE TVRDNJE. HVALA!

Molimo Vas da sada izvršite još jednu procjenu, ali na skali od 0 do 5.
Pri tome vrijednosti na skali imaju sljedeća značenja:

- 0 – nimalo*
- 1 – gotovo nimalo*
- 2 – pretežno ne*
- 3 – pretežno da*
- 4 – gotovo potpuno*
- 5 – potpuno*

Označite koliko se smatrate vjernik(c)om odnosno koliko Vama osobno znači vjera (bilo da idete redovito u crkvu i držite se njenih formalnih običaja ili ne)

0 1 2 3 4 5

Ukoliko ste vjernik/ca molimo Vas da navedete koje ste vjeroispovjesti: _____

9.2 UPITNIK SEKSUALNIH STILOVA

Spol: M – Ž

Dob:

S koliko ste godina stupili u spolne odnose?

a) nisam još

b) _____

Koliko ste (otprilike) do sada imali seksualnih partnera?

c) nisam još

d) _____

UPUTA

Ovaj upitnik Vam daje priliku da razjasnite kakve su Vaše seksualne preferencije. Sadrži 63 tvrdnje grupirane u 21 triplet. Svaka grupa od tri tvrdnje je povezana s nekim aspektom seksualne epizode između dvaju partnera. Odgovorite na svaku od 63 tvrdnje što iskrenije, ocjenjujući svoj odgovor na skali od 7 stupnjeva, gdje 0 znači “potpuno netočno za mene”, a 6 “potpuno točno za mene”. Ocjene od 1 do 5 predstavljaju ocjene stupnja ne/slaganja između spomenutih ekstremnih ocjena. Ljudi najčešće unutar jednog tripleta preferiraju jednu tvrdnju u odnosu na preostale dvije, dakle, obično postoji gradacija u preferencijama. No moguće je i da su sve izjave u setu potpuno netočne ili potpuno točne za Vas.

0 – potpuno netočno za mene

1 – gotovo potpuno netočno za mene

2 – pretežno netočno za mene

3 – podjednako netočno i točno

4 – pretežno točno za mene

5 – gotovo potpuno točno za mene

6 – potpuno točno za mene

Seksualne metafore

1. Seks je vješta i dramatična izvedba.	0	1	2	3	4	5	6
2. Seks je sjedinjenje.	0	1	2	3	4	5	6
3. Seks je trans.	0	1	2	3	4	5	6

Raspoloženje

4. Najraspoloženi/a sam za seks kad sam u stanju nalik meditaciji ili kad sam u stanju opuštenosti (kao nakon masaže).	0	1	2	3	4	5	6
5. Kad se osjećam kao da je “čitav svijet pozornica seksa, a svi ljudi glumci na njoj”, onda znam da to želim.	0	1	2	3	4	5	6
6. Kad mi srce bukta od ljubavi, znam da će naš seks biti pun ljubavnog užitka.	0	1	2	3	4	5	6

<p>0 – potpuno netočno za mene 1 – gotovo potpuno netočno za mene 2 – pretežno netočno za mene 3 – podjednako netočno i točno 4 – pretežno točno za mene 5 – gotovo potpuno točno za mene 6 – potpuno točno za mene</p>

Ambijent

7. Volim seks u romantičnom okruženju koje pobuđuje ljubav između mene i partnera.	0	1	2	3	4	5	6
8. Uživam kada imamo seks u blizini prirode (npr. na planinskom vrhu ili pored mora), znajući da smo potpuno sami.	0	1	2	3	4	5	6
9. Uživao/la bih da imam seks u dramskom ambijentu, poput onog u orijentalnom haremu.	0	1	2	3	4	5	6

Seksualne tehnike

10. Ništa mi ne može zamijeniti onaj položaj za snošaj kad sam lice u lice s voljenom osobom.	0	1	2	3	4	5	6
11. Uživam u velikom broju različitih položaja.	0	1	2	3	4	5	6
12. U seksu volim polagano i ritmično pokretanje koje mi omogućava da uistinu osjetim sve nijanse spolnog užitka.	0	1	2	3	4	5	6

Ambijent

13. Jako bi me uzбудilo imati seks na polujavnom mjestu.	0	1	2	3	4	5	6
14. Volim uvjete za seks koji osiguravaju potpunu privatnost.	0	1	2	3	4	5	6
15. Volim imati seks na mjestu koje ima posebno značenje za mene i partnera/icu.	0	1	2	3	4	5	6

Seksualne tehnike

16. Seks se idealno odvija onda kad započinje ljubljjenjem lica i usana.	0	1	2	3	4	5	6
17. Ponosim se svojim postignutim tehnikama oralnog seksa.	0	1	2	3	4	5	6
18. Najvažnije u seksualnim tehnikama je ritmično ponavljanje pokreta kakvo Vas i Vašeg partnera polako dovodi do seksualnog vrhunca.	0	1	2	3	4	5	6

- 0 – potpuno netočno za mene
 1 – gotovo potpuno netočno za mene
 2 – pretežno netočno za mene
 3 – podjednako netočno i točno
 4 – pretežno točno za mene
 5 – gotovo potpuno točno za mene
 6 – potpuno točno za mene

Seksualni stil

19. Moj seksualni stil je osjećajnost i ljubav. 0 1 2 3 4 5 6
20. Moj seksualni stil varira ovisno o raspoloženjima i maštanjima. 0 1 2 3 4 5 6
21. Za vrijeme seksa koncentriram se na moje unutarnje doživljaje. 0 1 2 3 4 5 6

Idealni partner

22. Seksualna vještina i sklonost eksperimentiranju čine idealnog seksualnog partnera. 0 1 2 3 4 5 6
23. Idealni seksualni partner ne postavlja unaprijed kako se seks treba odvijati nego se prilagođava tvom trenutnom raspoloženju i situaciji. 0 1 2 3 4 5 6
24. Moj idealni seksualni partner je uvijek ona osoba koju volim. 0 1 2 3 4 5 6

Seksualni razgovor

25. Ako govorim za vrijeme seksa, to je nešto poput: "Oh, to je tako dobro, oh još, to." 0 1 2 3 4 5 6
26. Za vrijeme seksa najviše volim čuti i reći "Volim te". 0 1 2 3 4 5 6
27. Najviše mi se sviđa kad moj partner/ica traži, moli ili mi naređuje govoreći npr. "daj mi, uđi u mene, razvali me...". 0 1 2 3 4 5 6

Seksualne fantazije

28. Ponekad zamišljam da mi moj partner u toku seksa priseže na doživotnu ljubav. 0 1 2 3 4 5 6
29. Uživam u najrazličitijim seksualnim maštanjima čiji sadržaj čine novi partneri, kao i nove aktivnosti i situacije. 0 1 2 3 4 5 6
30. Volim koristiti maštu da pojačam vlastiti doživljaj seksa. 0 1 2 3 4 5 6

0 – potpuno netočno za mene
1 – gotovo potpuno netočno za mene
2 – pretežno netočno za mene
3 – podjednako netočno i točno
4 – pretežno točno za mene
5 – gotovo potpuno točno za mene
6 – potpuno točno za mene

Seksualne tehnike

31. Moj je seksualni stil usmjeren ka obostranom zadovoljavanju koje nas još više zbližava. 0 1 2 3 4 5 6
32. Seksualna raznolikost je začim ljubavnom životu. 0 1 2 3 4 5 6
33. Kad imam zaista dobar seks, manje sam zaokupljen/a time kako to radimo, a više onim što osjećam i doživljavam kao posljedicu toga. 0 1 2 3 4 5 6

Idealni partner

34. Od mog seksualnog partnera očekujem da pomogne u stvaranju atmosfere seksualnog užitka. 0 1 2 3 4 5 6
35. Volim partnera/icu koji/a stenje i savija se, ponesen/a svojom strašću. 0 1 2 3 4 5 6
36. Očekujem od mog seksualnog partnera da bude uistinu obazriv i pun ljubavi. 0 1 2 3 4 5 6

Seksualni razgovor

37. Uživam u požudnom erotskom govoru u kojemu se riječi odnose na erotske postupke. 0 1 2 3 4 5 6
38. Za vrijeme seksa volim manje razgovora, a više senzualnog tjelesnog odnosa. 0 1 2 3 4 5 6
39. Seksualni razgovor bi trebao biti ljubavni razgovor. 0 1 2 3 4 5 6

0 – potpuno netočno za mene
1 – gotovo potpuno netočno za mene
2 – pretežno netočno za mene
3 – podjednako netočno i točno
4 – pretežno točno za mene
5 – gotovo potpuno točno za mene
6 – potpuno točno za mene

Idealni seks

40. Uistinu dobar seks za mene uključuje veliku raznolikost seksualnih radnji i položaja. 0 1 2 3 4 5 6
41. Dobar seks je fizička ekspresija ljubavnog sjedinjenja dvaju osoba. 0 1 2 3 4 5 6
42. Dobar seks je za mene karakteriziran intenzivnom uključenošću u senzualne i seksualne doživljaje trenutka. 0 1 2 3 4 5 6

Muzika

43. Muzika za seks treba imati dramatične promjene u ritmu i brzini, te postupno pojačanje (krešendo). 0 1 2 3 4 5 6
44. Muzika za seks treba biti nježna, tiha i ponavljajućeg ritma tako da olakšava jednolično gibanje i ne određuje njegovu brzinu. 0 1 2 3 4 5 6
45. Muzika za seks treba biti lirična, romantična i poetska, jakosti koja pristaje ljubavnom raspoloženju partnera. 0 1 2 3 4 5 6

Orgazmi

46. Najviše uživam u orgazmima u kojima kao da se izlijevam u mog partnera/icu i gubim u našem sjedinjenju. 0 1 2 3 4 5 6
47. Volim kad me seks pokrene da se nesputano izrazim, kad izgubim kontrolu nad mojim zvukovima, pokretima i orgazmom. 0 1 2 3 4 5 6
48. Najviše uživam u orgazmima u kojima doživljavam toliko snažno da izgubim svijest o svemu ostalom. 0 1 2 3 4 5 6

0 – potpuno netočno za mene
1 – gotovo potpuno netočno za mene
2 – pretežno netočno za mene
3 – podjednako netočno i točno
4 – pretežno točno za mene
5 – gotovo potpuno točno za mene
6 – potpuno točno za mene

Idealni seks

49. Najbolji seks za mene je onaj iz ljubavi. 0 1 2 3 4 5 6
50. Najbolji seks se javlja kad seksualno izražavanje postane ekstatično, tako da izgubim kontrolu. 0 1 2 3 4 5 6
51. Kad imam najbolji seks, moji spolni organi potpuno ožive a osjeti u njima traže i usmjeruju akciju. 0 1 2 3 4 5 6

Emocije

52. Ljubav je prevladavajuća emocija u mom seksualnom doživljavanju. 0 1 2 3 4 5 6
53. Uzbuđenost je prevladavajuća emocija u mom seksualnom doživljavanju. 0 1 2 3 4 5 6
54. Uživanje je prevladavajuća emocija u mom seksualnom doživljavanju. 0 1 2 3 4 5 6

Značenje seksa

55. Seks je združivanje dviju osoba u jedinstvo fizičke i duhovne ljubavi. 0 1 2 3 4 5 6
56. Seks mi omogućuje da ostavim po strani svakodnevicu, te se prenesem u svijet senzacija. 0 1 2 3 4 5 6
57. Seks je predstava koja nas oslobađa i koja od nas traži majstorstvo i vještinu. 0 1 2 3 4 5 6

0 – potpuno netočno za mene
1 – gotovo potpuno netočno za mene
2 – pretežno netočno za mene
3 – podjednako netočno i točno
4 – pretežno točno za mene
5 – gotovo potpuno točno za mene
6 – potpuno točno za mene

Seksualne fantazije

58. Ponekad pomislim da smo moj/a partner/ica i ja među ljudima “izabrani” kako bismo u seksualno-duhovnom ritualu, nalik religioznom, predstavili samu suštinu ljubavi. 0 1 2 3 4 5 6
59. Uživam zamišljajući da sam izvanredno uspješna porno-zvijezda i seks simbol naše kulture. 0 1 2 3 4 5 6
60. Rijetko imam seksualne fantazije s radnjom; obično imam samo nizove nepovezanih, vizualnih slika, npr. slike spolnih organa. 0 1 2 3 4 5 6

Značenje seksa

61. Seks između mene i partnera se pretvara u ritual koji slavi temeljni smisao života. 0 1 2 3 4 5 6
62. Za vrijeme seksa osjećam kao da sam prenijet/a u drugu razinu svijesti koja mi daje novo shvaćanje svemira i mog života. 0 1 2 3 4 5 6
63. Kad imam izvrsno seksualno iskustvo, osjećam kao da utjelovljujem sve muškarce/žene u univerzalnom i vječnom seksualnom ritualu. 0 1 2 3 4 5 6

9.3 UPITNIK PROSOCIJALNOSTI

9.3.1 UPITNIK EMOCIONALNE EMPATIJE

Spol: M – Ž

Dob:

Uz svaku tvrdnju zaokruži odgovarajući broj kojim ćeš označiti koliko te dobro navedena tvrdnja opisuje. Brojevi znače sljedeće:

- 0 – uopće se ne odnosi na mene*
- 1 – uglavnom se ne odnosi na mene*
- 2 – niti se odnosi, niti se ne odnosi na mene*
- 3 – uglavnom se odnosi na mene*
- 4 – u potpunosti se odnosi na mene*

Nemoj predugo razmišljati prilikom davanja odgovora. Tvoj prvi odgovor ujedno je i najbolji odgovor.

1. Rastužim se kad vidim bespomoćne ljude.	0	1	2	3	4
2. Prije nego što ću nešto prigovoriti, pomislim na to kako bi meni bilo da me kritiziraju.	0	1	2	3	4
3. Nevolja drugih ljudi me jako oneraspoloži.	0	1	2	3	4
4. Da bih bolje razumio/razumjela svoje prijatelje, pokušavam zamisliti što bih učinio/la da sam u njihovoj situaciji.	0	1	2	3	4
5. Pogađa me kad vidim da je netko od mojih prijatelja žalostan.	0	1	2	3	4
6. Kad me netko naljuti, pokušavam pomisliti na to što ga je navelo da se tako prema meni ponaša.	0	1	2	3	4
7. Uznemiruje me kad vidim da drugi plaču.	0	1	2	3	4
8. Kad mi prijatelj/ica priča o svojim problemima, nastojim ga/ju potpuno razumjeti.	0	1	2	3	4
9. Često me neke situacije ili ljudi “dirnu u srce”.	0	1	2	3	4

0 – uopće se ne odnosi na mene
1 – uglavnom se ne odnosi na mene
2 – niti se odnosi, niti se ne odnosi na mene
3 – uglavnom se odnosi na mene
4 – u potpunosti se odnosi na mene

10. Bude mi žao jako stidljivih ljudi kad se nađu u novom društvu.	0	1	2	3	4
11. Veoma se naljutim kad vidim da se s nekim loše postupa.	0	1	2	3	4
12. Osjećam se sretan/na ako su drugi oko mene veseli.	0	1	2	3	4
13. Kad se nekom iznenada nešto loše dogodi, osjećam neugodu i strah.	0	1	2	3	4
14. Ako nekog nenamjerno povrijedim, pokušavam zamisliti kako bi meni bilo na njegovom mjestu.	0	1	2	3	4
15. Često me brine sudbina ljudi koji su manje sretni od mene.	0	1	2	3	4
16. Kad vidim da nekoga žele prevariti ili nasamariti, dođe mi da ga zaštitim.	0	1	2	3	4
17. Ponekad me riječi neke pjesme mogu duboko dirnuti.	0	1	2	3	4
18. Užasno se osjećam ako nekome moram priopćiti loše vijesti.	0	1	2	3	4
19. Za mene se može reći da sam osoba “meko srca”.	0	1	2	3	4

9.3.2 UPITNIK ALTRUIZMA

0 – nikada

1 – jednom

2 – svega par puta

3 – često

4 – veoma često

1. Pokazao/la sam prijatelju/ici koji/a je bolestan/na sadržaj predavanja.	0	1	2	3	4
2. Kupio/la sam susjedima nešto u samoposluzi.	0	1	2	3	4
3. Odnio/odnijela sam prijatelju/ici neke moje stvari kući, iako sam znao/la da je sam/a morao/la doći po njih.	0	1	2	3	4
4. Pomogao/la sam starijoj osobi nositi neke stvari koje su joj bile teške.	0	1	2	3	4
5. Pokazao/la sam nepoznatoj osobi koja me zaustavila na ulici kako će doći do određenih mjesta u gradu (pošta, banka, trgovina itd.).	0	1	2	3	4
6. Posudio/la sam prijatelju/ici knjigu ili bilježnicu koja je meni hitno trebala.	0	1	2	3	4
7. Ustupio/la sam svoje sjedište u autobusu starijoj nepoznatoj osobi.	0	1	2	3	4
8. Nakon što sam duže čekao/la u redu (u dućanu, ispred telefonske govornice i sl.) pustio/la sam nekoga kome se jako žurilo.	0	1	2	3	4
9. Sam/a sam se ponudio/la da pomognem nešto raditi (susjedima, rođacima ili prijateljima) kada je to bilo potrebno.	0	1	2	3	4
10. Dao/la sam dio mog džeparca prijatelju/ici kome je novac hitno trebao.	0	1	2	3	4

0 – nikada
1 – jednom
2 – svega par puta
3 – često
4 – veoma često

11. Učinio/la sam neku uslugu poznaniku/ici iako me on/a ponekad iznevjerio/la.	0	1	2	3	4
12. Sudjelovao/la sam u nekoj dobrotvornoj akciji.	0	1	2	3	4
13. Podijelio/la sam svoj sendvič (čokoladu, slatkiš i sl.) s nekim u društvu, iako sam bio/la gladan/na.	0	1	2	3	4
14. Obavio/la sam umjesto prijatelja/ice neki posao kad je on/a bio/la spriječen/a.	0	1	2	3	4
15. Ljubazno sam odgovorio/la kad me netko zaustavio na ulici i pitao za uslugu.	0	1	2	3	4
16. Pokušao/la sam zaštititi nekog u društvu kad su ga drugi ismijavali.	0	1	2	3	4
17. Izašao/la sam van s prijateljem/icom koji/a me molio/la da mu/joj činim društvo, iako bih radije bio/la ostao/la kod kuće.	0	1	2	3	4

9.3.3 UPITNIK SOCIJALNE POŽELJNOSTI

Dolje je naveden niz tvrdnji. Pročitaj svaku tvrdnju pažljivo i zaokruži T (točno) ako se tvrdnja odnosi na tebe, ili N (netočno) ako se tvrdnja ne odnosi na tebe.

1. Ponekad mi je teško da ustrajem u nekom poslu ako me netko ne potiče.	T	N
2. Ponekad se osjećam loše ako ne ide po mome.	T	N
3. U nekoliko navrata odustao/la sam od nekog posla jer sam sumnjao/la u svoje sposobnosti.	T	N
4. Ponekad sam se poželio/ljela pobuniti protiv autoriteta, mada sam znao/la da su bili u pravu.	T	N
5. Bez obzira s kim razgovaram ja uvijek pažljivo slušam što mi sugovornik ima reći.	T	N
6. Bilo je slučajeva da sam neke ljude iskoristio/la.	T	N
7. Uvijek priznam kad počinim neku pogrešku.	T	N
8. Ponekad se nekim ljudima želim osvetiti, a ne jednostavno prijeći preko nekih stvari i oprostiti.	T	N
9. Ja sam uvijek prijazan/na, čak i s ljudima s kojima baš ne dijelim mišljenje.	T	N
10. Nikad mi nije išlo na živce kada bi ljudi izražavali mišljenja posve različita od mojih.	T	N
11. Događalo se da sam bio/la ljubomoran/na na uspjehe drugih.	T	N
12. Ponekad me nerviraju ljudi koji od mene traže neke usluge.	T	N
13. Nikad nisam namjerno rekao/la nešto što bi povrijedilo nečije osjećaje.	T	N

9.4 FAKTORSKA STRUKTURA UPITNIKA RELIGIOZNE ORIJENTACIJE

Tablica 6. Faktorske saturacije čestica na upitniku intrinzično/ekstrinzične religiozne orijentacije, za 152 sudionika. Faktori su izlučeni metodom glavnih komponentata (Principal Component Analysis), te je izvršena varimax rotacija za četiri od šest faktora koji su (svih šest) imali svojstvenu vrijednost veću od 1. Prikazane su samo korelacije čija vrijednost prelazi 0,30.

ČESTICE	FAKTORI			
	1	2	3	4
R1	,777			
R2A			,946	
R2B			-,947	
R3				,833
R4	-,705			
R5	,718			
R6	-,629			-,404
R7	,592			
R8		,474		
R9		,807		
R10		,412		,589
R11		,627		
R12				,774
R13	,542	,484		
R14		,666		
R15	,349			
R16	-,639			
R17	,613	,308		
R18	-,455			
R19	,811			
R20	,600			